

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Rigorózní práce

Základní zásady trestního práva hmotného

Basic Principles of Criminal Law

Konsultant: JUDr. Bc. Tomáš Gřivna, Ph.D.

Zpracovatel: Mgr. Jindřich Pazdera

Červen, 2009

**Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci zpracoval samostatně
za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.**

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, cursive letters that appear to be 'AD'.

Děkuji panu JUDr. Bc. Tomáši Gřivnovi, Ph.D. za všestrannou pomoc při zpracování rigorózní práce, zejména pak za jeho podnětné rady, připomínky a studijné materiály, které mi v tomto směru poskytli.

OBSAH:

Seznam použitých zkratk	2
1. Obecný úvod do problematiky právních zásad	3
2. Vymezení pojmu základní zásady trestního práva hmotného	4
3. Historický vývoj systému základních zásad trestního práva	5
3.1 Obecná charakteristika vývoje	5
3.2 Základní zásady trestního práva v období starověku	6
3.3 Základní zásady středověkého trestního práva v českých zemích v období XI. - XVIII. století.....	12
3.4 Vývoj základních zásad trestního práva od konce XVIII. století do roku 1918.....	15
3.5 Vývoj československého trestního práva v letech 1918 - 1945	17
3.6 Základní zásady socialistického trestního práva.....	19
3.7 Vývoj základních zásad trestního práva hmotného od r. 1989 do současnosti.....	22
4. Vztah základních zásad a funkcí trestního práva hmotného	29
4.1 Funkce trestního práva	29
4.2 Funkce základních zásad trestního práva	31
4.3 Vztah základních zásad a funkcí trestního práva hmotného	33
5. Systém třídění základních zásad	34
6. Ústavně podmíněné zásady trestního práva hmotného	36
6.1 Ústavně podmíněné zásady společné pro právní řád jako celek.....	36
6.1.1 Zásada zachování právní jistoty	36
6.1.2 Zásada presumpce znalosti práva.....	37
6.1.3 Zásada demokratismu	37
6.1.4 Zásada humanismu, princip humánnosti trestu	38
6.1.5 Zásada přiměřenosti	42
6.1.6 Zásada odpovědnosti vůči celku	42
6.1.7 Zásada rovnosti	43
6.1.8 Zásada státní svrchovanosti.....	44
6.2 Ústavně podmíněné zásady charakteristické pro trestní právo.....	44
6.2.1 Zásada nulum crimen sine lege, nulla poena sine lege	45
6.2.1.1 Nulum crimen sine lege scripta.....	45
6.2.1.2 Nulum crimen sine lege certa.....	46
6.2.1.3 Nulum crimen sine lege stricta	49
6.2.1.4 Nulum crimen sine lege praevia	50
6.2.1.5 Nula poena sine lege scripta	54
6.2.1.6 Nula poena sine lege certa	54
6.2.1.7 Nula poena sine lege stricta	54
6.2.1.8 Nula poena sine lege praevia.....	55
6.2.2 Zásada zákazu dvojího hodnocení	55
6.3 Zásady trestního práva hmotného vyjádřené v trestním zákoně	59
6.3.1 Zásady vyjádřené v trestním zákoně společně pro vinu a trest.....	60
6.3.1.1 Zásada ekonomie (subsidiarity) trestního práva.....	60
6.3.1.2 Zásada formálně materiálního pojetí trestného činu	70
6.3.1.3 Zásada diferenciací deliktů cestou kategorizace.....	70
6.3.2 Zásady vyjádřené v trestním zákoně charakteristické pro trestní odpovědnost	71
6.3.2.1 Zásada odpovědnosti subjektivní	71
6.3.2.2 Zásada individuální trestní odpovědnosti fyzických osob	75
6.3.3 Zásady vyjádřené v trestním zákoně významné pro ukládání a výkon trestu... ..	76
6.3.3.1 Zásada účelnosti trestu	76
6.3.3.2 Zásada individualizace trestu	77
6.3.3.3 Zásada diferencovaného výkonu trestu odnětí svobody.....	77
7. Porovnání základních zásad kontinentálního a anglo – amerického práva	78
7.1 Obecná charakteristika anglo – amerického právního systému	78
7.2 Porovnání britského trestního práva a jeho základních zásad s principy kontinentálního trestního práva	79
8. Základní zásady trestního práva hmotného de lege ferenda	82
8.1 Úvod	82
8.2 Základní zásady nového trestního zákoníku	84
8.2.1 Zásada zákazu retroaktivity	85

8.2.2	Principy rozhodné pro určení místní působnosti	86
8.2.3	Zásada zákonnosti a subsidiarity trestní represe	87
8.2.4	Zásada formálního pojetí trestného činu?	87
8.2.5	Zásada kategorizace deliktů	91
8.2.6	Zásada subjektivní trestní odpovědnosti	93
8.2.7	Zásady rozhodné pro ukládání a výkon trestů	94
8.2.8	Zásada členění skutkových podstat dle objektu trestného činu	98
8.3	Zhodnocení přínosu nového trestního zákoníku	99
9.	Závěr	103
10.	Basic Principles of Criminal Law.....	104
	Seznam klíčových slov.....	106
	Použitá literatura	106

Seznam použitých zkratk

Charta - Chartu základních práv Evropské unie

Listina - usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod

Protokol - sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 100/2004 Sb. m. s. o Druhém opčním protokolu Valného shromáždění OSN k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech

tr. řád - zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů

tr. zákon - zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů

Úmluva - sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb. o Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, ve znění pozdějších předpisů

Ústava - ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústavy ČR

1. Obecný úvod do problematiky právních zásad

Náš každodenní život ovlivňuje velké množství nejrůznějších pravidel a norem, jejichž prostřednictvím společnost modifikuje individuální chování jednotlivce. Účelem této regulace je vytvoření relativně stabilního a nekonfliktního sociálního prostředí, které je předpokladem společenského rozvoje a ekonomické prosperity. Právo je bezesporu jedním z nejvýznamnějších regulátorů života v současné společnosti. Jedná se o ucelený, složitě vnitřně diferencovaný systém norem upravujících práva a povinnosti jednotlivých právních subjektů. Základní stavební částicí systému práva je právní norma, kterou můžeme definovat jako obecně závazné pravidlo chování vyjádřené ve specifické formě, jehož zachování je vynutitelné státní mocí. V literatuře se setkáváme s dělením právních norem podle nejrůznějších kritérií, z nichž nejčastější je diferenciací podle právní síly. Dle této teorie vytvářejí právní normy jakousi pomyslnou pyramidu, na jejímž vrcholu stojí normy s nejvyšší právní silou, které obecně upravují klíčové otázky fungování státního aparátu a ochrany základních práv a svobod občanů. Jejich ustanovení jsou pak blíže konkretizována normami nižší právní síly, které jim svým obsahem nesmí odporovat. Normy nejvyšší právní síly zakotvují současně i obecné právní principy. Ty prostupující prakticky do všech odvětví právního řádu a nacházejí bližší vyjádření v právních normách nižší právní síly. Základní principy tedy představují zjednodušeně vyjádřené právní myšlenky, jejichž regulující a vysvětlující schopnost zahrnuje široký okruh právních jevů.¹ Jedná se o obecně stanovené zásady, které představují východiska pro tvorbu, interpretaci i aplikaci právních norem.

Jedním z nejvýznamnějších odvětví našeho právního řádu je bezesporu právo trestní, regulující okruh společenských vztahů označovaných jako vztahy trestněprávní. Jeho hlavním účelem je ochrana individuálních i celospolečenských zájmů před nejzávažnějšími útoky ze strany fyzických osob. Trestní právo se dále dělí na dvě části - trestní právo hmotné a procesní. Trestní právo hmotné lze definovat jako systém právních norem regulujících vznik, změnu nebo zánik trestněprávních vztahů. Předmětem úpravy trestního

¹ Wintr, J.: Říše principů. Obecné a odvětvové principy současného českého práva., Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2006, str. 13.

práva procesního je trestní proces, tedy postup státních orgánů, jakož i dalších osob v trestním řízení.

Podobně jako ostatní právní odvětví, i trestní právo je ovládáno řadou zásad významných pro činnost zákonodárce *de lege ferenda* i pro interpretaci a aplikaci platných trestněprávních norem příslušnými státními orgány. V této práci se budu věnovat především zásadám charakteristickým pro trestní právo hmotné. Celá práce je rozdělena do deseti kapitol, ve kterých se nejprve pokusím obecně vymezit pojem základních zásad, jejich funkce a význam pro trestní právo hmotné. Následovat bude popis historického vývoje této problematiky od starověku přes středověk až po současnost. V dalších kapitolách se soustředím na podrobnou charakteristiku katalogu základních zásad doplněnou o demonstraci jejich praktického využití v judikatuře. Poté přijde na řadu porovnání se zahraniční úpravou, zaměřené na obecnou komparaci zásad trestního práva kontinentálního a anglo-amerického právního systému. Na závěr se v rámci stručného hodnocení nedávno schváleného zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku pokusím nastínit budoucí vývoj v této oblasti a odvážím se též několika úvah *de lege ferenda* stran případných změn vybraných skutkových podstat.

2. Vymezení pojmu základní zásady trestního práva hmotného

Náš právní řád představuje ucelený, ale zároveň složitě vnitřně diferenciovaný celek tvořený právními normami jako základními stavebními jednotkami. Nejvýznamnější funkcí právního řádu je regulace společenských vztahů, tedy především ochrana zájmů celospolečenských a současně i ochrana práv a právem chráněných zájmů fyzických a právnických osob. Na tento účel práva přímo navazují jeho základní zásady, tedy jakési klíčové, zpravidla ústavně zakotvené principy, které svým významem přesahují do všech právních odvětví a nacházejí v nich specifické vyjádření v podobě zásad meziodvětvových a odvětvových.

Pro základní zásady trestního práva hmotného jsou charakteristické tři znaky. Prvním významným determinantem je jejich ústavní podmíněnost, tedy přímé či nepřímé vyjádření v Ústavě ČR (dále jen „Ústava“) nebo Listině základních práv a svobod (dále jen „Listina“). Přímé ústavněprávní vyjádření je charakteristické zejména pro tzv. obecné zásady práva společné pro všechna právní odvětví. Na obecné principy navazují zásady zvláštní a specifické, přímo nebo nepřímo zakotvené v trestním zákoně. Dalším charakteristickým znakem základních zásad je jejich význam pro tvorbu, interpretaci a aplikaci trestněprávních norem. Na základě uvedených kritérií můžeme tedy zásady trestního práva hmotného charakterizovat jako ústavně podmíněná, v trestním zákoně přímo či nepřímo vymezená pravidla významná pro tvorbu, interpretaci i aplikaci trestněprávních norem. Jedná se o východiska, která představují základ tohoto právního odvětví a reprezentují jeho vztah k subjektům i objektu jeho působení.

3. Historický vývoj systému základních zásad trestního práva

3.1 Obecná charakteristika vývoje

V trestněprávní úpravě se odráží tisíciletý vývoj lidské civilizace. Podobně jako ostatní právní odvětví, i trestní právo je vytvářeno na základě určitých sociálně-politických, hospodářských a kulturních poměrů obecně označovaných jako materiální prameny práva.² Změny těchto faktorů v průběhu času vyvolávají potřebu adekvátní reakce ze strany zákonodárce spočívající v přizpůsobení právního řádu novým společenským podmínkám. Jakákoli modifikace práva představuje zásah do společenských vztahů tímto právem upravených. Především v oblasti trestního práva jsou všechny změny vnímány citlivě. Je tomu tak proto, že trestněprávní úprava se dotýká důležitých civilizačních hodnot. Na jedné straně stojí celospolečenský zájem na

² Kubů, L., Hungr, P., Osina, P.: Teorie práva, Linde Praha, a.s. - Právnické a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka, Praha, 2007, str. 38.

stabilitě a bezpečí reprezentovaný snahou státních orgánů stíhat a sankcionovat pachatele trestných činů. Jednotlivec naopak pociťuje potřebu být chráněn nejen před útoky ostatních fyzických osob, ale i před nepřiměřeně tvrdým postupem ze strany orgánů moci veřejné v případě, že se ocitne v roli podezřelého.³ V průběhu historického vývoje docházelo k častým kolizím zájmů jednotlivců a zájmů celospolečenských. Jakákoli větší historická událost byla dříve či později doprovázena změnami v oblasti trestního práva, které modifikovaly vzájemný vztah jednotlivce a státu.

I přes variabilitu konkrétních trestněprávních úprav v nich můžeme vystopovat některé relativně stabilní rysy charakteristické pro delší časové období. Tyto postuláty se v teorii označují jako základní zásady. Jejich význam spočívá v tom, že určují charakter právního odvětví a jeho jednotlivých institutů. Mnohé z těchto principů byly formulovány již klasickými římskými právníky a jejich pokračovateli. Jiné jsou produktem pozdějšího právního vývoje od počátků konstitucionalismu přes formování moderního právního státu až po současnost.⁴ Ani základní zásady tedy nejsou zcela rigidní, ale podléhají změnám v rámci politického a kulturního vývoje. Jejich životnost je ovšem poměrně značná, zpravidla zahrnuje časové období několika desetiletí či dokonce staletí. V této souvislosti se musíme zabývat otázkou, jak daleko do historie jsme vůbec schopni základní zásady trestního práva vypořádat. Pro jejich zkoumání v nejstarších obdobích vývoje lidské společnosti neexistuje dostatek spolehlivých pramenů už proto, že v těchto dobách nebylo právo často vůbec kodifikováno a jeho podoba závisela na individuálních zvyklostech a nekonceptních rozhodnutích vládnoucích jedinců. V následujícím textu se nicméně pokusím o stručný výklad základních principů trestního práva od období starověku do současnosti.

3.2 Základní zásady trestního práva v období starověku

Jako období starověku označujeme poměrně dlouhý časový úsek od vzniku prvních států na území dnešního Iráku někdy kolem roku 4000 před n.l. po zánik Západořímské říše v r. 476 n.l. V průběhu tohoto období došlo

³ Musil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo procesní, C. H. Beck, Praha, 2007, str. 67.

⁴ Kubů, L., Hungr, P., Osina, P.: op. cit. sub. 2, str. 276.

v některých oblastech Evropy, Asie a Afriky k rozpadu tradiční rodové společnosti a vzniku kmenových svazů, které se staly základem prvních centralizovaných států, jako byla říše Sumerů a Babylonská říše v oblasti mezi řekami Eufrat a Tigris známé jako Mezopotámie (dnešní Irák), Chetitská říše, která se rozkládala na území dnešního Turecka, starověký Egypt v Severní Africe či starověká Čína a Indie v jihovýchodní Asii. Na dědictví těchto prvních starověkých civilizací navázaly řecké městské státy a taktéž Římská říše.

O charakteru trestního práva nejstarších starověkých států mnoho nevíme. Jednalo se vesměs o normy zvykového práva, které netvořily ucelený kodifikovaný systém a z generace na generaci se většinou předávaly v ústním podání. V souvislosti s rozpadem rodové společnosti a centralizací moci v rukou jediného absolutistického vládce se trestní právo stalo nástrojem sloužícím k prosazení vůle panovníka, který však často postihoval pouze ta jednání, která směřovala proti zájmům státu, resp. samotného panovníka a relativně úzké skupiny vládnoucích osob.

Zásada rovnosti před zákonem nebyla uplatňována buď vůbec, nebo pouze v omezené míře u relativně úzké skupiny svobodných plnoprávných jedinců. Obyvatelé státu byli často členěni do několika kast,⁵ z nichž nejvýznamnější sortu tvořila vládnoucí vrstva (panovník a šlechta). Na opačném konci společenského žebříčku stáli otroci, kteří požívali pouze minimální nebo vůbec žádnou právní ochranu. V řadě starověkých států se důsledně uplatňovala zásada materiálního pojetí trestného činu, byť v poněkud odlišné podobě, než jí známe dnes, a taktéž zásada kategorizace trestných činů podle jejich objektu a společenského postavení pachatele i oběti. Jako nejzávažnější trestné činy byly chápány delikty směřující proti základům státu a panovnické moci, tedy zejména vlastizrada, spolupráce s nepřáteli, zbabělost v boji a samozřejmě též útok na život a zdraví samotného panovníka či úředníka pověřeného výkonem státní moci. Tvrdě byly trestány též trestné činy směřující proti státem uznávanému náboženství a majetku. Naproti tomu např. zabití otroka zpravidla postihováno nebylo, neboť otrok byl považován za věc a jeho majitel s ním mohl naložit dle své libovůle, tedy jej i usmrtit. Z dnešního pohledu je zajímavý též výrazně soukromoprávní charakter trestního práva, neboť stíhání a trestání i

⁵ Např. obyvatelstvo starověké Indie se dělilo do kast bráhmánů (kněží), kšatrijů (bojovníků), vašjů (rolníků, řemeslníků) a šudrů (otroků).

závažných trestných činů (jako např. vraždy) příslušelo často soukromým osobám – poškozeným a mělo v podstatě charakter pomsty. Tento institut pocházející z dob rodového zřízení se dlouho udržel zejména v trestním právu starověkého Řecka. Např. v souladu s právním řádem městského státu Atény mohl být postih řady trestných činů vyřešen dohodou mezi poškozeným a pachatelem. Teprve pokud se poškozený s pachatelem nedohodl, stanul tento na základě soukromé žaloby poškozeného před soudem, který rozhodl o jeho vině a zajistil výkon trestu.

Co se týče výkonu trestů, v tomto směru byly zcela popřeny dnes uznávané zásady humanity, přiměřenosti a individuality trestu. Z jednoho z nejvýznamnějších právních kodexů starověku – zákoníku babylonského krále Chammurapiho (1792 – 1750 před n.l.) je patrné, že tresty byly postaveny na principu odvety. Šlo v podstatě o uplatnění zásady „oko za oko, zub za zub“, což v praxi znamenalo, že jakým způsobem pachatel spáchal skutek, takovým byl i potrestán.⁶ Dle ustanovení Chamurrapiho zákoníku se běžně užíval trest smrti, a to často ve zostřené podobě jako upálení, utopení, zazdění, naražení na kůl atd. Z dalších často používaných trestů se jednalo o tresty mrzačení, zotročení, vyhnání z odčiny atd.⁷ Stejně tak za provinění člena rodiny byly často přísně postihováni též nejbližší příbuzní pachatele, zvláště pokud pocházeli z nejnižších společenských vrstev.

Poněkud jiná situace existovala ve starověkém Římě, kde byl vytvořen složitý a na svou dobu velmi vyspělý právní řád, který do značné míry ovlivnil soukromé právo v řadě evropských zemí a stal se základem dnešního evropského kontinentálního právního systému. V dalším výkladu se proto zaměřím na popis základních zásad charakteristických pro starověké římské trestní právo, jednak proto, že římská trestněprávní úprava patřila v období starověku k nejvyspělejším, jednak proto, že o této máme díky množství dochovaných písemných správ poměrně ucelenou představu.

Římské trestní právo prošlo v tisícileté historii Římské říše složitým vývojem odrážejícím postupnou proměnu malého městského státu ve světovou velmoc. Přestože zdaleka nedosahovalo úrovně práva soukromého, můžeme v něm najít

⁶ Zachar, A.: Historický vývoj trestnoprávní úpravy vražd od prvopočiatkov po prijatie zákona č. 140/1961 Zb., Trestní právo, 2006, č. 12, str. 23.

⁷ Schelle, K. a kol.: Právní dějiny, Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2007, str. 76.

některé zásady a instituty, které ovlivnily pozdější (zejména italské) středověké trestněprávní kodifikace, přičemž s některými z těchto principů se setkáváme i v současných trestněprávních úpravách. Zpočátku, v období označovaném historiky jako doba královská (753 – 510 před n. l.), se jednalo o jednoduchý systém norem sakrální povahy, zaměřených především na ochranu náboženských vztahů a existence samotného státu. Vzhledem k absenci kodifikované úpravy, která by stanovila skutkové podstaty jednotlivých deliktů a výši trestu, uplatňovaly se vesměs nepsané normy zvykového práva. Pouze ta jednání, která dle tehdejších náboženských představ vyvolávala hněv bohů či ohrožovala fungování státu byla předmětem trestní represe ze strany státních orgánů – panovníka a jeho úředníků.⁸ Vyšetřování a postih ostatních trestných činů nenarušujících tzv. „božský mír“ byl ponechán na iniciativě soukromých osob – poškozených, případně otců rodin⁹ a měl podobně jako v jiných starověkých státech charakter soukromé msty, případně jakéhosi rodinného soudu, při kterém otec rodiny rozhodoval o vině jemu podřízených rodinných příslušníků a otroků, a dle svého uvážení ukládal tresty, včetně trestu nejvyššího.

Pro římské trestní právo v době královské je tedy charakteristická zásada duality trestního práva, tedy striktního dělení na trestní právo veřejné zahrnující jednání, jejichž stíhání a trestání si vyhradil stát, a trestní právo soukromé, jehož postih byl věcí jednotlivců, případně rodinných klanů. S výše uvedenou zásadou úzce souvisí princip kategorizace deliktů podle jejich objektu, osoby pachatele a osoby poškozeného. Jako nejtěžší zločiny byly tedy chápány prohřešky proti náboženské tradici.¹⁰ Naopak např. trestnými činy proti majetku se stát nepovažoval za nutné zabývat a stíhání a trestání majetkových deliktů tak záviselo na aktivitě poškozených. Proti svobodným římským občanům se při stíhání trestných činů ať už veřejnoprávní či soukromoprávní povahy uplatňoval daleko vstřícnější postup než proti nesvobodným otrokům. Římské právo totiž, podobně jako právo jiných starověkých států, neznalo dnes obecně uznávané principy rovnosti před zákonem a teritoriality práva. V rámci římského práva se naopak striktně

⁸ Označovaných latinskými termíny „*quaestores parricidii*“ a „*duoviri perduellionis*“.

⁹ Tzv. „*patres familias*“.

¹⁰ Např. rouhání, u kněžek bohyně Vesty ztráta panenství.

uplatňoval princip personality práva, neboť římské zákony chránily pouze svobodné římské občany a otrok (a zpočátku ani cizinec) se jich nemohl dovolávat. Podobně nebyla původně respektována ani zásada subjektivní odpovědnosti a zásada personality trestu. Za delikty spáchané příslušníky klanu odpovídal otec rodiny, který měl v tomto směru podobné postavení, jako majitel otroka.

Politické změny související se zánikem království a nastolením římské republiky na sklonku 6. století před n.l. se odrazily i v oblasti trestního práva. Postupně došlo k výraznému omezení soukromé msty a taktéž k určité humanizaci sankcí, neboť řada krutých fyzických trestů byla nahrazena tresty alternativními (např. peněžitým trestem či vyhnáním). Zákon dvanácti desek datovaný do poloviny 5. století před n.l. představoval první, a na dlouhou dobu také jedinou ucelenou kodifikaci obyčejového trestního práva, která striktně vymezovala skutkové podstaty trestných činů, stanovila příslušné tresty a současně rozšířila působnost státní trestní represe spočívající v souzení zločinů a výkonu trestů. Obdobně jako současné právní kodexy zákon dvanácti desek dělil trestné činy do několika kategorií dle jejich závažnosti. Jako nejzávažnější zločiny byly chápány především trestné činy proti státu. Mezi hrdelní zločiny dále patřily vražda, magie a zrada klienta. Velkou skupinu tvořily vojenské trestné činy. Zákon dvanácti desek znal též kategorii trestných činů politických, jako např. obdarovávání voličů (tedy specifickou formu dnešního podplácení).¹¹ Zákon dvanácti desek představoval na svou dobu zcela průkopnický právní předpis, neboť jako první zachytil a shrnul hmotné i procesní normy práva zvykového, do té doby tradované pouze v ústní podobě, přesně vymezil jednotlivé skutkové podstaty trestných činů a výrazně tak přispěl k posílení právní jistoty římských občanů. Díky této kodifikaci začaly být v římském právu uplatňovány též do té doby nerespektované zásady *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*.

K zavedení nových trestných činů a rekodifikaci stávajících následně ve větší míře došlo až v období císařství¹² prostřednictvím řady císařských konstitucí a usnesení senátu. Katalog trestných činů se tak rozšířil o řadu politických, majetkových i násilných deliktů. Za nejnebezpečnější byly stále

¹¹ Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: Římské právo, C.H. Beck, Praha, 1997, str. 328.

¹² 31 př.n.l. - 476 n.l.

považovány trestné činy proti státu, zejména pak ty, směřující přímo proti osobě císaře. Hojně začala být využívána zásada analogie. V důsledku změny politické situace a sociální diferenciacce se objevil též princip duality trestů spočívající v odlišném postihu obdobného protiprávního jednání dle společenského postavení pachatele, který se uplatňoval nejen mezi osobami svobodnými a otroky, ale především mezi doposud formálně rovnoprávnými římskými občany. Císařské kodifikace přinesly též sjednocení druhů trestů. Zvláště vůči nižším sociálním vrstvám obyvatelstva byly široce aplikovány tělesné tresty včetně trestu smrti. Těžko bychom v tehdejší úpravě hledali zásady humánnosti a přiměřenosti trestu, které ustoupily ryzí účelnosti spočívající v pomstě za spáchaný zločin a preventivním působení na další potencionální delikventy. V souvislosti se zavedením křesťanství jako státního náboženství v r. 379 n. l. byl katalog trestných činů opětovně rozšířen o delikty zaměřené na ochranu oficiální věrouky.

Trestní právo procesní se začalo v římské říši rozvíjet až v období republiky. V té době se vyvinuly dva druhy trestního procesu - proces před lidovým shromážděním (komicií) a později proces před porotními soudy. Tyto dva druhy trestního řízení přetrvaly až do období principátu, kdy k nim přibyly ještě procesy před senátními a císařskými soudy. Posledně jmenovaný se pak v období dominátu stal jediným druhem trestního řízení.

Mezi základními principy užívanými všemi druhy římského trestního procesu nacházíme zásadu obhajovací. Obžalovaný se mohl hájit sám nebo prostřednictvím zvoleného obhájce. Jednání před soudy bylo většinou veřejné a ústní. Soud rozhodoval o vině či nevině obžalovaného na základě předložených důkazů, které posuzoval podle svého uvážení. Již v té době se tedy uplatňovaly zásady veřejnosti, bezprostřednosti, ústnosti a volného hodnocení důkazů. Po celou dobu existence římského státu (s výjimkou období tzv. pozdního císařství) se naopak obecně nevyužívaly zásady oficiality a legality, ani zásada vyhledávací. Stíhání a usvědčování pachatelů soukromoprávních deliktů bylo ponecháno na iniciativě soukromých subjektů, které ovšem často nedisponovaly dostatečnými prostředky k prokázání viny ani k potrestání pachatele.

Principy římského trestního práva hmotného tedy nebyly po celou dobu existence Římské říše jednotné, ale měnily se v závislosti na sociálním a

politickém vývoji. Principy trestního práva v době královské - dualita trestního práva, kategorizace deliktů v závislosti na objektu či osobě pachatele a poškozeného, personalita práva atd., se výrazně nelišily od trestněprávních zásad jiných starověkých států uplatňujících nepsané normy zvykového práva. K výraznému zlomu v tomto směru došlo v období republiky, kdy trestní právo získalo veřejnoprávní charakter a díky omezenému uplatnění zásad demokratismu, humanismu, rovnosti a právní jistoty se do určité míry přiblížilo současným trestněprávním úpravám moderních demokratických států. Tyto na svou dobu výjimečné instituty byli nicméně později, v době císařství, opětovně potlačeny prostřednictvím řady císařských nařízení zaměřených na ochranu zájmů úzké skupiny vládnoucích vrstev. V době císařské se tedy římské trestní právo po obsahové stránce značně rozrostlo, nicméně vzhledem k popření dříve uplatňovaných zásad humanity, rovnosti a přiměřenosti představovalo oproti předchozímu období krok zpět a připomínalo již pozdější právní úpravy středověkých feudálních států.

Závěrem je nicméně možné konstatovat, že římské trestní právo, jakkoli se nám z dnešního pohledu může jevit nedokonalé, představovalo na svou dobu precizně propracovaný systém, který výrazně přispěl k dalšímu rozvoji trestního práva na území kontinentální Evropy.

3.3 Základní zásady středověkého trestního práva v českých zemích v období XI. - XVIII. století

Trestní právo v počátcích existence raně feudálního českého státu bylo ovlivněno právními obyčejí přetrvávajícími z období rodového zřízení. Tyto obyčeje byly ovšem účelově modifikovány pro potřeby středověké společnosti a aplikovány tak, aby uspokojily zájmy vládnoucích vrstev, tedy panovníka, šlechty a církve. České trestní právo v období 10. až 13. století mělo (podobně jako trestní právo starověké) výrazně soukromoprávní charakter, neboť odhalování a trestání řady pachatelů závažných deliktů (včetně vražd) bylo ponecháno na svépomoci poškozených. V této souvislosti je třeba zmínit institut soukromé msty, který později nalezl právní vyjádření v ordálu osobního

souboje, kdy se vrah a poškozený, případně nejbližší příbuzný oběti, potýkali před soudcem podle předem stanovených pravidel.

Podobně jako dříve v trestním právu římském, i v ranně feudálním českém trestním právu se tedy fakticky uplatňovala zásada duality trestního práva spočívající v dělení na trestní práva soukromé¹³ a trestní právo veřejné, v jehož rámci byly na základě právních norem vydaných panovníkem z úřední moci stíhány zejména trestné činy proti feudálnímu majetku a oficiálnímu náboženství – křesťanství reprezentovanému katolickou církví.¹⁴ Důsledně byla uplatňována zásada personaly práva spočívající v hodnocení osoby pachatele podle příslušnosti k určité stavovské, národnostní nebo profesní skupině. Význam této zásady se projevil zvláště při přesunech obyvatelstva. Cizinci přicházející do českých zemí během kolonizací si tak s sebou přinášeli své vlastní právo, které však bylo vždy vykonáváno v rámci svrchovanosti a výkonné moci českého panovníka.¹⁵ Charakteristické bylo též využívání principu kolektivní trestní odpovědnosti, zejména ve vztahu k poddaným. Běžným jevem bylo kolektivní trestání celých poddanských vesnic peněžitými pokutami, např. za krádež nebo zabití, když nebyl zjištěn konkrétní pachatel.¹⁶

Svémoc v trestním právu byla zejména ve 13. a 14. století postupně omezována prostřednictvím právních norem rozšiřujících okruh trestných činů stíhaných ex officio. České trestní právo tedy znalo již v době předhusitské řadu deliktů ohrožujících jak život, zdraví, čest a důstojnost člověka, tak i feudální vlastnictví, bezpečnost státu osobu panovníka či vládnoucí ideologii – katolickou víru.¹⁷

K plnému rozvoji trestního práva v českých zemích došlo na přelomu 15. a 16. století v době rozmachu moci stavů, v souvislosti s vytvořením tzv. stavovské monarchie. Prostřednictvím právních norem vydávaných v průběhu 16. století v rámci tzv. Zemských zřízení došlo k důslednému uplatnění zásady kategorizace trestných činů dle objektu, osoby pachatele a osoby oběti. Je však

¹³ Často nekodifikované, vycházejících ze starších zvykových norem.

¹⁴ V tomto směru je třeba zmínit zejména Dekreta Břetislavova z r. 1039 zavádějící tvrdé postihy přežívajících pohanských zvyklostí.

¹⁵ Jánošíková, P., Knoll, V., Rundová, A.: Mezníky českých právních dějin, Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2005, str. 30.

¹⁶ Vlček, E.: Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu, 3., nezměněné vydání, MU, Brno, 2006, str. 4.

¹⁷ Vlček, E.: op cit. sub. 16, str. 6.

třeba podotknout, že normy trestního práva nebyly kodifikovány uceleně a netvořily jednotný systém, neboť vedle trestních ustanovení práva zemského (jímž se řídily vztahy mezi šlechtou a králem a také mezi šlechtici navzájem) se trestněprávní ustanovení vyskytovaly též v právu městském (upravujícím postavení měšťanů), v nejrůznějších vrchnostenských řádech vyhlašovaných šlechtou vůči poddaným, a v neposlední řadě též v předpisech upravujících nejrůznější specifické činnosti, např. hornictví, vinařství atd. Orientace v tehdejší právní řád musela být tedy zejména pro laiky značně složitá, což při uplatňování zásady presumpce znalosti práva nepochybně podkopávalo pocit právní jistoty.

V době stavovské se vytvořily zcela zřetelně tři okruhy trestním právem chráněných zájmů. Prvý tvořilo náboženství a církev, druhý feudální stát a panovník jako jeho představitel a třetí pak nejvyšší funkcionáři státu, tj. zemští úředníci a soudci.¹⁸ Ochrana soukromého vlastnictví byla založena na stíhání krádeže, loupeže, zpronevěry a lichvy. Tvrdě byly trestány taktéž nejrůznější delikty sexuálního charakteru jako kuplířství, bigamie a mimomanželský pohlavní styk. Z trestných činů proti životu a zdraví byly stíhány především vražda, zabití a nejrůznější formy ublížení na zdraví.

System trestů v dnešním slova smyslu středověké trestní právo neznalo. Tresty za některé delikty byly právem přímo stanovené, jiné byly ukládány sine lege na základě uvážení soudce. Mezi nejčastěji užívané sankce patřil trest smrti, zmrzačení, dočasné či doživotní vězení, vypovězení, ztráta cti nebo pokuta. Trest měl charakter msty, často byl vykonáván veřejně a dosti drastickým způsobem. Nebylo výjimkou, že trestem smrti byly postihovány i děti. Shora uvedené svědčí o popření zásad humanity, zákonnosti a přiměřenosti trestu.

V oblasti trestního práva procesního se postupně v souvislosti s omezováním svépomoci prosazovaly zásady oficiality a legality. Trestné činy byly zpočátku stíhány jen na základě soukromé žaloby, přičemž na žalobci byla ponechána veškerá tíha dokazování. Tuto iniciativu později u nejzávažnějších deliktů převzaly státní orgány. Zjišťování objektivní pravdy bylo prováděno prostřednictvím dosti nespolehlivých postupů, mezi které náležela tortura, tedy

¹⁸ Vlček, E.: op cit. sub. 16, str. 9.

mučení obžalovaného za účelem přiznání, přísahy, boží soudy atd. Trestní řízení bylo ovládáno zásadou formálního hodnocení důkazů. Za nejspolehlivější důkaz bylo považováno přiznání obžalovaného, ať už dobrovolné nebo vynucené. I pro trestní proces byla charakteristická zásada personalit práva spočívající v rozdílném zacházení s osobou obžalovaného podle společenské příslušnosti. V průběhu 16. a 17. století se na našem území prosadil systém inkvizičního trestního řízení. Jeho charakteristickým rysem byla především silná pozice soudce, který byl závislým vrchnostenským úředníkem a plnil současně roli vyšetřovatele, žalobce, i soudce. Při uplatnění zásady presumpce viny se obžalovaný stával pouhým objektem trestního řízení, který neměl téměř žádná práva. Jeho pozice byla mimořádně složitá, protože, za situace, kdy na něj bylo přeneseno důkazní břemeno musel předložit přesvědčivé důkazy o své nevině, ač byl často uvězněn a nesměl mít ani obhájce. Trestní řízení bylo neveřejné, ovládané principy tajnosti, písemnosti a zprostředkovanosti.¹⁹

Středověké trestní právo bylo tedy značně nedokonalé, účelově zaměřené především na ochranu zájmů vládnoucích vrstev. Vůči poddaným vystupovalo naopak spíše jako nástroj útlaku a v případě složitějších trestních deliktů v podstatě ani neumožňovalo objektivní vyšetření a posouzení věci. Tato situace se změnila až v pozdějším období osvícenského absolutismu.

3.4 Vývoj základních zásad trestního práva od konce XVIII. století do roku 1918

Ve druhé polovině XVIII. století došlo v celé Evropě pod vlivem myšlenek osvícenství a liberalismu k rozsáhlým změnám právních řádů. Na první místo v žebříčku hodnot se postavily lidská práva a svobody a vůdčí ideou politického a státního uspořádání se stal princip dělby moci. Tyto nové tendence se projeví i v habsburské monarchii. První významná kodifikace, která přispěla k modernizaci a humanizaci trestního práva, byl Všeobecný zákoník o zločinech a trestech Josefa II, platný v tehdejší Rakousku od roku 1787, který nahradil zastaralý kodex *Constitutio Criminalis Theresiana*. Význam

¹⁹ Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do r. 1945, 3. přeprac. vyd., Linde Praha, a.s., 2003, str. 159.

Josefinského trestního zákoníku spočíval v tom, že jako první obsahoval úplný výčet trestných činů, které dělil podle společenské nebezpečnosti, přičemž výslovně vylučoval postih jednání v zákoně neuvedených na základě uvážení soudce či analogie. Poprvé tak v našich právních dějinách došlo k důslednému uplatnění zásady „nullum crimen sine lege“ a „nulla poena sine lege“. Při stanovení sankcí vycházel ze zásady přiměřenosti a upustil od do té doby užívaných krutých tělesných trestů.²⁰ V rámci humanizace trestů byl dokonce na čas zrušen trest smrti, který mohl být uložen pouze v případě výjimečného stavu.²¹

Základem rakouského a později i československého, resp. českého trestního práva se stal Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích z roku 1852, který zavedl řadu nových skutkových podstat zaměřených na potlačení anarchistického a dělnického hnutí. Jak sám název napovídá, předmětná kodifikace kategorizovala delikty dle společenské nebezpečnosti na zločiny, přečiny a přestupky. Zavedena byla zásada odpovědnosti subjektivní. Předpokladem odpovědnosti pachatele byl zlý úmysl. Trestní odpovědnost se vylučovala z důvodu nepřičetnosti, nedbalosti nebo nedostatečné způsobilosti. Jako trestný byl výslovně označen i pokus, návod a pomoc ke spáchání trestného činu. Již plně respektována byla zásada „nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege“. Trestní zákoník z r. 1852 podstatně zjednodušil systém trestů a až na jednu výjimku (tělesné trestání) zlikvidoval feudální tresty.²² Tresty byly diferenciovány dle zásady přiměřenosti. Za nejtěžší zločiny (velezrada, vražda) byl ukládán trest smrti, vykonávaný výhradně oběšením. Vedle této sankce byl užíván též trest vězení vykonávaný v žaláři prvního či druhého stupně (tzv. těžkém žaláři, kde byl vězeň držen v samovazbě s okovy na nohou), bití holí či metlou nebo vypovězení. Za přečiny a přestupky byly ukládány většinou peněžité tresty, dále tresty propadnutí věci, zákazu pobytu atd. Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích představoval na svou dobu moderní, precizně propracovanou právní normu, která, i přes uplatňování některých z dnešního pohledu tvrdých trestů (trest smrti, těžkého žaláře, bití)

²⁰ Malý, K. a kol.: op cit. sub. 19, str. 163.

²¹ Trest smrti byl opětovně zaveden císařským dekretem z 2. 1. 1795 za trestný čin velezrady.

²² Malý, K.: České právo v minulosti, Orac, s.r.o., Praha, 1995, str. 200.

příspěla k humanizaci trestního práva a posílení právní jistoty široké veřejnosti.

Ruku v ruce se změnami trestního práva hmotného šly i reformy trestního procesu. Jejich základem se v českých zemích stal Trestní řád z roku 1850. Zásadně se změnilo postavení soudů, které byly dále nezávislé, oddělené od moci zákonodárné a výkonné. Vznikl nový úřad státního žalobce, jehož funkcí bylo stíhat ex officio všechny trestné činy, o nichž se dozvěděl. Důsledně byly uplatňovány zásady oficiality, legality a zásada obžalovací. Změny k lepšímu doznalo i postavení obžalovaného v trestním řízení. Dříve aplikovaný princip presumpce viny byl nahrazen zásadou presumpce nevinu, přičemž obžalovaný byl vybaven mnoha prostředky, jak svou nevinu dokázat. Orgány činné v trestním řízení mohly vůči obviněnému nadále postupovat pouze zákonem stanoveným způsobem. Cílem procesu bylo zjištění objektivní pravdy na základě předložených důkazů, k jejichž posuzování se vztahovala zásada volného hodnocení. Definitivně byly odbourány iracionální důkazní prostředky, jako přísahy a boží soudy. Kontrola soudnictví ze strany občanů byla zajištěna prosazením zásad veřejnosti, ústnosti a bezprostřednosti.

3.5 Vývoj československého trestního práva v letech 1918 - 1945

Po vzniku Československé republiky bylo nutné řešit problém recepce právního řádu zaniklé monarchie. Jedním z prvních zákonů vydaných po vyhlášení samostatnosti byla proto tzv. recepční norma (zák. č. 11/ 1918 Sb.), na jejímž základě všechny dosavadní říšské a zemské zákony zůstaly nadále v platnosti a staly se součástí československého právního řádu. Problematika trestního práva hmotného byla tedy nadále upravena Trestním zákonem o zločinech, přečinech a přestupcích z r. 1852, který ovšem platil pouze pro Čechy, Moravu a Slezsko. Na Slovensku se nadále užíval uherský trestní zákon z roku 1878.²³ Dualita trestního práva trvala na našem území až do zániku

²³ Vedle uvedených trestněprávních předpisů však v českých zemích i na Slovensku nadále platil též Vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech č. 19/1855, který se však uplatňoval pouze ve vztahu k osobám podléhajícím vojenským soudům, tedy osobám, které „vykonavše vojenskou služební přísahu slovně tím přislíbili, že budou zachovávat zvláštní povinnosti stavu vojenského“. Vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech platil na území bývalého Československa až do 1. 8. 1950, kdy byl zrušen zákonem č. 86/1950 Sb. K předmětné problematice blíže viz Vojáček, L. Schlle, K., Knoll, V.: České právní dějiny, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2008, str. 491.

samostatného státu v roce 1938. K unifikačním pokusům došlo přitom poměrně brzy. Již v roce 1921 byl pod záštitou ministerstva spravedlnosti vypracován Prozatímní návrh obecné části trestního zákona. Ten měl několik zajímavých rysů. Jednalo se především o institut neurčitěho odsouzení, který předpokládal, že osoby do třiceti let věku budou pro výkon trestu umístěny do speciálních nápravných zařízení, tzv. polepšoven pro dospělé, odkud budou v případě dobrého chování předčasně propuštěny. Reforma trestního práva měla ovšem četné odpůrce mezi konzervativci, a tak k jejímu uskutečnění nikdy nedošlo. Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích zůstal nejvýznamnější trestněprávní normou. K jeho přizpůsobení aktuálním podmínkám byla zvolena cesta postupných reforem prostřednictvím dílčích právních předpisů. Mezi nejvýznamnější z nich patřil zákon. č. 309/1921 Sb. proti útisku na ochranu svobody shromažďování, nebo zákon. č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky, který stanovil nové skutkové podstaty na ochranu státu a jeho demokratického zřízení.

Dualita charakteristická pro trestní právo hmotné platila i pro oblast trestního práva procesního. V českých zemích se užíval rakouský trestní řád z roku 1873, zatímco na Slovensku uherský trestní řád z roku 1896.

Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava²⁴ došlo k faktickému oproštění trestního práva od všech demokratických zásad trestního práva hmotného i procesního. Text trestněprávních norem si zachoval poměrně liberální podobu, se kterou byl ovšem v ostrém rozporu jejich skutečný výkon. Podobně jako ve středověku byla důsledně uplatňována zásada personality práva. Obyvatelstvo protektorátu bylo pro tyto účely rozděleno do tří skupin. Němci žijící na území protektorátu podléhali pouze říšským orgánům a výhradní jurisdikci německých soudů. Pro české obyvatelstvo byl vytvořen institut protektorátní příslušnosti. Příslušníci protektorátu podléhali formálně jurisdikci autonomních soudů, která byla ovšem ve věcech politicky nebezpečných trestných činů nahrazena rozhodováním soudů německých. Třetí skupinu tvořily obyvatelé, na něž se vztahovaly rasové zákony, tedy zejména Židé a Romové. Ti byli zbaveni jakékoli právní ochrany.

²⁴ Vznikl ke dni 16. 3. 1939.

Nacistické trestní právo se brzy stalo nástrojem persekuce českého obyvatelstva. Přestala být uznávána zásada rovnosti před zákonem, prolomen byl i princip nullu crimen, nulla poena sine lege. Tresty byly zcela nepřiměřené a nehumánní, trest smrti byl ukládán i za banální delikty. Neblahou roli sehrály v tomto směru mimořádné soudy, jejichž úkolem bylo stíhat činnost proti okupační moci. Soudní řízení bylo tajné, obžalovaný nesměl mít obhájce, rozhodnutí se nedalo napadnout opravným prostředkem a bylo okamžitě vykonatelné. V období heydrichiády vynesly tyto soudy na pět tisíc rozsudků smrti.

Po obnovení samostatné Československé republiky v r. 1945 pozbyly na základě ústavního dekretu o obnovení právního pořádku z 3. 8. 1944 významu veškeré změny zavedené na úseku trestního práva okupanty. Základem retribuice v českých zemích se staly dekrety prezidenta republiky č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a mimořádných lidových soudech a č. 17 Sb. o národním soudu, oba ze dne 19. 6. 1945,²⁵ na jejichž základě byly stíhány udavačství, úklady proti státu a zločiny proti osobám na majetku spáchané v době okupace. Nutno podotknout, že předmětné dekrety stanovily pouze minimum nových skutkových podstat, vesměs odkazovaly na příslušná ustanovení zák. č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky a Trestního zákona o zločinech, přečinech a přestupcích z r. 1852, přičemž jednotlivé delikty byly kategorizovány dle stupně společenské nebezpečnosti. Rovněž v oblasti trestů vycházely dekrety ze zásady zdrženlivosti, zvláště pokud šlo o ukládání trestu smrti, který nikdy nebyl stanoven jako trest výlučný, ale vždy přicházela v úvahu i jiná alternativa. Prostřednictvím dekretů však došlo k prolomení zásady zákazu retroaktivity k tíži pachatele, neboť tyto působily zpětně, přičemž bylo výslovně stanoveno, že se vztahují na činy spáchané od 21. 5. 1938.

3.6 Základní zásady socialistického trestního práva

Po únorovém převratu krátkou dobu platily staré trestněprávní předpisy pocházející z období Rakouska - Uherska a první republiky. V souvislosti

²⁵ Vlček, E.: Právní dějiny ČSR (1939 – 1947), UP, Olomouc, 2005, str. 83.

s uplatněním Stalinovi teorie o neustálém zostřování třídního boje byly v letech 1949 až 1956 přijaty některé zákony, v jejichž důsledku došlo v rozporu se zásadou ekonomie trestního práva k výraznému zostření trestněprávní represe. V tomto směru je třeba zmínit zejména zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky či zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací. V roce 1948 byly též v rámci tzv. právnické dvouletky zahájeny práce na návrhu nového trestního zákona, který byl Národním shromážděním schválen o dva roky později jako zákon č. 80/1950 Sb. Předmětný zákon vycházel z obecného principu podřízenosti zájmů jednotlivce zájmům celku (zásady proletářského internacionalismu a socialistického vlastenectví).²⁶ Jeho cílem bylo chránit lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu i jednotlivců a vychovávat k dodržování pravidel socialistického soužití, což se projevilo i v členění zvláštní části trestního zákona, kde na prvním místě byly²⁷ uvedeny skutkové podstaty trestných činů zaměřených na ochranu společnosti, státu a pracujícího lidu. Po vzoru sovětského trestního práva trestní zákon stanovil jako jednu ze stěžejních zásad materiální pojetí trestného činu. Ten definoval jako společensky nebezpečné jednání, jehož výsledek uvedený v zákoně pachatel zavinil. Nový trestní zákon tedy upustil od dřívější kategorizace deliktů na zločiny, přečiny a přestupky a znal už pouze jediný delikt, a to trestný čin. Jako novinku zaváděl vedle trestů i institut ochranných opatření. V souvislosti s politickým uvolněním po smrti J. V. Stalina byl trestní zákon v letech 1956 a 1957 částečně novelizován. Posílena byla především zásada individualizace trestu se zřetelem na osobu pachatele a okolnosti případu, jakož i zásada subsidiarity trestní represe. Zákonem č. 63/1956 Sb. byl zrušen trest odnětí svobody na doživotí, který byl nahrazen trestem odnětí svobody v maximální výměře 25 let, přičemž stejným zákonem byla zavedena též možnost upuštění od potrestání. Zákon č. 24/1957 Sb., o kárném stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví pak umožnil, aby drobné případy krádeží a poškozování státního majetku, spáchané zaměstnanci na pracovišti, byly stíhány nikoli jako trestné činy, ale pouze jako kárná provinění.²⁸ Do třetice je třeba zmínit zákon č. 68/1957 Sb.,

²⁶ Nezkusil, J.: Československé trestní právo, I. Díl, Orbis, Praha, 1976, str. 12.

²⁷ Podobně jako později v doposud účinném zákoně č. 140/1961 Sb.

²⁸ Jánošíková, P., Knoll, V., Rundová, A.: op. cit. sub. 15, str. 204.

o umělém přerušení těhotenství, který rušil trestní odpovědnost ženy, která své těhotenství sama uměle přerušila, jiného o to požádala či to jinému umožnila.

Po přijetí nové ústavy roku 1960 následovalo i přijetí nového trestního zákona č. 140/1961 Sb., který v novelizované podobě platí dodnes. Z nejvýznamnějších předpisů doplňujících zákon č. 140/1961 Sb. je nutno připomenout zejména zák. č. 120/1962 Sb., o boji proti alkoholismu, dále zák. č. 184/1964 Sb., jímž bylo vyloučeno promlčení nejzávažnějších trestných činů proti míru a válečných trestných činů proti lidskosti, spáchaných ve prospěch nebo ve službách okupantů a zák. č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci, představující první pokus o nápravu justičních zločinů padesátých let.

Katalog zásad trestního práva procesního obohatila socialistická legislativa o princip spolupráce orgánů činných v trestním řízení se zájmovými sdruženími občanů. Účelem takového ustanovení byla snaha posílit účast široké veřejnosti na potírání kriminality. Praktická realizace této zásady byla však dosti složitá a nepřinesla očekávaný efekt. Nutno dodat, že ani v současnosti není princip spolupráce příliš často využíván.

Je tedy možné shrnout, že socialistické trestní právo v Československu do určité míry představovalo nástroj represe vůči politické opozici. Na druhé straně jej však nelze hodnotit zcela negativně, a to jednak s ohledem na skutečnost, že k nejmarkantnějšímu porušování lidských práv ze strany socialistických státních orgánů činných v trestním řízení (zejména v padesátých a na počátku šedesátých let minulého století) docházelo v rozporu s tehdy platným právním řádem. Zákon č. 140/1961 Sb., ve výrazně novelizované podobě, platí doposud. Rozsáhlé novely, o nichž bude pojednáno v následující kapitole, bohužel nevedly k úplnému potlačení totalitního charakteru trestního zákona a jeho přizpůsobení podmínkám demokratického právního státu, což v praxi vyvolává řadu výkladových problémů.

3.7 Vývoj základních zásad trestního práva hmotného od r. 1989 do současnosti

Hluboké společenské změny, ke kterým došlo v bývalém Československu v souvislosti s pádem komunistického režimu v r. 1989, se odrazily v celém právním řádu, tedy mimo jiné též v trestním právu hmotném. Již dne 13. 12. 1989 byl Federálním shromážděním tehdy ještě Československé socialistické republiky přijat zákon č. 159/1989 Sb., jímž byly z trestního zákona odstraněny ustanovení zjevně neslučitelné s principy demokratického právního státu, jako je svoboda náboženského vyznání a svoboda pohybu. Ze zvláštní části trestního zákona tak byly vypuštěny skutkové podstaty trestných činů zneužívání náboženské funkce (§ 101), maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi (§ 178) či vniknutí na území republiky (§ 110). Trestný čin opuštění republiky (§ 109) postihující emigranty, tedy československé občany, kteří bez povolení opustili území republiky či bez povolení zůstali v zahraničí, byl nahrazen trestným činem nedovolené překročení státní hranice, vztahujícím se již pouze na osoby překračující státní hranice za použití násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí. Nově byly zavedeny trestné činy zasahování do nezávislosti soudu (§ 169a) a ohrožování životního prostředí (§§ 181a, 181b).

K asi nejvýznamnější „polistopadové“ novelizaci trestního zákona z hlediska základních zásad došlo dne 2. 5. 1990 zákonem č. 175/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon. Předmětná novela zohlednila trestněprávní zásady demokratického státu, tedy zejména demokratismus, humanismus, přiměřenost a subsidiaritu trestního práva. V souladu se zásadou demokratismu byl v § 1 nově vymezen účel trestního zákona - ochrana společnosti a ústavního zřízení České a Slovenské federativní republiky, práv a oprávněných zájmů občanů a organizací. Z přitěžujících okolností definovaných v § 34 bylo vypuštěno nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky. Předmětná přitěžující okolnost byla současně odstraněna též z ustanovení § 46 odst. 1, kde byla původně uvedena jako jedna z podmínek pro uložení trestu ztráty čestných titulů a vyznamenání. Uvedenou novelou byl současně zrušen trest smrti, který byl nahrazen výjimečným trestem odnětí svobody v rozmezí patnáct až dvacet pět let či na doživotí. Z § 39a byl vypuštěn

odstavec 4 umožňující umístění zvláště silně narušených pachatelů, kterým byl původně uložený trest smrti milostí zmírněn na trest odnětí svobody do tzv. zostřené izolace, spočívající v odepření kapesného, omezení návštěv, přijímání korespondence a zájmové činnosti, a to až na dobu dvou let. Česká a Slovenská federativní republika se tak zařadila mezi státy plně respektující zásadu humanity. Předmětnou novelou byly posíleny též principy ekonomie a přiměřenosti trestního práva. V důsledku změny ust. § 7 odst. 1 byla jako příprava k trestnému činu napříště stíháno již pouze pro společnost nebezpečné jednání spočívající v organizování zvláště závažného trestného činu. V § 39 byl za odstavec 1 vložen nový odstavec 2 omezující uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody za méně závažné trestné činy s horní hranicí trestní sazby nepřevyšující 1 rok. Nepodmíněný trest odnětí svobody za tyto banální delikty mohl být napříště uložen pouze silně narušeným pachatelům, u nichž by uložení alternativního trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Jako zvláště nebezpečný recidivista již nebyl posuzován pachatel soustavně páchající úmyslné trestné činy téže povahy, ale pouze pachatel, který znovu spáchal zvláště závažný úmyslný trestný čin, ač již byl pro obdobný trestný čin potrestán. Nově bylo upraveno též zahlázení trestu u mladistvých pachatelů, kdy hlavní změnu oproti původnímu stavu představovalo automatické zahlázení trestu v případě výkonu peněžitého trestu a trestu propadnutí věci.

Významných změn doznala též zvláštní část trestního zákona, zejména hlava první, z níž byla v souladu s principem rovnosti a ekonomie trestního práva vypuštěna řada skutkových podstat trestných činů proti republice, zaměřených na potlačení politické opozice, jakož i trestných činů postihujících soukromé podnikání. Dekriminalizována tak byla jednání dříve kvalifikovaná jako trestné činy podvracení republiky (§ 98), poškozování státu světové socialistické soustavy (§ 99), pobuřování (§ 100), hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele (§ 104), poškozování zájmů republiky v cizině (§ 112), neplnění úkolů při provozu soukromého hospodářství (§ 119), zneužívání socialistického podnikání (§ 120). Novelizované skutkové podstaty majetkových trestných činů (zejména krádeže dle § 247, zpronevěry dle § 248 a podvodu dle § 250) byly odstupňovány dle výše způsobené škody, jejich trestnost byla nově podmíněna způsobením škody nikoli nepatrné. Zatímco

trestní sazby za bagatelní majetkové delikty byly sníženy a nově bylo umožněno též uložení širší škály alternativních trestů, pro případ způsobení škody velkého rozsahu byly sankce výrazně zpřísněny.²⁹

V souvislosti s rozvojem demokratických svobod a tržního hospodářství byly vytvořeny nové skutkové podstaty zaměřené zejména na postihování závažné násilné a ekonomické kriminality. Po poněkud euforickém období následující bezprostředně po „sametové revoluci“, pro nějž je charakteristické uvolňování do té doby trestním právem (a nejen jím) striktně regulovaných společenských vztahů, tak zákonodárce v reakci na rozvoj nových forem kriminality nastolil trend postupného zpřísnování trestní represe, v němž pokračuje do současnosti. Nově tak byly zavedeny např. trestné činy braní rukojmí (§ 234a), porušování svobody sdružení a shromažďování (§ 238a), persekuce obyvatelstva (§ 263a). Rozšířena byla též skutková podstata trestného činu nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů (§§ 187, 188), byl zaveden trestný čin šíření toxikomanie (§ 188a).

Z hlediska trestněprávních zásad vztahujících se k ukládání a výkonu trestu nelze opominout zákon č. 290/1993 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon. Zmíněným právním předpisem byla nově v souladu se zásadou diferenciovaného výkonu trestu odnětí svobody stanovena diferenciacie jednotlivých typů věznic dle přísnosti režimu na věznice s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou, jakož i kritéria pro zařazování odsouzených pachatelů do jednotlivých typů věznic. K posílení zásady účelnosti trestu a taktéž ochranné funkce trestu přispělo nově zavedené ustanovení § 29 odst. 1 umožňující soudu v případě uložení výjimečného trestu odnětí svobody nezapočítávat při rozhodování o podmíněném propuštění odsouzeného dobu výkonu trestu, kterou odsouzený strávil ve věznici se zvýšenou ostrahou. V souladu se zásadou ekonomie trestního práva došlo ke změně § 54 odst. 4 a § 55 odst. 4 nově upravujících fikci neodsouzení u peněžitého trestu a trestu propadnutí věci. Zatímco dřívější úprava stanovila v tomto směru podmínku bezúhonnosti po dobu jednoho roku od výkonu trestu, po novele provedené zákonem č. 290/1993 Sb. se na pachatele, kterému byl uložen trest propadnutí věci, resp. peněžitý trest za nedbalostní trestný čin, hledí jako na

²⁹ Na 5 - 12 let odnětí svobody v případě způsobení škody velkého rozsahu (§ 247 odst. 5 tr. zákona).

osobu bezúhonnou, jakmile odsuzující rozsudek nabyl právní moci, resp. jakmile byl trest vykonán.

V rámci rozboru jednotlivých novel trestního zákona s ohledem na vývoj základních zásad trestního práva hmotného, zejména pak zásady přiměřenosti, je třeba zmínit též nálezy Ústavního soudu České republiky č. 91/1994 Sb., kterým byla na základě návrhu tehdejšího prezidenta republiky Václava Havla zrušena část ust. § 102 trestního zákona, umožňující stíhat osoby hanobící státní orgány České republiky - Parlament, vládu nebo Ústavní soud pro trestný čin hanobení republiky a jejího představitele. President republiky v návrhu poukazoval na rozpor předmětné skutkové podstaty s ústavně garantovaným právem na svobodu projevu, jakož i na neurčitost pojmu hanobení. Hlavním důvodem, který prezidenta republiky vedl k tomuto kroku, byla bezesporu politická stigmatizace trestného činu hanobení republiky a jejího představitele, který byl v minulosti totalitním režimem často zneužíván v boji proti politické opozici. Osoby odsouzené pro uvedený trestný čin v době od 25. 2. 1948 do 1. 1. 1990 pro skutky spáchané po 5. 5. 1945 byly sice k 1. 7. 1990 plně rehabilitovány zákonem č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, avšak předmětný delikt překvapivě nebyl z trestního zákona odstraněn. V odůvodnění nálezu č. 91/1994 Sb. Ústavní soud konstatoval, že trestněprávní ochrana poskytovaná státním orgánům v § 102 trestního zákona, jde nad rámec ústavního pořádku a mezinárodních závazků České republiky, neboť vzhledem ke své obecnosti a neurčitosti odporuje uznávaným zásadám právního státu, zejména principu přiměřenosti, představujícím přiměřenou korelaci mezi cílem a použitými prostředky a principu zachování právní jistoty občanů. Uvedené ustanovení trestního zákona bylo dle názoru Ústavního soudu ČR v přímém rozporu s čl. 4 odst. 4 a čl. 17 odst. 4 Listiny, jakož i čl. 10 Úmluvy na ochranu lidských práv a základních svobod, neboť nepřipustným způsobem omezovalo právo na svobodu projevu a svobodný přístup k informacím, to vše za situace, kdy ochrana státních orgánů před nejzávažnějšími verbálními útoky je zajištěna prostřednictvím skutkové podstaty trestného činu útoku na státní orgán vymezené v § 154 trestního zákona. Pro úplnost nutno podotknout, že trestný čin hanobení republiky a jejího představitele dle § 102 a § 103 trestního zákona v omezené podobě zůstal

součástí našeho právního řádu až do r. 1997, kdy byl definitivně zrušen zákonem č. 253/1997 Sb.

Od druhé poloviny devadesátých let zákonodárce cestou dílčích novelizací trestního zákona usiloval o nalezení rovnováhy mezi důslednou ochranou společnosti před rozmáhajícími se vyššími formami organizované trestné činnosti, při současném zmírňování trestní represe vůči pachatelům bagatelních deliktů. Otevřel se tak široký prostor pro uplatnění principu ekonomie trestního práva, jehož působení se projevilo zejména v souvislosti s rozšiřováním katalogu alternativních trestů a specifikací podmínek výkonu trestu odnětí svobody. Zákonem č. 152/1995 Sb., byl do trestního zákona vložen § 39b upravující přeřazování odsouzených mezi jednotlivými typy věznic v průběhu výkonu trestu. Byl zaveden nový druh alternativního trestu za méně závažné trestné činy (u nichž horní hranice trestní sazby nepřevyšuje 5 let), a to trest obecně prospěšných prací. Stěžejním argumentem pro uvedený druh trestu však dle důvodové zprávy nebyla snaha o zmírnění trestní represe, ale zejména přeplněnost vězeňských zařízení znesnadňující výchovné působení na odsouzené.

Posílení principů ekonomie trestního práva a individualizace trestu lze vysledovat i v další novele č. 253/1997 Sb., a to zejména v bodě 8, kterým byly z trestního zákona definitivně vypuštěna skutková podstata trestného činu hanobení republiky a jejího představitele (§§ 102, 103). V rámci novely byly do trestního zákona zavedeny prvky probace, a to prostřednictvím institutu podmíněného upuštění od potrestání s dohledem (§ 26) umožňujícím soudu podmíněně upustit od potrestání pachatele, který spáchal trestný čin menší nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, při současném stanovení dohledu nad osobou pachatele ze strany probačního úředníka na zkušební dobu až jednoho roku. Nutno však podotknout, že v důvodové zprávě proklamovanou myšlenku pojití trestního práva jako prostředku, kterým stát nezasahuje do vývoje těch ekonomických vztahů, které neodporují zákonu,³⁰ zákonodárce v novele striktně nerespektoval, když do zvláštní části trestního zákona nově zařadil vedle skutkových podstat trestných činů nedovolená výroba a držení státní pečeti a

³⁰ Viz důvodová zpráva k zákonu č. 253/1997 Sb., str. 1.

úředního razítka (§ 176a) a pletichy při řízení konkursním a vyrovnacím (§ 256b) též skutkové podstaty trestných činů pojistný podvod (§ 250a) a úvěrový podvod (§ 250b), postihující osoby, které při sjednávání pojistné, resp. úvěrové smlouvy či žádosti o poskytnutí subvence nebo dotace uvedou nepravdivé nebo hrubě zkreslené údaje nebo podstatné údaje zamlčí.³¹

V nastoleném trendu nepřiměřené kriminalizace, popírající využití trestního práva jako prostředku „ultima ratio“, zákonodárce pokračoval i v následujících letech, kdy opakovanými dílčími novelami zavedl další skutkové podstaty rozšiřující působnost trestního zákona na do té doby nekriminalizovaná jednání, případně jednání, jejichž postih přicházel za určitých podmínek v úvahu již dříve při odlišné právní kvalifikaci. Za zmínku v tomto směru stojí zejména zákon. č. 139/2001 Sb., kterým byl trestní zákon doplněn o trestný čin poškozování cizí věci dle § 257b tr. zákona, usnadňující stíhání tzv. sprejerů, tedy osob poškozujících cizí majetek postříkáním či popsáním barvou, či zákon č. 411/2005 Sb. kriminalizující činnost spočívající v řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění (§ 180d).³² Je třeba podotknout, že vedle výše zmíněných skutkových podstat byl trestněprávní postih rozšířen též na jednání, o jejichž kriminalizaci není pochyb (např. domácí násilí, zneužívání dětí k výrobě pornografie, poškozování životního prostředí atd.). Cílem této práce však je mimo jiné poukázat na ta ustanovení trestního zákona, která jsou z hlediska základních trestněprávních principů vnímána jako diskutabilní a stávají se předmětem kritiky odborné veřejnosti.³³

Průběžné posilování trestní represe se však neodrazilo pouze v rozšiřování působnosti trestního zákona prostřednictvím nových skutkových podstat, ale též ve zpřísnění podmínek pro ukládání trestů a navyšování trestních sazeb. V souladu se zásadou účelnosti trestu byl rozšířen katalog přitěžujících okolností specifikovaných v § 34 o spáchání trestného činu vůči osobě podílející se na ochraně života, zdraví nebo majetku (zákon č. 692/2004 Sb.). Zákonem č. 320/2006 byly navýšeny trestní sazby u závažných trestných činů proti

³¹ Viz kapitola 6.3.1.1.

³² Ustanovení § 180d tr. zákona bývá v odborných kruzích často kritizováno pro rozpor se zásadou ekonomie (subsidiarity) trestního práva. Předmětná problematika je podrobněji rozebrána níže v kapitole 6.3.1.1.

³³ V tomto směru bývá často zmiňován zejména zák. č. 139/2001 Sb., jímž byla zavedena skutková podstat poškozování cizí věci dle § 257b tr. zákona a zák. č. 411/2005 Sb. zavádějící skutkovou podstatu řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění dle § 180d tr. zákona.

životu a zdraví (§ 222) a trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti (§ 234 až § 242). § 29 trestního zákona byl uvedenou novelou dále doplněn o odstavec 4 umožňující uložení doživotního trestu odnětí svobody pachatelům trestných činů uvedených v předchozí větě, pokud se předmětných deliktů dopustili opakovaně, ačkoli již byli za takový čin potrestáni.

Jak vidno, k nejvýznamnějším změnám trestního práva a jeho základních principů došlo v České republice, resp. bývalém Československu, bezprostředně po pádu komunistického režimu koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let minulého století, kdy trestní právo přestalo být nástrojem totalitní moci sloužícím k potlačení politické opozice a v jeho rámci se uplatnily zásady demokratismu, humanismu a subsidiarity. V následujících letech pak zákonodárce hledal cesty, jak účinně bojovat s výrazným nárůstem zejména ekonomické a násilné trestné činnosti. Za tím účelem byl trestní zákon doplněn o celou řadu nových skutkových podstat při současné změně systému trestů stran jejich druhů, výměry, způsobu ukládání i výkonu. V souladu se zásadou ekonomie trestního práva a účelnosti trestu zákonodárce usiloval o zmírnění sankcí za bagatelní delikty při současném zpřísnění postihu trestných činů vysoce společensky nebezpečných. Bohužel, zákonodárce v některých případech pravděpodobně ve snaze vyhovět společenské poptávce či tlaku lobistických frakcí v rozporu se zásadou ekonomie trestního práva dle mého názoru zcela zbytečně prostřednictvím některých speciálních skutkových podstat (§ 250b, §257b) kriminalizoval jednání, která mohla být postihována v rámci řízení přestupkového, případně v řízení trestním dle jiných obecnějších skutkových podstat. Tato nadbytečná kriminalizace vede k „zaplevelení“ právního řádu a nepřiměřeně zatěžuje orgány činné v trestním řízení, které pak nemají dostatek času a energie k objasňování závažných trestných činů.

4. Vztah základních zásad a funkcí trestního práva hmotného

4.1 Funkce trestního práva

Funkce práva můžeme obecně charakterizovat jako zaměření právního řádu, jeho odvětví a norem na plnění předem vymezených úkolů. Mezi tyto úkoly řadíme regulaci chování jednotlivců ve společnosti, ale současně i regulaci chování společnosti vůči jednotlivci. Funkcí práva je tedy nejen úprava vzájemných práv a povinností fyzických a právnických osob v právních vztazích, ale zároveň i úprava fungování zákonodárné, výkonné a soudní moci ve státě, která může být vykonávána pouze na základě zákona a v jeho mezích. Platné trestní právo lze tedy spojovat s následujícími funkcemi: ochrannou, preventivní, represivní a regulativní.³⁴

Ochranná funkce trestního práva je považována za prioritní, o čemž svědčí samotná dikce ust. § 1 trestního zákona, který říká: „účelem trestního zákona je chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení České republiky, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob“. Z obsahu citovaného ustanovení je patrné, že základní funkcí trestního práva je ochrana společnosti před kriminalitou,³⁵ tj. postih trestných činů, za které lze ve smyslu ust. § 3 tr. zákona považovat činy pro společnost nebezpečné, jejichž znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Ochranná funkce se v rámci trestního práva vyskytuje ve dvou podobách podle toho, ke kterému z účastníků trestněprávního vztahu působí. Na jedné straně trestní právo poskytuje fyzickým a právnickým osobám, jakož i celé společnosti ochranu před nejzávažnějšími útoky fyzických osob na zájmy chráněné trestním zákonem, tedy zejména život, zdraví, osobní svobodu, majetek atd. Trestní právo však současně chrání i pachatele trestného činu, kterému zaručuje určitý standard zacházení v rámci vyšetřování a výkonu trestu a touto cestou jej chrání před nepřiměřenou odvetou ze strany společnosti, případně poškozeného. Ve vztahu k pachateli

³⁴ Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část, MU, Brno, 2002, str. 17.

³⁵ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon, Komentář, I. díl, 6. doplněné a přepracované vydání, C.H.Beck, Praha, 2004, str. 3.

trestného činu má tedy trestní právo zcela výlučnou povahu, protože podmínky trestní odpovědnosti fyzických osob jsou upraveny pouze normami trestního zákona. Vůči oběti trestného činu má naopak subsidiární charakter. Normy trestního práva se uplatní až v krajním případě, kdy ochrana poskytovaná právním vztahům ze strany jiných právních odvětví selže.³⁶

Preventivní funkce trestního práva sleduje ochranu společnosti předcházením trestné činnosti.³⁷ Rozlišujeme tzv. individuální prevenci zaměřenou ke konkrétnímu pachateli a prevenci generální zaměřenou na ostatní potencionální pachatele trestných činů.³⁸ Individuální prevence má prostřednictvím pozitivních i negativních metod výchovně působit na pachatele a do budoucna ho odradit od dalšího protiprávního jednání. Je považována za hlavní nástroj generální prevence, jejímž úkolem je odradit další potenciální delikventy od páčání trestné činnosti a současně motivovat občany k aktivní spolupráci s orgány činnými v trestním řízení při potírání kriminality.

K preventivní funkci trestního práva má úzký vztah funkce represivní spočívající v individuálně – represivním působení vůči pachateli trestného činu. Cílem individuální represe je zabránit pachateli prostřednictvím omezujících opatření (např. odnětím svobody) v páčání další trestné činnosti a zároveň na něj v rámci výkonu trestu výchovně působit a dosáhnout tak jeho konečné nápravy. Někteří autoři v tomto směru hovoří o tzv. individuální zabraňující represí projevující se v omezení osobních svobod pachatele při výkonu trestu a individuální preventivní represí představující výchovné působení na pachatele právě prostřednictvím shora uvedených restrikcí.³⁹ Individuální represe je nepochybně též nástrojem generální prevence, neboť odrazuje od páčání trestné činnosti další potencionální delikventy.

Další, neméně důležitou funkcí trestního práva je funkce regulativní. Obecně lze říci, že regulativní charakter práva se odráží ve schopnosti autoritativně stanovit způsob chování konkrétního subjektu a v případě porušení tohoto pravidla uložit odpovídající sankci. Regulativní funkce trestního práva spočívá v precizním vymezení působnosti trestního zákona, základů trestní odpovědnosti a ukládání a výkonu jednotlivých trestů.

³⁶ Novotný, O. a kol.: Trestní právo hmotné, I. Obecná část, Codex, Praha, 1997, str. 14.

³⁷ Fryšták, M. a kol. : Trestní právo hmotné, obecná část, KEY Publishing, s.r.o., Ostrava, 2008, str. 11.

³⁸ Jelínek, J. a kol. : Trestní právo hmotné, obecná část, Linde Praha, a.s., 2005, str. 21 - 22.

³⁹ Viz § 28 odst. 1, 2, 3 zák. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění.

S výše uvedenými funkcemi trestního práva úzce souvisí i funkce satisfakční. Trestní právo umožňuje oběti trestného činu domáhat se toho, aby pachatel odčinil škodlivý následek svého jednání (např. nahradil škodu za újmu na zdraví či poškození majetku). Vedle hmotného odškodnění představuje dopadení a spravedlivé potrestání pachatele i určitou morální satisfakci vůči poškozenému i celé společnosti.

4.2 Funkce základních zásad trestního práva

Základní zásady představují východisko pro tvorbu, interpretaci a aplikaci trestněprávních norem a zároveň garantují naplnění jejich funkcí. Jsou na nich postaveny veškeré trestněprávní instituty. Funkce základních zásad trestního práva hmotného můžeme diferenciovat na vnitřní a vnější. Vnější funkce směřují svým charakterem k uplatnění mimo rámec trestního práva. Typickým příkladem je funkce trestně politická, kterou lze zjednodušeně charakterizovat jako příznivý vliv základních zásad na formování právního vědomí občanů.⁴⁰ Tato funkce je ovšem dle mého názoru poněkud problematická (viz. níže). Vnitřní funkce základních zásad spočívá v jejich uplatnění při činnosti státních orgánů zabývajících se tvorbou práva a jeho následnou interpretací a aplikací.

Častěji lze narazit na třídění funkcí základních zásad na funkce legislativní (pro tvorbu práva), interpretační, aplikační a poznávací.

V oblasti legislativy vytvářejí základní zásady určité hranice pro činnost zákonodárce, zajišťují minimální obsahový standard trestněprávních norem, a tak garantují optimální ochranu jejich adresátů. Zároveň umožňují zákonodárci volit odpovídající právní prostředky účinně vyplňující mezery v trestním zákoně, které ovšem nepůsobí ve vztahu k ostatním trestněprávním institutům jako cizorodý prvek.⁴¹

Základní zásady neslouží pouze legislativním orgánům při činnosti de lege ferenda, ale poskytují vodítko i pro orgány zabývajících se interpretací a aplikací platného práva. Především úkony orgánů činných v trestním řízení, které jsou často nuceny řešit sporné výkladové a aplikační otázky, musí být v souladu

⁴⁰ Kratochvíl, V. a kol.: op cit. sub. 34, str. 58.

⁴¹ Šámal, P.: Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému, Codex, Praha, 1999, str. 45 - 46.

s platným právem a jeho zásadami. V případě nerespektování základních zásad by mohlo dojít k deformaci některých ustanovení trestněprávních předpisů a následnému znevýhodnění pozice některého z účastníků trestněprávního vztahu. Jako problematické se v tomto směru jeví zejména vyplňování mezer zákona prostřednictvím analogie s odvoláním na základní zásady. Takovýto postup je přípustný pouze při respektování zásady zákazu analogie k tíži pachatele (*in malam partem*).

Jako další funkce charakteristická pro základní zásady trestního práva je v literatuře uváděna funkce poznávací – umožňující pochopit smysl, podstatu a cíle trestního práva jako celku i jeho jednotlivých institutů.⁴² V neposlední řadě je třeba zmínit též pozitivní vliv základních zásad na utváření právního vědomí široké veřejnosti. Znalost a akceptace zásad trestního práva ze strany občanů působí podle některých autorů jako důležitý atikriminogenní faktor.⁴³ Otázkou je, do jaké míry občané bez právnického vzdělání znají základní zásady systému trestního práva. Dle mého názoru nebude právní vědomí v tomto směru příliš rozšířené, už proto, že trestní zákon neobsahuje taxativně vymezený katalog zásad, které tak zůstávají “skryty“ v textu právních norem. Skutečnost, že v naší společnosti nedochází k páchání trestné činnosti v masovém měřítku, je dána spíše povahou morálních pravidel, která představují materiální základ pozitivní právní úpravy.

Trestní právo procesní přisuzuje základním zásadám vedle výše zmíněných úloh také funkci kontrolní. Kontrolní funkce zásad trestního práva procesního spočívá ve skutečnosti, že se jejich uplatnění neomezuje pouze na řízení v prvním stupni, ale je na nich založeno i řízení o řádných a mimořádných opravných prostředcích, ve kterém dochází ke kontrole původního rozhodnutí a nápravě zjištěných pochybení. Vzdálený ekvivalent této funkce najdeme i u zásad trestního práva hmotného. V oblasti legislativní činnosti tyto principy zabezpečují kontrolu jednotnosti systému daného právního odvětví. Kontrolní funkce tedy v tomto směru úzce souvisí s funkcí zákonodárnou.

⁴² Jelínek, J. a kol.: *op cit.* sub. 38, str. 23.

⁴³ Zapletal, J.: Zločin jako volba (K neoklasickým kriminologickým teoriím), *Kriminalistika*, 2003, č. 3, str. 174.

4.3 Vztah základních zásad a funkcí trestního práva hmotného

Význam základních zásad spočívá v tom, že představují základ jakéhokoli právního odvětví. Stejně je tomu i v případě trestního práva hmotného. Principy trestního práva hmotného působí v rámci jeho funkcí. Současně vystupují i jako hranice těchto funkcí, jejichž respektování je nezbytné pro efektivní působení trestního práva ve společnosti. Nyní se blíže zaměřím na vzájemný vztah jednotlivých funkcí a zásad trestního práva hmotného.

Trestní právo plní především funkci ochrannou, která úzce souvisí se zásadou ekonomie trestního práva. Trestní právo v mnoha případech nepůsobí jako primární korektiv společenských vztahů, ale nastupuje až ve chvíli, kdy jsou tyto vztahy narušeny útokem vyšší intenzity a ostatní právní odvětví jim již neposkytují dostatečnou ochranu. Naopak normy trestního práva nebudou uplatněny v případě, kdy by jejich použití bylo nadbytečné z důvodu dostatečné ochrany dotčeného objektu normami jiných právních odvětví.⁴⁴ S ochrannou funkcí trestního práva, především pak s její primární složkou, souvisí i další zásady zaměřené na ochranu pachatele. Jedná se o principy týkající se podmínek trestní odpovědnosti a ukládání a výkonu trestu - zejména zásada zákazu analogie a retroaktivity k tíži pachatele a zásada zákazu dvojího hodnocení (přičítání).

K regulativní funkci trestního práva se vztahují obecné principy *nullum crimen sine lege* a *nulla poena sine lege*, které se uplatňují prostřednictvím zákonného vymezení podmínek trestní odpovědnosti a ukládání a výkonu trestu a přispívají tak k zachování jistoty adresátů právních norem. Nelze opominout ani souvislost těchto zásad s primární ochrannou funkcí, protože jejich hlavní úlohou je ochrana pachatele před rozhodováním o vině a trestu *sine lege*.

Funkce preventivní a represivní jsou limitovány principy humanity a přiměřenosti trestu, které ovlivňují charakter působení obou těchto funkcí. Mezi zásady související s preventivní a represivní funkcí řadíme i princip personaly trestu, vyjadřující požadavek, aby sankce za konkrétní delikt postihla pouze osobu pachatele a nikoli jeho okolí. V této souvislosti můžeme hovořit i o zásadě individuální trestní odpovědnosti.

⁴⁴ K tomu blíže viz kapitola 6.3.1.1

5. Systém třídění základních zásad

Principy trestního práva hmotného vytvářejí poměrně složitý systém, který lze diferencovat podle různých kritérií. Např. Kratochvíl v publikaci *Trestní právo hmotné, Obecná část* (MU, Brno, 2002) rozeznává třídění základní a odvozené⁴⁵. Dle základní klasifikace se jednotlivé principy dělí do tří skupin podle významu pro právní řád jako celek a jeho jednotlivá odvětví, a to na zásady obecné, zvláštní a specifické.

Zásady obecné představují postuláty společné pro celý právní řád. Jedná se o ústavně garantované principy zajišťující ochranu nejvýznamnějších celospolečenských zájmů, tedy především základních práv a svobod občanů. Typickým příkladem těchto zásad jsou principy demokratismu a humanismu.

Zásady zvláštní, neboli meziodvětvové, nejsou společné pro celý právní řád, ale přesto mají značný význam. Dělí se dále do dvou skupin. Do první skupiny spadají zásady, které svým významem přesahují do několika právních odvětví, mezi které náleží i trestní právo hmotné. Jako příklad poslouží princip zákazu dvojího přičítání (*ne bis in idem*) charakteristický nejen pro trestní právo hmotné a procesní, ale i pro právo občanské nebo správní. Druhou skupinu meziodvětvových zásad tvoří principy představující zvláštní projev některé z obecných zásad v konkrétním právním odvětví. Například obecná zásada zákonnosti nachází v trestním právu vyjádření v podobě specifických principů žádný trestný čin bez zákonného trestu a žádný trest bez trestného činu. Podobně obecné zásady humanismu a přiměřenosti se v trestním právu odrážejí v požadavcích humánnosti a adekvátnosti trestu.

Konečně zásady specifické, výlučně odvětvové, charakteristické pouze pro jedno právní odvětví, tedy v našem případě trestní právo hmotné. Třídí se na principy absolutně specifické, vyjádřené pouze v trestním právu hmotném a v žádném dalším právním odvětví (např. zásada akcesority účastenství). Jiné zásady jsou naopak specifické pouze relativně, protože se v určitých modifikacích vyskytují i v jiných právních odvětvích, např. v trestním právu procesním. Jedná se tedy o určitou obdobu výše zmíněných principů zvláštních.

⁴⁵ Kratochvíl, V. a kol.: op. cit. sub. 34, str. 22.

Odvozené třídění základních zásad se dle Kratochvíla týká pouze zásad zvláštních a specifických, které se v rámci odvozené klasifikace dále dělí podle toho, zda se uplatňují společně při posuzování viny a trestu, nebo samostatně pouze u viny či pouze u trestu.

Odlišný názor stran klasifikace základních zásad zastává Jelínek, který v publikaci *Trestní právo hmotné, Obecná část, Zvláštní část* (Linde Praha, a.s., 2005) nastiňuje třídění na principy ústavněprávní úrovně a principy vyjádřené v trestním zákoně a trestním řádu.⁴⁶ S obdobným systémem třídění základních zásad se setkáváme v trestně-procesní literatuře.⁴⁷ Význam právní zásady je zde odvozen z právní síly normy, která daný princip obsahuje. Podle tohoto kritéria rozlišujeme zásady ústavní, obsažené přímo v Ústavě ČR nebo Listině základních práv a svobod (např. zásady nulám *crimen sine lege*, *nulla poena sine lege* – čl. 39, 40 Listiny), případně v mezinárodních dokumentech o lidských právech. Druhou skupinu představují principy formulované v předpisech nižší právní síly, tedy především v trestním zákoně a trestním řádu.

Mezi oběma shora uvedenými systémy třídění lze nalézt styčné body. Ústavní zásady trestního práva v podstatě korespondují s výše popsanými obecnými právními principy. Mimoústavní postuláty vyjádřené v trestním zákoně a trestním řádu (tedy dle Kratochvíla zásady meziodvětvové a odvětvové) často rozvádějí a konkretizují zásady ústavní. Vzhledem k tomu, že se vyskytují v právní normě nižší právní síly, mají odlišné hierarchické postavení a nesmí být v rozporu se zásadami ústavními. Nebylo by např. možné potlačit zásadu zákonnosti (čl. 39 Listiny) prostřednictvím ustanovení trestního zákona, které by připouštělo rozšíření dosahu trestního zákona i na činnost v tomto výslovně neuvedenou např. na základě rozhodnutí státního orgánu (rozšíření trestnosti *sine lege*).

Základní zásady trestního práva tedy tvoří poměrně složitý, ale ucelený hierarchický systém, který napomáhá jejich bližšímu poznání a snadnější aplikaci. Hranice mezi jednotlivými skupinami principů nejsou zřetelné a některé zásady se uplatňují paralelně ve vztahu k různým trestněprávním institutům (např. zásada *nullum crimen sine lege*). V následující kapitole se

⁴⁶ Jelínek, J. a kol.: op cit. sub. 38, str. 24.

⁴⁷ Např. Nett, A. a kol.: *Trestní právo procesní*, MU, Brno, 2000, str. 97 - 98.

zaměřím na popis jednotlivých principů, jejich pramenů a praktického využití, přičemž se přidržím shora uvedené klasifikace principů na zásady ústavně podmíněné a zásady vyjádřené v trestním zákoně. Ústavně podmíněné zásady budu dále třídit dle kritéria jejich významu pro právní řád jako celek či pouze pro trestní právo hmotné, případně trestní právo procesní. Zásady vyjádřené v trestním zákoně budu dělit podle významu pro posuzování viny a trestu na principy pro vinu a trest společné a principy projevující se samostatně pouze v rámci viny či pouze v rámci trestu.

6. Ústavně podmíněné zásady trestního práva hmotného

6.1 Ústavně podmíněné zásady společné pro právní řád jako celek

Níže uvedené principy představují základní postuláty, které prostupují celým právním řádem a jsou společné pro všechna jeho odvětví. Tyto obecné právní kategorie nejsou sice přímo legislativně vyjádřeny v podobě samostatného katalogu, který by byl součástí konkrétního právního předpisu, lze je nicméně vydedukovat z textu ústav. zák. č. 1/1993 Sb. Ústavy ČR (dále jen „Ústava“) a usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 o vyhlášení Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“).

6.1.1 Zásada zachování právní jistoty

Prioritním úkolem právního řádu je regulace společenských vztahů prostřednictvím relativně stabilních obecně závazných pravidel chování. Právo touto cestou poskytuje svým adresátům návod, jakým způsobem se ve společnosti chovat a zároveň garantuje nepřípustnost jakéhokoli postihu ze strany státních orgánů v případě jednání v souladu s platnou právní úpravou.⁴⁸ Zásada zachování právní jistoty prostupuje do všech právních odvětví. Má úzký vztah zejména k obecným principům zákonnosti a

⁴⁸ Harvánek, J. a kol.: Teorie práva, MU, Brno, 1998, str. 196.

humanismu. Její význam pro trestní právo je nepřehlédnutelný už proto, že trestněprávní normy se dotýkají ochrany nejvýznamnějších celospolečenských i individuálních zájmů a jejich uplatnění může vést k výraznému omezení základních lidských a občanských práv. Ustanovení trestněprávních norem musí proto obsahovat přesné vymezení trestných činů, podmínek trestní odpovědnosti a způsobu ukládání a výkonu trestu.

6.1.2 Zásada presumpce znalosti práva

Tento obecný princip úzce souvisí s výše uvedenou zásadou zachování právní jistoty. Jedná se o postulát společný pro celý právní řád, který ovšem vzhledem k rozsahu současné legislativní úpravy nemá reálný základ. Adresáti práva sice mají možnost se s příslušnými právními předpisy seznámit, neboť platnost obecně závazných normativních právních aktů je podmíněna jejich vyhlášením, tedy publikací ve sbírce zákonů (čl. 52 Ústavy), ustanovení právního řádu bohužel často nejsou dostatečně jasná a srozumitelná a ani jejich výklad není jednoznačný. Současně je třeba zmínit též rozsah právního řádu, jehož prostudování a pochopení objektivně není v silách osoby bez právního vzdělání. Zmíněný nedostatek se naštěstí netýká trestněprávních norem, které do značné míry odrážejí morální pravidla a postoje akceptované většinou společnosti. Z tohoto důvodu nedochází k masovému páchání trestné činnosti, přestože většina lidí konkrétní ustanovení trestního zákona či trestního řádu nezná.

6.1.3 Zásada demokratismu

Zásada demokratismu je zakotvena v čl. 1, 5 a 6 Ústavy a také v čl. 1 a 2 Listiny. Uvedená ustanovení Ústavy charakterizují Českou republiku jako demokratický stát, „jehož politický systém je založen na svobodné soutěži politických stran respektujících základní demokratické principy.“ Politická rozhodnutí jsou přijímána na základě vůle většiny při současném zohlednění zájmů menšiny. Obdobné ustanovení obsahuje i Listina v čl. 2, který říká, že

„stát je založen na demokratických hodnotách a nesmí se vázat ani na výlučnou ideologii, ani na náboženské vyznání“.

Princip demokratismu spočívá dále ve skutečnosti, že všichni občané ČR, tedy i občané stíhaní pro trestnou činnost či nacházející se ve výkonu trestu odnětí svobody, mají právo podílet se na správě věcí veřejných přímo nebo prostřednictvím demokratických voleb do zastupitelských orgánů působících na celostátní i komunální úrovni (čl. 21 Listiny).

Nejvýznamnější projev zásady demokratismu v trestním právu hmotném představuje zaměření tohoto právního odvětví na ochranu ústavního zřízení České republiky, které je vyjádřeno v ust. § 1 trestního zákona. Zásada demokratismu je blíže konkretizována dalšími odvětvovými a meziodvětvovými principy.

6.1.4 Zásada humanismu, princip humánnosti trestu

Zásada humanismu představuje společně se zásadou demokratismu nejvýznamnější obecný princip, na níž je založeno fungování právního státu. Vychází z čl. 5 Ústavy upravujícího mírové fungování politického systému prostřednictvím soutěže politických stran odmítajících násilí jako prostředek k prosazení zájmů. Čl. 6 odst. 2 Ústavy zakotvuje právo na život, a současně uvádí, že lidský život je hoděn ochrany již před narozením. Čl. 6 odst. 3 vylučuje uložení trestu smrti. Čl. 7 LZPS zaručuje všem fyzickým osobám pobývajícím na území ČR osobní nedotknutelnost a humánní přístup v průběhu vyšetřování i výkonu trestu, když říká, že nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.

V oblasti trestního práva hmotného působí zásada humanismu ve vztahu k pachateli a odráží se v postupu orgánů činných v trestním řízení při vyšetřování trestné činnosti, jakož i při ukládání a výkonu sankcí, které mají být ukládány jen v míře nezbytné k převýchově pachatele, mají být prosté diskriminace a nesmí jimi být ponížena lidská důstojnost.⁴⁹ Zásada humanismu však zahrnuje též ochranu oběti trestného činu před dalším protiprávním jednáním delikventa. Jelínek v tomto směru hovoří o zásadě

⁴⁹ Chmelík, J. a kol.: Trestní právo hmotné, Linde Praha, a.s., 2007, str. 18.

humanity v užším a širším smyslu. Podobně jako předchozí principy, i zásada humanismu je dále rozvíjena prostřednictvím specifických zásad trestního práva.⁵⁰

Princip humánnosti trestu konkretizuje obecnou zásadu humanismu ve vztahu k pachateli z pohledu druhu trestu, jeho uložení a výkonu. V rovině druhu trestu je významný především čl. 6 odst. 3 Listiny zakotvující nepřipustnost trestu smrti. Ten byl zrušen novelou trestního zákona č. 175/1990 Sb. a nahrazen trestem odnětí svobody na doživotí. Pro ukládání a výkon trestu je klíčové ustanovení čl. 7 Listiny a § 23 odst. 2 tr. zákona, které chrání odsouzeného před krutými tresty ponižujícími lidskou důstojnost. Dalším významným ustanovením tr. zákona konkretizujícím zásadu humanity ve vztahu k trestu je § 39 odst. 2, který omezuje ukládání nepodmíněných trestů odnětí svobody za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby nepřesahuje tři roky. V takové situaci lze nepodmíněný trest uložit pouze tehdy, pokud by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Zásada humánnosti trestu prostupuje i do dalších ustanovení trestního zákona. Nalezneme ji např. v § 24 a § 25 tr. zákona v souvislosti s upuštěním od potrestání nebo v § 54 odst. 4 a § 55 odst. 4 tr. zákona v souvislosti s procedurou zahlazení odsouzení.

V rámci zpracování tématu uplatnění zásady humanity v českém trestním právu si neodpustím krátké zamyšlení nad problematikou trestu smrti. Jak je výše uvedeno, náš právní řád v současné době trest smrti striktně zakazuje. Odpůrci trestu smrti (abolicionisté) tento odsuzují jako trest nehumánní, nehodný demokratického právního státu respektujícího základní lidská práva a svobody. Čas od času však dojde na našem území ke spáchání trestného činu, který svou brutalitou hluboce zasáhne morální citění většiny spoluobčanů a vždy znovu rozvíří debatu o přípustnosti a adekvátnosti absolutního trestu. Nechme stranou otázku humánnosti či nehumánnosti trestu smrti, která dle mého názoru spočívá spíše v rovině morální a může se tak v různých obdobích v různých oblastech světa zásadně lišit v závislosti na politickém a kulturním vývoji. Pohledme na trest smrti z hlediska účelnosti. Trestní zákon v ust. § 23

⁵⁰ Např. prostřednictvím zásady formálně - materiálního pojetí trestného činu, viz kapitola 6.3.1.2.

odst. 1 definuje čtyři základní účely trestu: ochránit společnost před pachateli trestných činů (ochranná funkce), zabránit odsouzenému v páčání dalších deliktů (represivní funkce), vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život (výchovná funkce), a touto cestou výchovně působit na ostatní členy společnosti (preventivní funkce). Někteří autoři hovoří též o satisfakční funkci trestu, která sice není v trestním zákoně vyjádřena, nicméně trest nepochybně je veřejností vnímán též jako spravedlivá odplata za spáchaný delikt. Trest smrti bezesporu spolehlivě plní funkci ochranou a represivní, znemožňuje však jakoukoli převýchovu pachatele.⁵¹ Jeho preventivní funkce se jeví jako problematická, neboť v našich podmínkách nikdy nebyl realizován výzkum zabývající se působením výkonu trestu smrti na další potencionální pachatele. Výzkumy publikované v letech 2003 a 2004 v USA však naznačují, že jeden vykonaný trest smrti může zabránit údajně až 18 vraždám.⁵² Častým argumentem abolicionistů je tvrzení, že při možnosti uložení trestu odnětí svobody na doživotí postrádá trest smrti význam. Je otázkou, zda trest odnětí svobody na doživotí, představuje odpovídající alternativu k absolutnímu trestu. Vždy totiž existuje riziko, že doživotně odsouzený pachatel uprchne nebo bude podmíněně propuštěn, případně se další trestné činnosti dopustí vůči spoluvězňům ve výkonu trestu odnětí svobody. Relevantní argument odpůrců trestu smrti je dle mého názoru možno spatřovat v justičním omylu, který samozřejmě nelze nikdy zcela vyloučit, prostřednictvím moderních vyšetřovacích metod a opravných prostředků jej však je možné výrazně eliminovat.

V rámci polemiky stran případného znovuzavedení trestu smrti je třeba poukázat též na mezinárodní právní úpravu, již je Česká republika vázána. Na mezinárodním poli existují v současné době pro naši zemi tři závazné mezinárodní smlouvy,⁵³ které možnost uložení a výkonu trestu smrti buď výrazně omezují, nebo zcela zakazují. Jedná se o druhý opční protokol k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech (dále jen „Protokol“), schválený Valným shromážděním OSN dne 15. 12. 1989, který pro Českou republiku vstoupil v platnost dne 15. 9. 2004.⁵⁴ Protokol v čl. 1 zakazuje výkon

⁵¹ Lipšič, D.: Trest smrti – áno či nie?, Trestní právo, č. 06/2008, str. 44.

⁵² Dezhbakhsh, H., Rubin, P.H., Shepherd, J.M.: Does Capital Punishment Have a Deterrent Effect? New Evidence from Post-Moratorium Penal Data, *American Law & Economics Review*, 2003, č. 5, str. 344.

⁵³ Řeháček, J.: Měl by být u nás obnoven trest smrti?, *Státní zastupitelství*, 2007, č. 11, str. 6.

⁵⁴ Viz sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 100/2004 Sb. m. s.

trestu smrti na osobách podléhajících jurisdikci smluvních států, a současně zavazuje smluvní státy přijmout nezbytná opatření ke zrušení absolutního trestu.⁵⁵ Dalšími významnými mezinárodními smlouvami zakazujícími trest smrti je protokol č. 6 k evropské Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod⁵⁶ a protokol č. 13 k evropské Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod, přičemž posledně jmenovaný v čl. 1 a čl. 3 zakotvuje absolutní (bezvýhradný) zákaz uložení a výkonu trestu smrti, bez ohledu na situaci, v níž ke spáchání trestného činu došlo. V neposlední řadě považují za vhodné v tomto směru zmínit Chartu základních práv Evropské unie (dále jen „Charta“), která v čl. 1 zakotvuje právo na život a zákaz trestu smrti, v čl. 19 pak zakazuje vydání odsouzených do zemí, kde by jim hrozil trest smrti.⁵⁷ Přestože charta představuje pouze nezávazné doporučení členským státům Evropské unie, odráží dlouhodobé negativní stanovisko této mezinárodní organizace k trestu smrti.

Případné znovuzavedení trestu smrti tedy v současné době již není otázkou vnitrostátní, ale problematikou, kterou je třeba řešit na mezinárodní úrovni. Osobně se nepočítám mezi zastánce absolutního trestu, nepatřím však ani mezi jeho zaryté odpůrce. Kladu si otázku, zda naše společnost ve snaze o důslednou ochranu fundamentálních lidských práv nezašla až příliš daleko a nedostala se do situace, kdy vzhledem k zásadám, které si sama neprozřetelně vytýčila, není schopna adekvátně reagovat na nejbrutálnější útoky vůči hodnotám, jejichž respektování je pro fungování demokratického právního státu nezbytné. Věřím, že nejen naši, ale i evropští zákonodárci se v budoucnu začnou možností znovuzavedení trestu smrti alespoň teoreticky zabývat. Je totiž možné, že trest smrti představuje jedinou sankci spolehlivě chránící společnost před pachateli nejzávažnějších trestných činů.

⁵⁵ Protokol však nezakazuje trest smrti absolutně, neboť v čl. 2 umožňuje na základě výhrady učiněné při ratifikaci nebo přístupu jeho uplatnění v době války vůči pachatelům vysoce závažných vojenských trestných činů.

⁵⁶ Sjednaný na půdě Rady Evropy dne 28. 4. 1983, který vstoupil pro bývalou ČSFR v platnost dne 1. 4. 1992, ponechávající státům možnost uložení trestu smrti za činy spáchané v době války nebo bezprostřední hrozby války.

⁵⁷ Obdobné ustanovení je obsaženo též v ust. § 393 písm. h), i) zák. č. 141/1961 Sb., v platném znění.

6.1.5 Zásada přiměřenosti

Význam této zásady je nezpochybnitelný i přes to, že není v žádném právním předpise přímo vyjádřena. Je zastoupena ve všech právních odvětvích a zaměřuje se především na ochranu základních lidských práv. Nepřímo je vyjádřena v čl. 4 odst. 4 Listiny, jehož účelem je zabránit případné deformaci ústavně zakotvených práv a svobod prostřednictvím omezujících ustanovení norem nižší právní síly. Omezení ústavně zaručených práv a svobod prostřednictvím norem nižší právní síly je v zásadě přípustné, avšak pouze v míře zcela nezbytné pro dosažení účelu aplikované zákonné normy.⁵⁸

Obecný princip přiměřenosti je v oblasti trestního práva konkretizován požadavkem adekvátnosti trestu. Adekvátnost (spravedlnost) trestu je determinována jeho cíli.⁵⁹ Účelem trestu je ochrana společnosti před pachateli trestných činů, kterým má být výkonem trestu zabráněno v páčání další trestné činnosti při jejich současné převýchově a preventivním působení na celou společnost. Spravedlivý trest musí tento účel naplňovat s přihlédnutím k povaze spáchaného deliktu a individuálním vlastnostem a poměrům pachatele (§ 31 odst. 1 tr. zákona). Po zvážení těchto skutečností určí soud trest co do druhu, výměry a způsobu výkonu. V literatuře se v tomto směru hovoří o soudní individualizaci trestní odpovědnosti, na kterou navazuje individualizace penitenciární spočívající ve vhodném výchovném působení na odsouzeného ve výkonu trestu. Princip adekvátnosti trestu zaručuje tedy nejen ochranu společnosti, ale současně i ochranu pachatele před nepřiměřeně přísnou represí.

6.1.6 Zásada odpovědnosti vůči celku

Fungování každého demokratického právního státu je zaměřeno na ochranu základních práv a svobod občanů a tímto způsobem vytváří optimální podmínky pro rozvoj jedince ve společnosti. Veškerá činnost státních orgánů proto musí vycházet z premisy „stát existuje pro blaho občanů, nikoli naopak.“ Na druhé straně nelze zcela pominout povinnosti občanů vůči celku, tedy státu

⁵⁸ Viz náleží Ústavního soudu ČR ze dne 31. 7. 2006, sp. zn. IV. ÚS 227/2005.

⁵⁹ Solnař, V.: Tresty a ochranná opatření, Academia, Praha, 1979, str. 24.

a ostatním spoluobčanům. Stát nemůže působit pouze jako spolehlivý sluha, který garantuje nerušený život za podmínky, že se každý stará sám o sebe bez ohledu na zájmy celospolečenské. Taková politika by vedla k rychlé deformaci společnosti a v krizových situacích by mohla ohrozit samotnou existenci státu. Jako nejvýhodnější se proto jeví „zlatá střední cesta,“ tedy koncepce vyrovnanosti individuálních a celospolečenských zájmů.

Respektování individuálních zájmů občanů a jejich základních práv a svobod je zakotveno v preambuli a čl. 1 Ústavy. Tatáž ustanovení ovšem zdůrazňují i existenci jistých povinností občanů vůči druhým a zodpovědnost vůči celku. Prioritním úkolem našeho právního řádu je tedy ochrana práv a svobod jednotlivce při současném respektování širších zájmů celku.

V kontrastu se zásadou vyrovnanosti zájmů individuálních a celospolečenských stojí ustanovení právních řádů většiny totalitních států, ve kterých se projevuje tendence podřídít zájmy jednotlivce zájmům státním, tedy lépe řečeno zájmům úzké skupiny občanů, která ve svých rukou koncentruje veškerou moc. Podobná praxe existovala i v bývalém Československu před rokem 1989. V průběhu rozsáhlých změn, jimiž náš právní řád od té doby prošel, naštěstí nedošlo k nastolení opačného extrému, tedy absolutnímu upřednostnění zájmů jednotlivce, ale byla zvolena střízlivější koncepce založená na principu vyrovnanosti zájmů.

6.1.7 Zásada rovnosti

Katalog ústavně podmíněných zásad doplňuje princip rovnosti, který v našem právním řádu vystupuje ve dvou rovinách. Jedná se v první řadě o rovnost v důstojnosti a právech zakotvenou v čl. 1 Listiny a dále rozvedenou v čl. 3 Listiny. Dle těchto ustanovení garantuje náš právní řád ochranu základních práv a svobod všem fyzickým osobám, které se zdržují na území České republiky. V užším smyslu můžeme chápat zásadu rovnosti jako rovnost účastníků v průběhu řízení před orgány státní správy či územní samosprávy. Tato je vyjádřena v čl. 36 a čl. 37 Listiny. Svým významem prostupuje tento princip do všech právních odvětví, tedy i do trestního práva hmotného a procesního. Například trestní odpovědnost fyzických osob je posuzována vždy

podle stejných kritérií bez ohledu na rasu národnost, pohlaví atd. Jisté výjimky existují v závislosti na věku pachatele.

6.1.8 Zásada státní svrchovanosti

Čl. 1 Ústavy říká, že Česká republika je svrchovaný a jednotný právní stát založený na úctě k právům a svobodám člověka a občana. Mezi nejvýznamnější právní prostředky zaměřené na ochranu státní svrchovanosti náleží bezesporu normy trestního práva. Trestní zákon v § 1 stanoví jako jeden z prioritních úkolů ochranu ústavního zřízení České republiky. § 21 tr. zákon obecně zakazuje vydání českých občanů k trestnímu stíhání nebo výkonu trestu do zahraničí (s výjimkou předání jinému členskému členskému státu Evropské unie na základě evropského zatýkacího rozkazu). Na území ČR nemůže být vykonán trestní rozsudek vydaný orgány cizího státu, pokud zákon nebo mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána, nestanoví jinak. Vliv zásady státní svrchovanosti je patrný i ve zvláštní části trestního zákona zakotvující v hlavě první trestné činy proti republice, zaměřené na ochranu ústavních základů, bezpečnosti a obranyschopnosti republiky. Jedná se o trestné činy s vysokou mírou společenské nebezpečnosti útočící na fundamentální zájmy státu a jeho občanů, čemuž odpovídá i výše trestních sazeb.

6.2 Ústavně podmíněné zásady charakteristické pro trestní právo

V předchozí kapitole jsem se věnoval obecným postulátům společným pro většinu odvětví právního řádu. Nyní se zaměřím na ústavně podmíněné principy specifické pouze pro trestní právo. Následující zásady přispívají k ochraně základních práv a svobod občanů. V rovině trestního práva do určité míry konkretizují výše uvedené principy právní jistoty, zákonnosti a humanity.

6.2.1 Zásada nulum crimen sine lege, nulla poena sine lege

Zásada *nulum crimen sine lege, nulla poena sine lege*, někdy zjednodušeně označovaná též jako zásada zákonnosti, představuje jeden z nejvýznamnějších ústavně podmíněných principů trestního práva hmotného. Předmětný princip je definován v čl. 4 LZPS, který stanoví, že povinnosti mohou být ukládány pouze na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod. Pro trestní právo má v tomto směru velký význam též čl. 39 Listiny⁶⁰ a čl. 40 odst. 6 Listiny.⁶¹

V teorii se hovoří o třídění předmětné zásady do čtyř kategorií: *scripta, certa, stricta* a *praevia*.

6.2.1.1 Nulum crimen sine lege scripta

Trestní právo, stejně jako ostatní odvětví našeho právního řádu, je právem kodifikovaným, a proto může být čerpáno pouze z pramenů představujících součást právního řádu České republiky, jako je Ústava, Listina základních práv a svobod, ústavní zákony a zákony. V duchu uvedené zásady tedy někteří autoři podzákonně obecně závazné právní předpisy za prameny trestního práva hmotného ve formálním slova smyslu nepokládají.⁶² S tímto názorem se však plně neztotožňuji, neboť se domnívám, že prameny trestního práva je třeba spatřovat též v normách nižší právní síly. Skutkové podstaty trestných činů, podmínky trestní odpovědnosti, jakož i druhy a výše trestů musí být nepochybně ve smyslu ust. čl. 39 Listiny stanoveny zákonem. To ovšem neznamena, že příslušné ustanovení zákona vymezující znaky skutkové podstaty trestného činu nemůže odkazovat na podzákonnou právní normu. S touto praxí se setkáváme u tzv. blanketních skutkových podstat. Například ust. § 187 tr. zákona postihuje neoprávněné nakládání s omamnou nebo psychotropní látkou, přípravkem obsahujícím omamnou nebo psychotropní látku, prekurzorem a jedem. Omamné a psychotropní látky a prekurzory jsou

⁶⁰ Jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit.

⁶¹ Trestnost činu se posuzuje a trest se ukládá podle zákona účinného v době, kdy byl trestný čin spáchán. Pozdější zákon se použije, jestliže je to pro pachatele příznivější.

⁶² Kratochvíl, V. a kol.: op cit. sub. 34, str. 26.

definovány zákonem č. 167/1998 Sb., o návykových látkách.⁶³ Co se považuje za jedy, je naproti tomu stanoveno pouze nařízením vlády č. 114/1999 Sb. ve znění pozdějších předpisů.⁶⁴ Obdobně trestný čin šíření nakažlivé choroby (§ 189 - § 192) sankcionuje osobu, která úmyslně či z nedbalosti způsobí nebo zvýší nebezpečí zavlečení nebo rozšíření nakažlivé lidské choroby, choroby domácích nebo jiných hospodářských zvířat či užitkových rostlin. Nakažlivé lidské choroby, choroby hospodářských zvířat a užitkových rostlin však nejsou vymezeny zákonem, ale jsou obsaženy v přílohách 2 – 4 výše zmíněného nařízení vlády č. 114/1999 Sb. Do třetice je v tomto směru vhodné zmínit ust. § 218a postihující podávání anabolických látek mládeži. Co se považuje za anabolika a jiné prostředky s anabolickým účinkem stanoví vláda nařízením č. 72/1997 Sb. Tato praxe dle mého názoru není v rozporu se zásadou *nulum crimen sine lege scripta*. Jak je uvedeno výše, ve smyslu předmětné zásady musí zákon vymezovat podmínky trestní odpovědnosti a znaky skutkové podstaty trestného činu, tedy subjekt, subjektivní stránku, objekt a objektivní stránku. V žádném případě však nepředstavuje požadavek na zákonné vymezení všech pojmů vyskytujících se v textu trestního zákona. Takovýto výklad by vedl ke zbytečnému zatěžování legislativních orgánů a „zaplevelení“ právního řádu, přičemž současně by zákonodárci *de facto* znemožnil pružně reagovat na technologický vývoj např. v oblasti výroby nových chemických látek (jedů, anabolik), který je v současné době velmi rychlý. Právní jistotu občanů by však neposílil.

6.2.1.2 Nulum crimen sine lege certa

Trestněprávní normy musí být určité a pro adresáty srozumitelné. Jednání označené trestním zákonem jako protiprávní, stejně jako podmínky trestní odpovědnosti za takové jednání, musí být jednoznačně vymezeny.

Trestné činy je třeba striktně odlišovat od přestupků a tzv. jiných správních

⁶³ Omamné a psychotropní látky jsou vymezeny též mezinárodními úmluvami, viz vyhlášky Ministerstva zahraničních věcí č. 47/1965 Sb. o Jednotné úmluvě o omamných látkách, č. 62/1989 Sb. o Úmluvě o psychotropních látkách, sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 462/1991 Sb., o Úmluvě OSN proti nedovolenému obchodu s omamnými a psychotropními látkami a další. K problematice mezinárodních smluv o boji z drogovou kriminalitou srov. Hruška, J.: Mezinárodní historické mezníky a východiska v boji proti drogové trestné činnosti, *Trestní právo*, 2009, č. 2, str. 7 - 16.

⁶⁴ Jelínek, J. a kol.: *op cit.* sub. 38, str. 26.

deliktů stíhaných podle norem práva správního. S tím souvisí požadavek kategorizace trestných činů do jednotlivých skupin podle společenského zájmu, jehož porušení sankcionují a míry společenské nebezpečnosti. Touto cestou má být minimalizován prostor pro subjektivní či účelový výklad a aplikaci trestněprávních norem.

Nutno dodat, že v rámci trestního zákona zákonodárce uvedené pravidlo plně nerespektoval. V trestním zákoně lze narazit na řadu pojmů, které nejsou definovány ani v trestním zákoně, ani v žádném jiném právním předpise. Jedná se např. o pojmy jako „závažná škoda“ (§ 97 odst. 1 písm. b), „jiný zvlášť závažný následek“ (§ 92 odst. 2 písm. c), § 124 odst. 2 písm. b), § 153 odst. 2 písm. b) atd.), „jiný obdobný pohlavní styk“ (§ 241 odst. 1). Tyto nedostatky pak musí být při aplikaci uvedených ustanovení v praxi odstraňovány na základě subjektivního přesvědčení osob vystupujících jménem orgánů činných v trestním řízení. Např. jiný obdobný pohlavní styk je judikaturou definován jako pohlavní styk, který je způsobem provedení a svou závažností srovnatelný se souloží, přičemž závažnost je třeba hodnotit především z hlediska jeho následků pro oběť.⁶⁵ V praxi však orgány činné v trestním řízení narážejí při výkladu shora uvedené definice na řadu problémů. Lze například za jiný pohlavní styk považovat situaci, kdy pachatel vykoná na poškozené přes její odpor tzv. digitální penetraci, tzn. opakovaně vnikne prstem do pochvy poškozené? Nejvyšší soud ČR v tomto smyslu opakovaně judikoval, přičemž dospěl k rozdílným závěrům. Zatímco v usnesení pod sp. zn. 3 Tdo 1305/2005 vyslovil Nejvyšší soud názor, že penetrace má povahu jiného obdobného pohlavního styku ve smyslu ust. § 241 odst. 1 tr. zákona,⁶⁶ v usnesení sp. zn. 8 Tdo 407/2007 připustil, že penetrace nemusí být bez dalšího chápána jako jiný obdobný pohlavní styk coby znak objektivní stránky skutkové podstaty trestného činu znásilnění podle § 241 odst. 1 tr. zákona, jestliže se nejednalo co do intenzity o obdobný traumatický zážitek jako při násilné souloži.⁶⁷ Z citovaných judikátů je patrné, že Nejvyšší soud ČR vychází při právní kvalifikaci předmětného jednání z kritéria následků (psychických či fyzických) pro poškozenou.

⁶⁵ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: op. cit. sub. 35, str. 1411.

⁶⁶ Viz usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 15. 12. 2005, sp. zn. 3 Tdo 1305/2005.

⁶⁷ Viz usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 11. 4. 2007, sp. zn. 8 Tdo 407/2007.

Z obdobným problémem stran výkladu pojmů se setkáváme i u trestného činu výtržnictví dle § 202, který v odstavci 1 obsahuje bohužel pouze demonstrativní výčet jednání charakterizované jako výtržnost.⁶⁸ Za výtržnost lze tedy v podstatě označit jakékoli jednání, které závažným způsobem narušuje veřejný klid a pořádek, a je pro ně typický zjevně neuctivý a neukázněný postoj pachatele k zásadám občanského soužití.⁶⁹ Tento dosti extenzivní výklad je do určité míry omezen judikaturou vrcholných soudních institucí. Nejvyšší soud ČR již dříve konstatoval, že jakékoli fyzické napadení, byť se jej pachatel dopustil veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném, nemusí vždy naplňovat skutkovou podstatu trestného činu výtržnictví.⁷⁰ Z novějších judikátů považuji za vhodné připomenout rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 26. 6. 2002, sp. zn. 7 Tdo 224/2002, z něhož je patrné, že protiprávní jednání lze kvalifikovat jako výtržnost ve smyslu ust. § 202 odst. 1 tr. zákona pouze za předpokladu, že se výraznějším způsobem dotýká veřejného pořádku. Obdobně judikoval Nejvyšší soud ČR též v rozhodnutí ze dne 20. 11. 2002, sp. zn. 7 Tdo 889/2009, když konstatoval, že pokud má být konkrétní jednání označeno za trestný čin výtržnictví, musí narušovat občanské soužití hrubě, tedy ve zvýšené míře, tak, aby naplňovalo vyšší než nepatrný stupeň nebezpečnosti pro společnost. Z uvedeného je patrné, že při rozhodování o kvalifikaci určitého jednání jako výtržnosti ve smyslu ust. § 202 odst. 1 tr. zákona je nezbytné posuzovat nejen intenzitu protiprávního jednání (např. razanci fyzického útoku), ale též předmět (objekt), vůči němuž protiprávní jednání směřuje. Objektem trestného činu výtržnictví totiž primárně nejsou individuální zájmy jednotlivých občanů, ale šířeji pojatý komplex vztahů, jimiž je uspořádáno soužití větší společenosti lidí na určitém místě.⁷¹ V souladu s tímto výkladem tedy jako trestný čin výtržnictví nelze dle mého názoru charakterizovat např. fyzické napadení poškozené ze strany jejího druha, k němuž došlo v důsledku partnerských neshod na liduprázdné ulici v brzkých ranních hodinách, neboť primárním cílem útočnicka v takovém případě je způsobení újmy na zdraví, osobní cti a lidské důstojnosti poškozené (tedy

⁶⁸ Napadení jiného, hanobení historické nebo kulturní památky, hrobu nebo jiného pietního místa, hrubé rušení shromáždění nebo obřadu občanů.

⁶⁹ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 7. 12. 1989, sp. zn. 6 Tz 37/89.

⁷⁰ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 17. 12. 1976, sp. zn. 8 Tz 30/76.

⁷¹ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 26. 6. 2002, sp. zn. 7 Tdo 224/2002.

ohrožení individuálních zájmů jednotlivce), nikoli snaha rušit veřejný pořádek.⁷²

Cílem této práce však není bližší rozbor skutkové podstaty trestných činů znásilnění či výtržnictví. Na uvedených příkladech jsem chtěl pouze demonstrovat problémy, na něž lze v rámci aplikace některých ustanovení trestního zákona narazit v důsledku nerespektování zásady *nulum crimen sine lege certa* ze strany zákonodárce.⁷³

6.2.1.3 Nulum crimen sine lege stricta

Princip *nulum crimen sine lege stricta* lze chápat jako zákaz uplatnění analogie k tíži pachatele trestného činu. Analogie je definována jako aplikace právní normy na základě podobnosti na skutkový děj, k jehož úpravě není tato norma přímo určena. Tento postup slouží k vyplnění mezer v právní úpravě. Teorie rozeznává dva druhy analogie, a to analogii legis a analogii iuris. Analogie zákona předpokládá použití právní normy na společenský vztah, který je rámcově upraven normou obsaženou ve stejném právním předpise. Pokud není možné tento postup uplatnit (právní předpis neobsahuje podobnou normu aplikovatelnou na daný společenský vztah), je nutné hledat použitelnou normu v jiném zákoně, případně v jiném právním odvětví.⁷⁴

Zásada zákazu analogie v neprospěch pachatele se v trestním právu poprvé objevila v době osvícenství.⁷⁵ Již tehdy, podobně jako dnes, měla představovat záruku proti státní libovůli. Účelem tohoto principu je zamezit zhoršení postavení pachatele trestného činu v důsledku analogické aplikace trestněprávních norem. Takovým postupem by docházelo k rozšiřování působnosti trestního zákona v rozporu se zásadami ekonomie a zákonnosti, při současném narušení právní jistoty občanů.

⁷² Popsané jednání by však v závislosti na okolnostech mohlo být postiženo podle jiných ustanovení trestního zákona, např. jako trestný čin ublížení na zdraví dle § 221 tr. zákona.

⁷³ Nejednoznačný výklad zákonných pojmů byl v minulosti cíleně zneužíván k potlačování politické opozice. Asi nejkřiklavější případ v tomto směru představoval § 100 tr. zákona, kterým byly postihovány verbální projevy odporu proti totalitnímu režimu jako pobuřování. Trestné činy podle tohoto ustanovení byly k 1. 7. 1990 rehabilitovány zák. č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci.

⁷⁴ Harvánek, J. a kol.: op. Cit. sub. 48, str. 228.

⁷⁵ Tedy zhruba ve druhé polovině 18. století.

Za trestný čin lze tedy považovat pouze čin společensky nebezpečný, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně.⁷⁶ Rozšíření trestnosti na jednání v zákoně přímo neuvedené je nepřípustné. Touto zásadou ovšem není vázán zákonodárce při úvahách de lege ferenda. Nemožnost trestního postihu společensky nebezpečného jednání na základě analogie se tedy může stát podnětem k příslušným legislativním změnám.

Z logiky věci vyplývá, že opačný postup, tedy použití analogie ve prospěch pachatele, zakázán není. Jako příklad poslouží § 8 odst. 3 tr. zákona týkající se zániku trestnosti pokusu trestného činu. Toto ustanovení hovoří pouze o pachateli, analogicky se ovšem použije i na organizátora, návodce či pomocníka, který zabránil pachateli v dokonání trestného činu.

Od analogie je nutno odlišit výklad zákona s použitím argumentu a simili. Například § 179 odst. 1 tr. zákona (trestný čin obecného ohrožení) uvádí demonstrativní výčet skutkových podstat a na závěr umožňuje trestní postih „jiného podobného nebezpečného jednání.“ Obdobně lze na základě argumentu a simili stíhat pachatele tzv. vandalství pro trestný čin výtržnictví dle § 202 tr. zákona, byť svévolné poškozování věcí není uvedeno v demonstrativním výčtu jednání představujících dle § 202 odst. 1 tr. zákona hrubou neslušnost či výtržnost.

Zásada zákazu analogie k tíži pachatele se uplatňuje nejen v rovině viny, ale i v oblasti trestů. V tomto případě je jejím účelem zabránit bezdůvodnému rozšiřování katalogu trestů prostřednictvím analogie. Za trestný čin lze uložit pouze trest v zákoně uvedený. V případě, že zákonné tresty neposkytují dostatečnou ochranu právem chráněným zájmům, musí se tato situace řešit prostřednictvím nové legislativní úpravy.

6.2.1.4 Nulum crimen sine lege praevia

Zásada nulum crimen sine lege praevia, tedy v překladu žádný trestný čin bez předchozího zákona, vyjadřuje zákaz retroaktivního působení trestněprávních předpisů. Právní norma působí zásadně do budoucna (pro futuro). Retroaktivita, tedy zpětná působnost práva, je přípustná jen výjimečně. V zájmu právní jistoty občanů musí být podmínky viny a trestu stanoveny

⁷⁶ Viz § 3 odst. 1 zák. č. 140/1961 Sb., v platném znění.

dříve, než dojde ke spáchání trestného činu. Základní pravidlo pro časovou působnost trestního zákona tedy říká, že trestnost činu se posuzuje a trest ukládá podle zákona účinného v době, kdy byl čin spáchán (čl. 40 odst. 6 LZPS, § 16 odst. 1 věta první tr. zákona). Dodatečné stanovení těchto podmínek je vyloučeno.⁷⁷

Principu zákazu retroaktivity k tíži pachatele odpovídá požadavek uplatnění retroaktivity ve prospěch pachatele. Dle § 16 odst. 1 věty druhé tr. zákona posuzují orgány činné v trestním řízení trestnost činu podle pozdějšího zákona, pokud je to pro pachatele příznivější.

Při rozhodování, jaký právní předpis na jednání pachatele trestného činu aplikovat, se tedy orgány činné v trestním řízení musí nejprve vypořádat s otázkou doby spáchání činu. Doba spáchání je přitom u různých kategorií trestných činů vymezena odlišně. Obecně platí, že trestný čin je spáchán okamžikem dokonání, tedy naplněním všech zákonných znaků skutkové podstaty. U pokračujících trestných činů (§ 89 odst. 3 tr. zákona) se však za dobu spáchání považuje doba ukončení trestného činu, tedy okamžik, kdy byl ukončen poslední útok pokračujícího trestného činu. U trvajících trestných činů, vyznačujících se vyvoláním a následným udržováním (či pouhým udržováním) protiprávního stavu, je za dobu spáchání považován okamžik ukončení tohoto stavu. Trestný čin hromadný, obdobně jako trestný čin pokračující, je spáchán ukončením posledního dílčího útoku.

K jistým problémům při výkladu ust. § 16 odst. 1 tr. zákona může dojít zejména při posuzování pokračujícího trestného činu, jehož dílčí útoky byly spáchány částečně před a částečně po účinnosti nového zákona. Jasné stanovisko k této problematice zaujal Nejvyšší soud ČR v rámci rozsudku ze dne 27. 8. 2007, sp. zn. 11 Tdo 272/2007, když konstatoval, že pokud alespoň jeden dílčí útok pokračujícího trestného činu byl spáchán za účinnosti pozdějšího zákona, pak se předmětný trestný čin v celém rozsahu pokračování pokládá za spáchaný až po nabytí účinnosti pozdějšího zákona, a to bez ohledu na skutečnost, zda je pozdější zákon pro pachatele příznivější či nikoli.⁷⁸

Odlišná situace nastane v případě, kdy k několika dílčím útokům dojde před účinností pozdějšího zákona za situace, kdy nejsou považovány za trestný

⁷⁷ Harvánek, J. a kol.: Přípustnost retroaktivity v právním státě, AUBI, Brno, 1993, str. 130.

⁷⁸ Viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. 8. 2007, sp. zn. 11 Tdo 272/2007.

čin. Výše citovaným rozsudkem sp. zn. 11 Tdo 272/2007 Nejvyšší soud ČR s odkazem na své dřívější rozhodnutí publikované pod. č. 7/1994-I. Sb. roz. tr. zaujal názor, že část jednání, kterého se pachatel dopustil před změnou trestního zákona, lze posoudit spolu s částí jednání spáchaného po této změně jako jediný pokračující trestný čin jen tehdy, jestliže byly útoky spáchané za účinnosti dřívějšího zákona trestné. Závěr o trestnosti všech dílčích útoků pokračujícího trestného činu (spáchaných před i po účinnosti nového zákona) podle nového zákona předpokládá, že část pokračujícího trestného činu, k jejímuž spáchání došlo ještě před účinností nového zákona, naplňuje zákonné znaky některé skutkové podstaty i podle zákona dřívějšího, účinného v době jejího spáchání.

Dalším problémem, na který mohou orgány činné v trestním řízení v rámci uplatnění zásady *nulum crimen sine lege previa* při výkladu ust. § 16 odst. 1 tr. zákona narazit, je posouzení kritéria příznivosti kvalifikace protiprávního jednání spáchaného za účinnosti dřívějšího zákona podle zákona pozdějšího ve vztahu k pachateli trestného činu. Z dikce ust. § 16 odst. 1 tr. zákona vyplývá, že pachatelovo jednání se posuzuje podle toho zákona, resp. práva, jehož použití je pro pachatele příznivější. Dle stanoviska Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 1 To 9/90 je v tomto směru třeba nové právo hodnotit jako celek, přičemž je nezbytné porovnat starý a nový zákon nejen z hlediska ustanovení zvláštní části, ale i se zřetelem k ustanovení části obecné.⁷⁹ Posouzení starého a nového zákona z hlediska výhodnosti pro pachatele trestného činu musí být komplexní, přičemž je třeba vycházet z okolností konkrétního případu. Nemůže se tedy jednat o pouhé porovnání trestních sankcí, které oba zákony za příslušný trestný čin stanovily, resp. stanoví. Zvolený právní předpis se při respektování ust. § 16 odst. 2, 3 tr. zákona užije při rozhodování o vině a trestu pachatele jako celek. Nelze tedy rozhodovat např. o vině podle zákona dřívějšího a o trestu podle zákona pozdějšího (nebo naopak) s odůvodněním, že takovýto postup je pro pachatele výhodnější. Nejvyšší soud se v tomto směru kloní k názoru, že použití pozdější úpravy by mělo být spíše výjimečné, přičemž může být uplatněno pouze v případě, že je pro pachatele jednoznačně

⁷⁹ Viz stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 12. 9. 1990, sp. zn. 1 To 9/90.

příznivější.⁸⁰ V případě pochybností stran příznivosti pozdější úpravy má tedy přednost použití zákona platného v době činu.

K prolomení zásady retroaktivity k tíži pachatele došlo v českém trestním právu v poválečných letech prostřednictvím retribučních dekretů, vydaných za účelem potrestání válečných zločinců a kolaborantů. Zpětná působnost retribučních norem byla odůvodněna skutečností, že státní moc se nemohla v období nacistické okupace na našem území uplatnit. Princip zákazu retroaktivity k tíži pachatele je prolomen i v některých mezinárodních smlouvách o základních lidských právech a svobodách,⁸¹ jež umožňují potrestání deliktů proti lidskosti. Porušení zásady zákazu retroaktivity k tíži pachatele se v našem právním řádu objevuje i po roce 1989 v souvislosti s prodloužením promlčecí doby u trestných činů spáchaných v době komunistického režimu. Významný je v tomto směru především § 67a odst. 4 tr. zákona, který stanoví, že uplynutím promlčecí doby nezaniká trestnost trestných činů spáchaných v době od 25. 2. 1948 do 29. 12. 1989 veřejnými činiteli nebo v souvislosti s pronásledováním jednotlivců či skupin osob z důvodů politických, rasových a náboženských. Jedná se však pouze o trestné činy vyšší společenské nebezpečnosti, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody činí nejméně deset let. Další podmínkou je skutečnost, že tyto delikty nebyly z politických důvodů za minulého režimu stíhány a jejich pachatelé nebyli pravomocně odsouzeni nebo zproštěni obžaloby.

Se zásadou *nulum crimen sine lege* úzce souvisí zásada *nula poena sine lege* (žádný trest bez zákona), vztahující se k sankcím ukládaným trestním zákonem. Předpoklady ukládání trestů jsou upraveny v § 28, § 29, a §§ 31 - 64 tr. zákona. Tato ustanovení vymezují mimo jiné obecné zásady pro ukládání a výkon trestů (viz. níže) a další instituty jako podmíněné odsouzení či upuštění od výkonu trestu. Obdobně jako zásada *nulum crimen sine lege* se dělí do výše uvedených kategorií.

⁸⁰ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 6. 5. 1999, sp. zn. 9 Tz 70/98.

⁸¹ Např. Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod – Řím 1950.

6.2.1.5 Nula poena sine lege scripta

Předmětný princip vychází z čl. 39 Listiny, z něhož je zřejmé, že tresty, případně jiné újmy na právech nebo majetku, které lze uložit za spáchání trestného činu, musí být stanoveny zákonem. Jen trestní zákon obsahuje v § 27 odst. 1 přesný výčet trestů, ke kterým je možné pachatele trestného činu odsoudit. Uložení jiné sankce na základě podzákoného právního předpisu či uvážení konkrétního soudce nepřichází v úvahu.

6.2.1.6 Nula poena sine lege certa

Trestněprávní norma musí být určitá a adresátům srozumitelná nejen co se týče podmínek trestní odpovědnosti, ale též stran trestu, který za příslušný trestný čin může být uložen a způsobu výkonu tohoto trestu. Každá skutková podstata proto obsahuje výčet sankcí, jež mohou být za její naplnění v rámci trestního řízení uloženy, jakož i minimální a maximální výměru těchto sankcí. Není však nezbytné ani žádoucí, aby zákonodárce v rámci jednotlivých skutkových podstat stanovil absolutně určité tresty, byť i s těmito se v trestním zákoně setkáváme (trest ztráty čestných titulů a vyznamenání, trest ztráty vojenské hodnosti). Ve většině případů však zákonodárce pouze vymezuje hranice, v nichž se mají tresty za konkrétní trestné činy pohybovat. Touto cestou zákonodárce poskytuje prostor soudu pro individualizaci trestu v závislosti na osobě pachatele, jeho poměrech a okolnostech, za nichž byl trestný čin spáchán. Vedle trestu odnětí svobody trestní zákon operuje s tzv. alternativními tresty, tedy sankcemi výchovného charakteru nespojenými s odnětím svobody. Podmínky pro ukládání a výkon jednotlivých trestů jsou striktně vymezeny v § 39 a násl. (část I., hlava IV., odd. III. tr. zákona). Výkon trestu odnětí svobody je podrobněji upraven zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění.

6.2.1.7 Nula poena sine lege stricta

Předmětná zásada představuje zákaz použití analogie v neprospěch pachatele při úvahách o trestu. Prostřednictvím analogie tedy není možné zavádět nové druhy trestů a ochranných opatření.

6.2.1.8 Nula poena sine lege praevia

Zákaz retroaktivity se vztahuje nejen na rozhodování o vině či nevině obžalovaného, ale i na ukládání trestu. Pachateli lze uložit pouze takový druh trestu, který dovoluje uložit zákon účinný v době, kdy se o trestném činu rozhoduje (§ 16 odst. 2 tr. zákona). Zákaz retroaktivity se v tomto případě vztahuje pouze na druh trestu, nikoli na jeho výši nebo způsob výkonu. Citované ustanovení § 16 odst. 2 tr. zákona je nutno posuzovat ve vztahu k odst. 1 téhož paragrafu. V případě, že o vině a trestu bude z důvodu příznivosti rozhodováno podle zákona dřívějšího, avšak tento bude předpokládat trest, který pozdější zákon nebude vůbec znát, bude třeba uložit pachateli druh trestu upravený zákonem pozdějším. Jedná se výjimku z pravidla, že dřívějšího či pozdějšího zákona má být užito jako celku. Z povahy věci vyplývá nepřipustnost uložení přísnějšího trestu než jakému by byl odsouzený podroben v případě posouzení deliktu podle dřívějšího zákona. Opačný postup by nebyl pro pachatele příznivější a zakládal by tak rozpor se zásadou zákazu retroaktivity k tíži pachatele.

6.2.2 Zásada zákazu dvojího hodnocení

Právní věda patrně všech států kontinentálního právního systému používá latinského termínu *ne bis in idem*, popř. *ne bis in idem re*⁸² (ne dvakrát v téže záležitosti, v téže věci). Uvedený princip je zakotven v čl. 4 odst. 1 protokolu č. 7 k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod. V našem právním řádu je obecně vyjádřen v čl. 40 odst. 5 Listiny, zakotvujícím zákaz opětovného trestního stíhání za čin, o kterém již bylo soudem pravomocně rozhodnuto. Tato zásada se dotýká spíše trestního práva procesního, nicméně nachází specifické vyjádření i v oblasti trestního práva hmotného, kde se uplatňuje zejména při posuzování viny a okrajově i při ukládání trestu.

Účelem zásady *ne bis in idem* v oblasti trestního práva hmotného je zabránit bezdůvodné kumulaci stejných skutkových okolností a sankcí shodné věcné povahy a zajistit tak stav právní jistoty, zejména ve vztahu k pachateli

⁸² Kratochvíl, V. : Od materiálního pojetí k formálnímu pojetí trestného činu, Časopis pro právní vědu a praxi, XIII, 2005, č. 2, str. 172.

trestného činu. Zásada ne bis in idem tedy přispívá ke stabilitě trestněprávních i trestněprocesních vztahů.⁸³

Pro účely trestního práva hmotného je předmětný princip konkretizován v § 31 odst. 3 tr. zákona, stanovícím, že k okolnosti, která je zákonným znakem trestného činu, nelze současně přihlížet jako k okolnosti polehčující či přitěžující, nebo okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby. Zásada ne bis in idem v rámci trestního práva hmotného zamezuje tomu, aby se jedna skutečnost přičítala pachateli opakovaně, tedy jako zákonný znak trestného činu a současně jako okolnost přitěžující či polehčující.⁸⁴ V souladu s ust. § 31 odst. 3 tr. zákona tedy nelze např. pachateli trestného činu zneužívání pravomoci veřejného činitele dle § 158 odst. 1 tr. zákona přičítat jako přitěžující okolnost fakt, že trestným činem porušil zvláštní povinnost uloženou mu právě z titulu výkonu funkce veřejného činitele. Zásada ne bis in idem vyjádřená v § 31 odst. 3 tr. zákona však nebrání tomu, aby se na pachatele zvláště závažného úmyslného trestného činu, u kterého je opětovnost spáchání znakem kvalifikované skutkové podstaty, hledělo současně jako na zvlášť nebezpečného recidivistu ve smyslu ust. § 41 odst. 1 tr. zákona. Znaky zvlášť nebezpečné recidivy totiž nejsou naplněny samotným spácháním dřívějšího zvlášť závažného úmyslného trestného činu, ale teprve tím, že pachatel byl za takový trestný čin potrestán. Zatímco opětovnost vyjadřuje pouze fakt, že se obdobný trestný čin v minulosti stal, zvlášť nebezpečná recidiva předpokládá, že pachatel již alespoň z části vykonal trest za dříve spáchaný zvláště závažný úmyslný trestný čin. Obě zmíněné okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby se tedy navzájem nevylučují a mohou být pachateli přičítány současně. Uvedený názor vyjádřil Nejvyšší soud ČR v usnesení ze dne 6. 1. 2004, sp. zn. 7 Tdo 410/2004 ve vztahu k trestnému činu vraždy dle § 219 odst. 1 odst. 2 písm. e) tr. zákona, s odůvodněním, že opačný přístup by vedl k nelogickému a nedůvodnému zvýhodnění pachatele trestného činu vraždy spáchané opětovně za situace, kdy byl pachatel pro dřívější trestný čin vraždy již potrestán, oproti pachateli poprvé odsouzenému pro trestný čin vraždy spáchané za podmínek zvlášť nebezpečné recidivy s ohledem na předchozí potrestání pro jiný zvláště

⁸³ Gřivna, T. : Zásada ne bis in idem v evropském právu, *Trestněprávní revue*, 2006, č. 5, str. 133.

⁸⁴ Růžek, A. a kol. : *Trestní právo procesní*, UK, Praha, 1992, str. 111.

závažný úmyslný trestný čin.⁸⁵ Nejvyšší soud ČR citovaným usnesením zaujal odlišné stanovisko než bývalý Nejvyšší soud SR, který v rozsudku ze dne 29. 11. 1991, sp. zn. 4 To 35/91 vyslovil názor, že pachatele trestného činu vraždy dle § 219 odst. 1, odst. 2 písm. c) tr. zákona je možné uznat vinným jako zvlášť nebezpečného recidivistu až při odsouzení za třetí trestný čin vraždy, za předpokladu, že pachatel byl alespoň pro jeden z předchozích dvou trestných činů vraždy potrestán. S presentovaným názorem Nejvyššího soudu ČR ovšem nelze beze zbytku souhlasit. Dle § 41 odst. 1 tr. zákona je jako zvlášť nebezpečný recidivista hodnocen pachatel, který znovu spáchal zvlášť závažný úmyslný trestný čin, ač již byl pro takový nebo jiný zvlášť závažný úmyslný trestný čin potrestán, jestliže tato okolnost pro svou závažnost podstatně zvyšuje stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost. Z dikce předmětného ustanovení je tedy patrné, že opětovnost spáchání zvláště závažného úmyslného trestného činu je spolu s alespoň částečným výkonem trestu jedním z předpokladů zvlášť nebezpečné recidivy.

Nelze proto uzavřít, že opětovnost sama o sobě pokrývá jiný okruh okolností a podmiňuje použití vyšší trestní sazby jinak než zvlášť nebezpečná recidiva, jak tvrdí Nejvyšší soud ve výše citovaném usnesení. V duchu výkladu předmětného usnesení by pak bylo teoreticky možné zvlášť nebezpečnému recidivistovi při ukládání trestu přičítat přitěžující okolnost recidivy ve smyslu ust. § 34 písm. j) tr. zákona, což se s ohledem na ust. § 31 odst. 3 tr. zákona jeví jako nepřipustné. Ani argument stran nelogického zvýhodnění pachatele, který se opakovaně dopustil trestného činu vraždy ve smyslu ust. § 219 odst. 1, 2 písm. e) tr. zákona oproti pachateli stejného trestného činu, který však již v minulosti byl odsouzen a potrestán pro jiný zvlášť závažný trestný čin, nevyznívá zcela přesvědčivě. Z jakého důvodu má být např. dlouho neodhalený pachatel několika vražd spáchaných postupně v delším časovém období při rozhodování o výši trestu touto cestou zvýhodněn vůči pachateli, který byl opakovaně odsouzen za stejný trestný čin, nicméně za každou vraždu byl potrestán samostatně? Stanovisko vyjádřené Nejvyšším soudem bylo nepochybně motivováno snahou přispět k účinné ochraně společnosti před pachateli nejzávažnějších deliktů. Obdobného účinku je však dle mého názoru

⁸⁵ Viz usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. 4. 2004, sp. zn. 7 Tdo 410/2004.

možné dosáhnout prostřednictvím soudní individualizace trestu s přihlédnutím k okolnostem spáchání činu a osobě pachatele.

Pro úplnost je třeba podotknout, že zákaz přičítání těžké okolnosti platí jen při posuzování okolností v rámci téhož trestného činu. Neuplatní se však v rámci jednočinného souběhu trestných činů. Okolnost, která je zákonným znakem jednoho ze sbíhajících se trestných činů může tedy současně podmiňovat použití vyšší trestní sazby u jiného ze sbíhajících se trestných činů.

V rovině trestu se princip *ne bis in idem* uplatňuje jako výjimka z obecného pravidla zakotveného v § 28 odst. 1 tr. zákona, které umožňuje uložit pachateli za jeden trestný čin dohromady více trestů uvedených v příslušném ustanovení zvláštní části trestního zákona. Toto pravidlo je prolomeno ve dvou oblastech. § 28 odst. 2 tr. zákona stanoví neslučitelnost majetkových sankcí, konkrétně peněžitého trestu a propadnutí majetku. Důvodem je bezesporu nežádoucí kumulace účinků obou uvedených trestů dopadajících na majetkovou sféru pachatele. Uložení trestu propadnutí majetku by byla výrazně ztížena, ne-li zcela vyloučena možnost pachatele uhradit současně uložený peněžitý trest. § 45 odst. 2 věta třetí tr. zákona zakazuje současné uložení trestů odnětí svobody a obecně prospěšných prací. Je nepodstatné, zda se jedná o trest odnětí svobody nepodmíněný či s podmíněným odkladem na zkušební dobu ve smyslu ust. § 58 a násl. tr. zákona.⁸⁶ Uložení trestu obecně prospěšných prací vedle trestu odnětí svobody, byť podmíněně odloženého, je tedy vyloučeno. Důvodem je shodné účelové zaměření obou sankcí. Trest obecně prospěšných prací totiž představuje alternativu krátkodobého nepodmíněného trestu odnětí svobody.⁸⁷

Vedle výše uvedené neslučitelnosti trestů výslovně uvedené v trestním zákoně rozeznáváme ještě neslučitelnost faktickou, vyplývající z povahy jednotlivých trestů a zákonem stanovených podmínek pro jejich ukládání. Např. trest ztráty čestných titulů a vyznamenání či trest ztráty vojenské hodnosti nelze uložit vedle trestu odnětí svobody nepřevyšujícím dvě léta. Dalším případem fakticky neslučitelných druhů trestů by bylo například současné uložení trestu vyhoštění a zákazu pobytu či trestu propadnutí majetku a propadnutí věci do tohoto majetku náležejícího.

⁸⁶ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 21. 2. 2001, sp. zn. 7 Tz 22/2001.

⁸⁷ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 28. 3. 2001, sp. zn. 7 Tz 39/2001.

S podobnou zásadou se setkáváme i v trestním právu procesním ve smyslu překážky věci rozhodnuté (*exceptio rei iudicata* - § 11 odst.1 písm. f), g), h), odst. 4 tr. řádu). Trestní stíhání nelze zahájit nebo v něm pokračovat v případě, že dřívější stíhání totožné osoby pro tentýž skutek skončilo pravomocným rozhodnutím soudu nebo jiného oprávněného orgánu. Opačný postup by byl v rozporu s obecným principem zachování právní jistoty.

6.3 Zásady trestního práva hmotného vyjádřené v trestním zákoně

V následujícím výkladu se pokusím popsat principy specifické pro trestní právo hmotné, které jsou přímo či nepřímo vyjádřeny v trestním zákoně. Jedná se o zásady nižší právní síly, jež nesmí být v rozporu s výše uvedenými ústavními principy. Podotýkám, že nejde o principy absolutně specifické, protože některé z nich působí i v rovině trestního procesu. Nejprve se zaměřím na postuláty nepřímo vyplývající z charakteru trestněprávních norem (ekonomie trestního práva, zákaz analogie). Poté se budu věnovat zásadám vyjádřeným přímo v trestním zákoně. Pominu přitom ustanovení konkretizující obecné ústavní principy pro oblasti trestního práva hmotného⁸⁸ a zaměřím se především na postuláty dosud neuvedené.

Níže uvedené zákonné zásady jsem pro přehlednost rozdělil do tří kapitol. Do první skupiny náleží v tr. zákoně nepřímo vyjádřené principy společné pro vinu i trest. Následují zásady charakteristické pro posuzování trestní odpovědnosti. Postuláty podstatné pro rozhodování o druhu a výši trestu a způsobu jeho výkonu jsou zařazeny ve třetí části.

⁸⁸ Viz kapitola 6.2.

6.3.1 Zásady vyjádřené v trestním zákoně společně pro vinu a trest

6.3.1.1 Zásada ekonomie (subsidiarity) trestního práva

Princip ekonomie trestního práva má úzký vztah k ochranné funkci trestního práva.⁸⁹ Trestní právo chrání společenské vztahy upravené normami jiných právních odvětví před nejnebezpečnějšími útoky fyzických osob vůči celospolečenským a individuálním zájmům. Trest je chápán jako poslední prostředek k ochraně společenského řádu, který je využíván až v krajním případě, kdy ochrana ze strany jiných právních odvětví selže.⁹⁰ Trestní právo tak plní pomocnou (subsidiární) úlohu ve vztahu k jiným právním odvětvím. V literatuře se hovoří i o ekonomii trestní represe, která je charakterizována jako snaha o maximální trestněprávní ochranu při minimální míře regulace společenského života.⁹¹ Normy trestního práva disponují nejúčinnějšími prostředky státního donucení, na jejichž základě dochází k výraznému omezení základních lidských práv a svobod. Proto je nezbytné, aby se jejich ustanovení uplatňovala až jako poslední prostředek („ultima ratio“) ochrany společenských vztahů před činy vykazujícími odpovídající stupeň společenské nebezpečnosti.

Pomocná role trestní represe v podobě pojetí trestního práva jako „ultima ratio“ zavazuje jednak zákonodárce, jednak orgány činné v trestním řízení. Zákonodárce by měl v duchu této zásady při tvorbě a schvalování trestněprávních předpisů usilovat o co nejpřesnější formulaci skutkových podstat, na jejichž základě by bylo možné vymezit jednání vykazující odpovídající míru společenské nebezpečnosti, které je třeba sankcionovat prostřednictvím norem trestního práva a současně toto jednání odlišit od jiných, méně závažných deliktů, jež mohou být postihovány prostřednictvím norem mimotrestních. Trestněprávní normy současně musí orgánům činným v trestním řízení poskytovat dostatečný prostor pro individuální posouzení trestní odpovědnosti a výše trestu ve vztahu ke konkrétnímu pachateli prostřednictvím odklonů, upuštění od potrestání a dalších alternativ k trestní represí. Orgány činné v trestním řízení jsou pak povinny v každém konkrétním

⁸⁹ Viz kapitola 4.1.

⁹⁰ Novotný, F., Paroulková, V.: K některým otázkám nutné obrany, Pocta Dagmar Císařové k 75. narozeninám, LexisNexis CZ s.r.o., Praha, 2007, str. 89.

⁹¹ Nezkusil, J.: K problematice diferenciacie podmínek trestní odpovědnosti, UK, Praha, 1994, str. 64.

případě pečlivě vážit naplnění všech zákonných znaků příslušné skutkové podstaty a důsledně využívat veškeré zákonné instituty umožňující alternativní řešení trestního řízení.⁹²

V praxi orgánů činných v trestním řízení nachází zásada ekonomie trestního práva široké uplatnění zejména při posuzování trestných činů proti majetku a trestných činů hospodářských, u nichž bývá hranice mezi trestněprávní a občanskoprávní odpovědností často nezřetelná. K dané problematice existuje bohatá judikatura Ústavního soudu i Nejvyššího soudu ČR. Za zmínku stojí zejména již výše citovaný náleží Ústavního soudu ze dne 31. 7. 2006, sp. zn. IV ÚS 227/05, dle kterého představuje princip „ultima ratio“ klíčovou zásadu, na níž je postaveno subsidiární pojetí trestního práva jakožto krajního prostředku ochrany společenských vztahů nastupující až v okamžiku, kdy selhává primární ochrana poskytovaná normami jiných právních odvětví. Z poněkud starších rozhodnutí Ústavního soudu lze uvést např. náleží ze dne 18. 3. 2003, sp. zn. Pl. ÚS 4/03, v němž se mimo jiné uvádí, že trestněprávní represe představuje vždy poslední prostředek, které lze využít až v případě, kdy určité společensky nebezpečné a ohrožující jednání nelze sankcionovat v rámci jiných právních odvětví.⁹³ Ústavní soud se v souvislosti se zásadou subsidiarity taktéž opakovaně vyjádřil k trestněprávnímu postihu deliktů založených na porušení povinností vyplývajících ze soukromoprávních norem. V usnesení ze dne 23. 3. 2004, sp. zn. I ÚS 4/04 Ústavní soud v tomto směru uzavřel, že kvalifikaci určitého jednání, které má soukromoprávní základ, jako trestného činu, je třeba považovat za „ultima ratio“, tedy za krajní právní prostředek, který má význam především celospolečenský, tj. z hlediska ochrany základních společenských hodnot. V zásadě však trestní právo nemůže sloužit jako prostředek nahrazující ochranu práv a právních zájmů jednotlivce v oblasti soukromoprávních vztahů, kde závisí především na individuální aktivitě jednotlivce, aby střežil svá práva, jimž má soudní moc poskytovat ochranu. Je nepřijatelné, aby tuto ochranu aktivně přebíraly orgány činné v trestním řízení, jejichž úkolem je ochrana převážně celospolečenských hodnot, nikoliv přímo konkrétních subjektivních práv jednotlivce, jež svou povahou spočívají v

⁹² K tomu blíže viz Púry, F.: Poznámky k pojetí trestního práva jako „Ultima ratio“, Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám, Aspi, a.s., Praha, 2008, str. 252 - 253.

⁹³ Viz náleží Ústavního soudu ČR ze dne 18. 3. 2003, sp. zn. Pl. ÚS 4/03.

soukromoprávní sféře. Ústavní soud k tomu dodává, že v právním státě je nepřípustné, aby prostředky trestní represe sloužily k uspokojování subjektivních práv soukromoprávní povahy, nejsou-li vedle toho splněny všechny předpoklady vzniku trestněprávní odpovědnosti.⁹⁴ K citovaným obecným závěrům Ústavní soud dospěl v rámci projednávání ústavní stížnosti proti rozsudku Okresního soudu v Hodoníně ze dne 2. 10. 2002, sp. zn. 1 T 445/2002, jímž byla stěžovatelka uznána vinnou trestným činem zpronevěry dle § 248 odst. 1, 2 tr. zákona a trestným činem podvodu dle § 250 odst. 1 tr. zákona, kterého se měla dopustit tím, že převzala od poškozených štěnata, která se zavázala prodat za příslušnou částku a utržené peníze předat poškozeným, štěnata následně skutečně prodala, avšak získané finanční prostředky si ponechala pro svojí potřebu. Ústavní soud dal za pravdu stěžovateli, která poukazovala na skutečnost, že v daném případě nedošlo z její strany k naplnění skutkové podstaty shora uvedených trestných činů a připouštěla toliko porušení povinností vyplývajících z předpisů občanskoprávních.

Obdobně judikoval též Nejvyšší soud ČR, který zásadu ekonomie trestního práva aplikoval zejména v souvislosti se snahou o kriminalizaci porušení povinností vyplývajících z předpisů obchodního práva. Např. v odůvodnění usnesení ze dne 16. 11. 2005, sp. zn. 5 Tdo 1367/2005, jímž byl zrušen odsuzující rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 7 ze dne 31. 1. 2005, sp. zn. 39 T 1/2004, na jehož základě byli jednatele společnosti E.B. s.r.o. uznáni vinnými trestným činem zkreslování údajů o stavu hospodaření a jmění dle § 125 odst. 2 tr. zákona v souvislosti s opomenutím podání návrhu na změnu zápisu v obchodním rejstříku a následným zmařením vymožení pohledávek věřitelů, Nejvyšší soudu ČR mimo jiné uvedl: „z uznávaného principu právního státu, jímž je chápání trestní represe jako prostředku ultima ratio vyplývá, že ochrana závazkových vztahů má být v první řadě uplatňována prostředky občanského a obchodního práva a teprve tam, kde je taková ochrana neúčinná a kde porušení civilněprávních vztahů naplňuje všechny znaky konkrétní skutkové podstaty trestného činu a svou intenzitou dosahuje předpokládaného

⁹⁴ Viz usnesení Ústavního soudu ČR ze dne 23. 3. 2004, sp. zn. I ÚS 4/04.

stupně společenské nebezpečnosti, je namístě uplatňovat trestní odpovědnost.“⁹⁵

Výše zmíněné verdikty jsou dle mého názoru do značné míry sporné. Lze souhlasit s názorem, že primární funkcí trestního práva je ochrana celospolečenských hodnot. Jednou z těchto hodnot je však zájem společnosti na ochraně majetku fyzických a právnických osob, k jehož transferu nejčastěji dochází právě v rámci závazkových vztahů. I závazkové vztahy a z nich plynoucí subjektivní práva a zájmy fyzických osob jsou tedy nepochybně hodny trestněprávní ochrany. Trestněprávní ochrana závazkových vztahů by měla být uplatňována sekundárně.⁹⁶ Nezbytnou podmínkou k naplnění tohoto požadavku je však existence vhodné mimotrestní právní úpravy obsahující účinné a vymožitelné hmotněprávní i procesní instituty k ochraně porušených práv a k uplatnění odpovědnosti podle občanského, obchodního či správního práva, a to včetně pružné a rychlé reakce příslušných státních orgánů.⁹⁷ U laické veřejnosti v současné době převládá představa, ne zcela odtržená od reality, že vymáhání práva v občanskoprávním řízení je záležitost nadmíru zdoluhavá a drahá. Díky medializaci významnějších trestních kauz však většina občanů má alespoň povrchní povědomí o fungování orgánů činných v trestním řízení, na něž se pak obracejí s problémy, jejichž trestněprávní povaha je přinejmenším sporná. Citovaná rozhodnutí vrcholných soudních institucí tak představují pro orgány činné v trestním řízení vodítko, jak se v podobných případech zachovat. Presentované obecné závěry však je třeba vykládat obezřetně, po důsledném zvážení všech okolností případu, neboť tyto svádějí ke zjednodušené argumentaci, totiž že by soukromoprávní zájmy fyzických a právnických osob upravené normami jiných právních odvětví, neměly být trestním právem vůbec chráněny. Takovýto přístup je však podle mého názoru nepřijatelný.

Zásada ekonomie trestního práva nachází praktické využití v řadě ustanovení obecné i zvláštní části trestního zákona. Například účastenství, definované v § 10 trestního zákona, je trestné pouze v případě, že došlo ke spáchání trestného činu alespoň ve formě pokusu. Podobně i skutková

⁹⁵ Viz. usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 16. 11. 2005, 5 Tdo 1367/2005.

⁹⁶ Sekundárním použitím norem trestního práva je míněno uplatnění tam, kde ochrana poskytovaná normami jiných právních odvětví s ohledem na osobu pachatele či okolnosti případu není dostatečně účinná.

⁹⁷ Púry, F.: op. cit. sub. 92, str. 252.

podstata trestného činu týrání zvířat (§ 203 TZ) předpokládá předchozí využití norem jiných právních odvětví, přičemž ustanovení trestního zákona nastupuje až v krajním případě, když postih pachatele dle norem mimotrestních nemá kýžený efekt. Nutno podotknout, že přílišná benevolence trestního zákona ve vztahu k osobám dopouštějícím se týrání zvířat je v současné době terčem kritiky. Tato kritika nepochybně má své opodstatnění, zvláště vezmeme-li v úvahu, že trestní zákon v řadě skutkových podstat kriminalizuje jednání, která nejen že nejsou společností vnímána natolik negativně jako špatné zacházení se zvířaty, ale objektivně nevykazují ani obdobnou míru společenské nebezpečnosti. Je třeba ocenit, že zákonodárce na výhrady ochránců zvířat ke stávající úpravě reagoval a v novém trestním zákoníku postih za toto protiprávní jednání zpřísnil.⁹⁸

Jako příklad „nadbytečné“ kriminalizace poslouží trestný čin úvěrového podvodu dle § 250b odst. 1 tr. zák., zavedený do trestního zákona novelou č. 253/1997 Sb. s účinností ke dni 1. 1. 1998. Dle důvodové zprávy byl hlavním motivem k vytvoření nové skutkové podstaty nárůst kriminality spočívající v neoprávněném vylákání pojistného plnění, k jejímuž účinnému postihu nepostačovala skutková podstata trestného činu podvodu dle § 250. Trestného činu úvěrového podvodu dle § 250b odst. 1 tr. zák. se dopustí ten, kdo při sjednávání úvěrové smlouvy nebo v žádosti o poskytnutí subvence nebo dotace uvede nepravdivé nebo hrubě zkreslené údaje nebo podstatné údaje zamlčí. Jak vidno, k naplnění skutkové podstaty předmětného trestného činu není třeba vzniku škody. Postačí, že osoba uvede při sjednávání úvěrové smlouvy či v žádosti o poskytnutí subvence nebo dotace jakýkoli nepravdivý údaj a již se teoreticky vystavuje nebezpečí trestního stíhání, bez ohledu na to, zda předmětný nepravdivý údaj má zásadní význam pro rozhodnutí druhé strany ohledně uzavření smluvního vztahu. Stejně tak zákon nijak nezohledňuje platební morálku pachatele, který tak může být stíhán i za situace, že poskytnutý úvěr řádně splácí. Další slabinou uvedené skutkové podstaty je nejasnost použitých termínů „subvence“ a „dotace“, které nejsou žádným

⁹⁸ Podle § 302 odst. 1 zák. č. 40/2009 Sb., se s účinností od 1. 1. 2010 trestného činu týrání zvířat dopustí ten, kdo týrá zvíře a) zvláště surovým nebo trýznivým způsobem nebo b) surovým nebo trýznivým způsobem veřejně nebo na místě veřejnosti přístupném. K naplnění skutkové podstaty trestného činu týrání zvířat tedy již nebude třeba předchozí postih či odsouzení pachatele za obdobný delikt. Trestní sazba za uvedený trestný čin byla u základní skutkové podstaty navýšena z dosavadního jednoho roku na dvě léta.

právním předpisem vymezeny. Pod tyto pojmy je tedy možné zahrnout v podstatě jakékoli finanční příspěvky poskytované z veřejných zdrojů. Ústavní soud v tomto směru vyslovil názor, že orgány činné v trestním řízení musí při posuzování trestní odpovědnosti pro předmětný trestný čin pečlivě zkoumat, zda uvedení nepravdivého údaje bylo objektivně způsobilé ohrozit zájem chráněný trestním zákonem, a to jak z hlediska vlivu na úvahu poskytovatele úvěru o návratnosti půjčených peněz, tak z hlediska výše reálně hrozící škody. Zdrženlivost je podle mínění Ústavního soudu na místě zejména tam, kde měl následný úvěrový vztah standardní průběh a úvěr byl řádně splácen.⁹⁹ Díkce § 250b odst. 1 tr. zákona podle mého názoru představuje flagrantní porušení zásady ekonomie trestního práva ze strany zákonodárce. Předmětné ustanovení je často zneužíváno nejrůznějšími úvěrovými společnostmi, které při sjednávání úvěrových smluv nedodržují ani minimální míru opatrnosti, přičemž následně se snaží vymáhat své pohledávky v rámci trestního řízení pro shora uvedený trestný čin prostřednictvím orgánů činných v trestním řízení. Do budoucna se proto jeví jako vhodné podmínit naplnění skutkové podstaty trestného činu úvěrového podvodu dle § 250b odst. 1 tr. zákona (jakož i pojistného podvodu dle § 250a odst. 1 tr. zákona) způsobením alespoň škody nikoli nepatrné ve smyslu ust. § 89 odst. 11 tr. zák. při současné přesnější specifikaci významu sdělených nepravdivých informací pro druhou smluvní stranu. Nově schválený zákon č. 40/2009 však bohužel s nastíněnou změnou nepočítá,¹⁰⁰ což osobně považuji za problém, zvláště když zákonodárce v důvodové zprávě k novému trestnímu zákoníku opakovaně deklaruje přechod od doposud uplatňovaného formálně - materiálního pojetí trestného činu k pojetí čistě formálnímu. Podle mých zkušeností právě odkaz na absenci materiální stránky trestného činu umožňuje orgánům činným v trestním řízení vydělit z širokého okruhu jednání, které lze s ohledem na zákonnou dikci označit za trestné činy, pouze ta jednání, která vykazují odpovídající míru společenské nebezpečnosti, vůči jejichž pachatelům připadá v úvahu zahájení trestního stíhání. Zákonodárce si

⁹⁹ viz. nález Ústavního soudu ČR ze dne 7. 11. 2006, sp. zn. I. ÚS 631/2005.

¹⁰⁰ V novém trestním zákoníku je základní skutková podstata trestného činu úvěrového podvodu upravena v § 211 odst. 1, 2 totožně jako doposud, zvýšená trestní sazba u kvalifikované skutkové podstaty je podmíněna předchozím odsouzením nebo potrestáním (odst. 3), způsobením větší (odst. 4), resp. značné škody, (odst. 5 písm. c)) či škody velkého rozsahu (odst. 6 písm. a)), členstvím pachatele v organizované skupině (odst. 5 písm. a)), specifickým postavením osoby pachatele (odst. 5 písm. b)) a úmyslem pachatele umožnit nebo usnadnit spáchání specifikovaných zvláště závažných zločinů proti republice (odst. 6 písm. b)).

zjevně je vědom, že formulace výše uvedených skutkových podstat odporuje zásadě ekonomie trestního práva, a z toho důvodu i do nového trestního zákoníku zařadil korektiv společenské škodlivosti,¹⁰¹ čímž však dle mého názoru ustoupil od proklamovaného striktně formálního pojetí trestného činu.¹⁰²

Prolomení zásady ekonomie trestního práva lze spatřovat též ve skutkové podstatě trestného činu poškozování cizí věci dle § 257b odst. 1 tr. zák. postihující poškozování cizí věci pomalováním, postříkáním či popsáním barvou nebo jinou látkou. Zjevným cílem zákonodárce bylo v souladu se společenskou poptávkou zjednodušit postih některých případů vandalismu, zejména tzv. sprejství, tedy poškozování cizího majetku barvami uchovávanými ve spreji. Dříve než byla předmětná skutková podstata do trestního zákona novelou č. 139/2000 Sb. s účinností ke dni 1. 7. 2001 zavedena, bylo možné stíhat osoby přistižené při této zavrženíhodné činnosti buď pro přestupek proti majetku ve smyslu ust. § 50 odst. 1 písm. a) zák. č. 200/1990 Sb., o přestupcích, nebo pro trestný čin poškozování cizí věci dle § 257 tr. zákona, pakliže způsobená škoda byla vyšší než nepatrná. V důvodové zprávě k zákonu č. 139/2000 Sb. zákonodárce argumentuje obtížemi při dokazování výše způsobené škody a mizivým preventivně-výchovným účinkem sankcí ukládaným podle zákona o přestupcích. I přes tyto nepochybně logické argumenty se domnívám, že trestný čin dle § 257b odst. 1 je v rozporu se zásadou ekonomie trestního práva a jako takový neměl být do trestního zákona zařazen. Hlavní problém opětovně spatřuji ve skutečnosti, že zákonným znakem předmětného trestného činu není způsobení škody alespoň nikoli nepatrné.

Není mi zcela jasné, z jakého důvodu zákonodárce zařadil do trestního zákona skutkové podstaty teoreticky umožňující trestní stíhání i pro takto bagatelní majetkové delikty. Proč z celé škály možných způsobů poškozování cizího majetku přisoudil vyšší druhovou nebezpečnost právě poškozování prostřednictvím popsání či pomalování barvou a bez dalších podmínek rozhodl o jeho kriminalizaci? Argumenty zákonodárce obsažené v důvodové zprávě neobstojí. Orgány činné v trestním řízení se totiž s ohledem na ust. § 3 odst. 2

¹⁰¹ § 12 odst. 2 zák. č. 40/2009 Sb. trestní odpovědnost pachatele a trestněprávní důsledky s ní spojené lze uplatňovat jen v případech společensky škodlivých, ve kterých nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu.

¹⁰² K tomu viz níže v kapitole 8.2.4.

tr. zákona v rámci šetření předmětného deliktu musí zabývat též výši způsobené škody, která má zásadní význam pro posouzení stupně společenské nebezpečnosti a následnou právní kvalifikaci. Domnívám se, že nekoncepční postup legislativních orgánů je v tomto případě ve zřejmém rozporu nejen se zásadou ekonomie trestního práva, ale též s principem rovnosti, když zákonodárce fakticky znevýhodnil pouze úzkou skupinu pachatelů společensky nepřijatelného jednání, kteří mohli být za předpokladu způsobení škody nikoli nepatrné, postihováni pro trestný čin poškozování cizí věci dle § 257 odst. 1 tr. zákona. V případě způsobení nepatrné škody by bylo možné zajistit ochranu narušených společenských vztahů prostřednictvím norem práva správního, neboť sankce za přestupky byly v posledních letech výrazně navýšeny.¹⁰³ Mám za to, že jejich důsledné uplatnění může mít na pachatele obdobný výchovný efekt jako alternativní tresty obvykle ukládané za méně závažné trestné činy v rámci trestního řízení.

Zajímavé stanovisko k dané problematice zaujal Ústavní soud ČR, když konstatoval, že zákonodárci nic nebrání, aby formuloval samostatnou skutkovou podstatu postihující poškození cizí věci postříkáním či pomalováním barvou nebo jinou látkou, pokud příslušné jednání považuje druhově za natolik společensky nebezpečné, aby vyvolávalo potřebu formulace zvláštní skutkové podstaty trestného činu. Takto diferenciované skutkové podstaty nejsou dle Ústavního soudu výrazem nerovnosti či diskriminace různých skupin pachatelů, ale odrazem přesvědčení zákonodárce, že samotný způsob provedení zakládá společenskou nebezpečnost takového jednání bez ohledu na výši způsobené škody. Ústavní soud však současně připomněl, že orgány činné v trestním řízení jsou s ohledem na materiální pojetí trestného činu vždy povinny zkoumat, zda takové jednání v konkrétním případě naplnilo požadovaný stupeň společenské nebezpečnosti, pro jehož posouzení je významným kritériem mimo jiné výše způsobené škody.¹⁰⁴ Ústavní soud tedy v podstatě konstatoval, že skutková podstata trestného činu dle § 250b je účelová, nesystémová a je k ní třeba přistupovat obezřetně. Tyto nedostatky však samy o sobě nezakládají rozpor s ústavním pořádkem ČR a jejich náprava

¹⁰³ Za přestupek proti majetku dle § 50 odst. 1. zák. č. 200/1990 Sb., o přestupcích, v platném znění, je aktuálně možno uložit pokutu do 15.000,- Kč.

¹⁰⁴ Viz náleží Ústavního soudu ČR ze dne 18. 3. 2003, sp. zn. Pl. ÚS 4/03.

tedy není v kompetenci Ústavního soudu. Jediný nedostatek zmíněného nálezu spatřuji ve skutečnosti, že Ústavní soud hodnotil ust. § 250b pouze z pohledu zásady rovnosti a zákonnosti legislativního procesu. Nezohlednil však dříve mnohokrát deklarované principy přiměřenosti a pojetí trestního práva jako ultima ratio – krajního prostředku nastupujícího tam, kde ochrana práv a svobod prostřednictvím jiných právních odvětví selhává.

Do třetice si v rámci zamyšlení nad uplatněním zásady ekonomie trestního práva dovoluji poukázat na trestný čin řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění dle § 180d, postihující osoby, které řídí motorové vozidlo, ačkoli nejsou držiteli příslušného řidičského oprávnění podle zvláštního zákona.¹⁰⁵ Předmětná skutková podstata byla do trestního zákona zařazena novelou č. 411/2005 Sb., s účinností od 1. 7. 2006 a brzy se stala terčem kritiky. Osobně se domnívám, že řízení motorového vozidla osobou, která nepodstoupila výuku a praktický výcvik k získání řidičského oprávnění,¹⁰⁶ je v podmínkách běžného silničního provozu činností natolik riskantní, že její sankcionování prostřednictvím trestněprávních norem je zcela na místě. Problém však spatřuji v šíři užitého pojmu „držitel řidičského oprávnění“. Ve smyslu zákonné dikce totiž pachatelem tohoto trestného činu může být nejen osoba, která nikdy nenabyla řidičské oprávnění, ale též osoba, která dříve získané řidičské oprávnění pozbyla, ať již na základě rozhodnutí soudu o uložení trestu zákazu činnosti spočívajícího v zákazu řízení motorových vozidel ve smyslu ust. § 49 a násl. tr. zákona, nebo uložení sankce zákazu činnosti příslušným správním úřadem podle zákona o přestupcích.¹⁰⁷ Po výkonu trestu nebo sankce zákazu činnosti spočívající v zákazu řízení motorových vozidle navíc osoba, která takto pozbyla řidičské oprávnění, toto automaticky nezískává zpět, neboť o vrácení řidičského oprávnění rozhoduje na žádost příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností (§ 102 odst. 1 zák. č. 361/2000 Sb.). Vedle trestu či sankce zákazu činnosti spočívající v zákazu řízení motorových vozidle lze

¹⁰⁵ Zvláštním zákonem je zde míněn zákon č. 361/2000 Sb., o provozu na pozemních komunikacích a změně některých zákonů.

¹⁰⁶ Způsob provádění výuky a výcviku k získání odborné způsobilosti k řízení motorového vozidla je upraven zákonem č. 247/2000 Sb., o získání a zdokonalování způsobilosti k řízení motorových vozidel a o změně některých zákonů.

¹⁰⁷ Ve smyslu § 94a odst. 1 zák. č. 361/2000 Sb., držitel řidičského oprávnění pozbývá řidičské oprávnění dnem právní moci rozhodnutí, kterým mu byl soudem uložen trest nebo příslušným správním orgánem uložena sankce zákazu činnosti spočívajícího v zákazu řízení motorových vozidel.

řidičské oprávnění pozbyt tož dosažením stanoveného počtu trestných bodů. V souladu s ust. § 123c odst. 3 zákona č. 361/2000 Sb., držitel řidičského oprávnění toto automaticky pozbývá uplynutím 5 pracovních dnů ode dne, kdy mu bylo doručeno oznámení o dosažení celkového počtu 12 bodů. Pozbyt řidičské oprávnění může jeho držitel též podle § 94 odst. 1 zákona č. 361/2000 Sb., tak, že mu jej příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností odejme vzhledem k pozbytí zdravotní nebo odborné způsobilosti. Dále se držitel řidičského oprávnění může svého řidičského oprávnění ve smyslu § 94 odst. 1, 2 zák. č. 361/2000 Sb., zcela, popř. zčásti (ve vztahu k některým skupinám nebo podskupinám) vzdát.¹⁰⁸ Ve své praxi jsem se setkal též s čerstvými absolventy autoškol, kteří úspěšně složili zkoušku odborné způsobilosti a splnili veškeré podmínky pro vydání řidičského oprávnění, avšak v euforii z nově nabytých možností usedli za volant o několik dnů dříve, než jim řidičské oprávnění bylo obecním úřadem obce s rozšířenou působností ve smyslu § 92 odst. 1 zákona č. 361/2000 Sb., uděleno.

Na základě ust. § 180d tr. zákona je tedy v současné době možné stíhat nejen osoby, které řídí motorové vozidlo, ačkoli odbornou způsobilost buď nikdy nezískaly, nebo následně pozbyly, a touto cestou ohrožují životy, zdraví a majetek svých spoluobčanů, ale též osoby, které absolvovaly zákonem stanovenou výuku a výcvik a splňují veškeré předpoklady pro výkon této činnosti, avšak vzhledem k absenci administrativního úkonu spočívajícího v udělení či vrácení řidičského oprávnění nejsou jeho držiteli. Takovouto úpravu s ohledem na deklarovanou zásadu ekonomie trestního práva nepovažuji za šťastnou. Jako kritérium pro kriminalizaci předmětného jednání bych proto nevolil samotné držení řidičského oprávnění, často podmíněné pouhým administrativním úkonem správního orgánu, ale spíše odbornou způsobilost osoby k řízení motorového vozidla. Skutková podstata daného trestného činu by pak mohla znít např. takto: „kdo řídí motorové vozidlo, ačkoli nenabyl či pozbyl odbornou způsobilost k výkonu této činnosti podle zvláštního zákona, bude potrestán“ Domnívám se, že takto formulovaná skutková podstata by lépe vystihovala účel, pro který byl § 180d do trestního zákona zařazen, tedy ochranu života, zdraví a majetku fyzických osob před nezodpovědnými řidiči

¹⁰⁸ Říha, J.: Trestný čin řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění podle § 180d trestního zákona, Bulletin advokacie, 2007, č.1, str. 27.

usedajícími za volant bez elementárních znalostí a zkušeností nezbytných pro bezpečné ovládání motorového vozidla v podmínkách silničního provozu. S politováním jsem však nucen konstatovat, že zákonodárce, místo aby se zněním předmětného ustanovení blíže zabýval a v souladu s principem ekonomie trestního práva jej upravil, toto z nového trestního zákoníku zcela vypustil. Od 1. 1. 2010 tak bude možné osoby řídící motorové vozidlo bez řidičského oprávnění stíhat pouze pro přestupek ve smyslu § 22 odst. 1 písm. e) zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, což s ohledem na neutěšenou situaci na našich silnicích nepovažuji za vhodné řešení.

6.3.1.2 Zásada formálně materiálního pojetí trestného činu

Trestný čin je v § 3 odst. 1 tr. zákona definován jako pro společnost nebezpečný čin, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Teorie rozeznává materiální a formální stránku trestného činu. Materiální stránka spočívá ve společenské nebezpečnosti protiprávního jednání. Formální stránka představuje naplnění v zákoně uvedených znaků. Aby se jednalo o trestný čin, musí být splněny obě tyto podmínky. Daný skutek musí naplňovat v zákoně uvedené znaky a zároveň vykazovat stanovený stupeň společenské nebezpečnosti (větší než nepatrný - § 3 odst. 2 tr. zákona).

Zásada formálně – materiálního pojetí vyjadřuje rovnováhu mezi uvedenými složkami trestného činu. Praktické uplatnění nachází tento princip při interpretaci a aplikaci platného práva orgány činnými v trestním řízení i v legislativní činnosti zákonodárce. Pro orgány činné v trestním řízení je rozhodující formální stránka trestného činu, která slouží i jako měřítko jeho společenské nebezpečnosti. Pro zákonodárce při úvahách de lege ferenda je naopak rozhodující materiální stránka činu, který hodlá legislativně upravit.

6.3.1.3 Zásada diferenciacce deliktů cestou kategorizace

Mezi základní otázky trestního práva náleží vedle definice trestného činu i třídění deliktů do jednotlivých skupin podle předmětu útoku, formy zavinění (úmyslné, nedbalostní), způsobu jednání (omisivní, komisivní) a nebezpečnosti pro společnost.

Zákonodárce zvolil ve zvláštní části trestního zákona třídění deliktů podle povahy chráněných hodnot. Na prvním místě stojí trestné činy zaměřené proti zájmům státu (trestné činy proti republice, trestné činy hospodářské, trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných). Až poté následují delikty, jejichž úkolem je chránit jednotlivce (život, zdraví, majetek atd.). Z tohoto uspořádání je patrné upřednostnění zájmů celku při současném respektování zájmů jednotlivců. Tento postup má své opodstatnění s ohledem na zásadu odpovědnosti vůči celku¹⁰⁹. Prostřednictvím protekce celospolečenský zájmů (např. demokratické státní zřízení) poskytuje trestní zákon ochranu i nejdůležitějším zájmům fyzických a právnických osob (např. život v demokratickém státě, osobní svoboda atd.). Jedním dechem je však třeba podotknout, že aktuální kategorizace deliktů v současné době neodpovídá celospolečensky akceptovanému pořadí fundamentálních hodnot, na což zákonodárce reagoval v nové trestněprávní úpravě s účinné od 1.1.2009.

6.3.2 Zásady vyjádřené v trestním zákoně charakteristické pro trestní odpovědnost

6.3.2.1 Zásada odpovědnosti subjektivní

Teorie práva rozeznává odpovědnost subjektivní – za zavinění a odpovědnost objektivní – za výsledek. Trestní odpovědnost je pojímána jako striktně subjektivní. Trestní zákon v § 3 odst. 3 stanoví, že „k trestnosti činu je třeba úmyslného zavinění, nestanoví li zákon výslovně, že postačí zavinění z nedbalosti.“ Tato zásada se projevuje současně při posuzování viny i při rozhodování o druhu a výši trestu.

Odpovědnosti za vinu je v trestním zákoně nastíněna v § 3 odst. 3 a následujících ustanoveních (§ 4, § 5 a § 6 tr. zákona). § 3 odst. 3 tr. zákona charakterizuje odpovědnost za vinu jako odpovědnost subjektivní, předpokládající zavinění v podobě úmyslu či nedbalosti.

¹⁰⁹ Viz kapitola 6.1.6.

Pachatel odpovídá za spáchaný delikt pouze v případě, že ho způsobil vlastním zaviněným (úmyslným či nedbalostním) jednáním nebo opomenutím. Pachatel ovšem není trestně odpovědný, pokud se v době spáchání trestného činu nacházel ve stavu nepřičetnosti, kdy v důsledku duševní poruch nemohl ovládat své jednání nebo rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost (§ 12 tr. zákona). Problematické je posuzování trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu nebo jiných návykových látek, kdy je třeba zkoumat množství požitě návykové látky a na základě těchto zjištění učinit závěr ohledně přičetnosti či nepřičetnosti pachatele v době spáchání činu. S ohledem na právní kvalifikaci (odlišení trestného činu opilství dle § 201a od případů *actio libera in causa*) je současně nezbytné objasnit psychický vztah pachatele k činu spáchanému ve stavu nepřičetnosti nebo zmenšené přičetnosti v souvislosti s jeho duševním stavem před požitím návykové látky.

Zásada subjektivní odpovědnosti se projevuje nejen při posuzování viny obžalovaného, ale i při rozhodování o výši trestu v souvislosti s přičítáním přitěžujících a polehčujících okolností. Tyto okolnosti jsou v trestním zákoně demonstrativně vymezeny v § 33 a § 34. Od obecných přitěžujících okolností je nutno odlišovat okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby (tzv. zvláštní přitěžující okolnosti - § 88 tr. zákona), které jsou uvedeny u jednotlivých skutkových podstat ve zvláštní části trestního zákona. Existence přitěžujících či polehčujících okolností ovlivňuje výměru trestu v rámci zákonem stanovené trestní sazby.

K přitěžujícím okolnostem, jakož i k okolnostem podmiňujícím použití vyšší trestní sazby, přihlédně soud při stanovení výše trestu pouze v případě, že byly pachatelem zaviněné (§ 6 písm. a), b), tr. zákona). Poněkud problematické je určení formy zavinění. Vodítko poskytuje v tomto směru § 6 tr. zákona, z jehož ustanovení vyplývá, že zákon vyžaduje k přičítání přitěžujících okolností jejich zavinění alespoň ve formě nevědomé nedbalosti (§ 5 písm. b) tr. zákona). U okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby lze naopak dovodit, že se musí jednat o zavinění úmyslné.

Subjektivní odpovědnost se v rovině trestu projevuje i u některých polehčujících okolností, byť trestní zákon nezná ustanovení řešící otázku zavinění ve vztahu k polehčujícím okolnostem. Některé závěry můžeme v tomto směru vyčíst z demonstrativně vymezeného katalogu polehčujících okolností

uvedeného v § 33 tr. zákona. Jednotlivé okolnosti je v tomto směru nutné posuzovat individuálně. Např. hrozbu nebo nátlak (§ 33 písm. d) tr. zákona) či tíživé osobní a rodinné poměry (§ 33 písm. e) tr. zákona) je možné přičítat pachateli k dobru pouze v případě, že o těchto okolnostech věděl a tyto byly schopny zásadním způsobem ovlivnit jeho jednání. Naproti tomu okolnosti uvedená v § 33 písm. d), g) tr. zákona¹¹⁰ budou pachateli přičítány objektivně.

I v českém trestním právu nicméně za určitých okolností lze hovořit o omezeném uplatnění objektivní odpovědnosti. V souvislosti s trestným činem opilství (§ 201a tr. zákona) se v literatuře setkáváme s pojmem objektivní podmínky trestnosti. Zavinění je v tomto případě vyžadováno pouze pro uvedení se do stavu nepřičetnosti v důsledku požití nebo aplikace návykové látky. Jednání v tomto stavu uskutečněné už není považováno za zaviněné, jedná se o tzv. kvazidelikt, neboť zde chybí subjektivní stránka trestného činu. Zatímco přivedení se do stavu nepřičetnosti samo o sobě trestné není, při nastoupení další, za dané situace pachatelem neovlivnitelné podmínky (spáchání kvazideliktu), dojde k naplnění skutkové podstaty trestného činu opilství. Naskýtá se tak otázka, na kolik v tomto případě koncept objektivní podmínky trestného činu pouze slovně nahrazuje pojem objektivní odpovědnosti.¹¹¹

V souvislosti s charakterem trestní odpovědnosti dle právního řádu ČR se nabízí též krátké zamyšlení nad pojetím trestního práva a trestněprávní odpovědnosti ve srovnání s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva. Jak je uvedeno výše, české trestní právo v souladu s čl. 39 Listiny¹¹² postihuje pouze jednání naplňující znaky skutkové podstaty některého trestného činu. Trestný čin je v § 3 odst. 1 tr. zákona charakterizován jako čin pro společnost nebezpečný, jehož znaky jsou uvedeny v trestním zákoně. Součástí českého právního řádu jsou však i vyhlášené a ratifikované mezinárodní smlouvy, jimiž je Česká republika vázána¹¹³. Tyto smlouvy často taktéž operují s pojmy jako „trestní obvinění“ či „trestný čin“, přičemž uvedeným pojmům přisuzují

¹¹⁰ Pachatel spáchal trestný čin ve věku blízkém věku mladistvých, vedl před spácháním trestného činu řádný život.

¹¹¹ Špicar, P. : Zavinění jako neodmyslitelná součást trestného činu?, Trestněprávní revue, 2007, č. 6, str. 123.

¹¹² Jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit.

¹¹³ Viz čl. 10 Ústavy ČR.

poněkud širší význam než český právní řád. V tomto směru je třeba poukázat zejména na Evropskou úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“), která pojem „trestný čin“ sice přímo nedefinuje, avšak opakovaně jej zmiňuje v souvislosti s právem na život (čl. 2 odst. 1), právem na svobodu a osobní bezpečnost (čl. 5 odst. 1 písm. c), a právem na spravedlivý proces (čl. 6 odst. 2).¹¹⁴ Z navazující judikatury Evropského soudu pro lidská práva je zřejmé, že pojem „trestný čin“ ve smyslu Úmluvy je chápán autonomně, bez ohledu na definice jednotlivých národních právních řádů. V rozsudku ve věci Engel proti Nizozemí z roku 1976¹¹⁵ stanovil Evropský soud pro lidská práva tři základní kritéria rozhodující pro posouzení povahy daného jednání jako trestného činu ve smyslu Úmluvy: klasifikaci činu v národním právu, povahu daného činu a povahu a závažnost hrozícího trestu.¹¹⁶ Jako nejdůležitější kritérium je chápáno posledně uvedené, tedy charakter trestu. Dle názoru Evropského soudu pro lidská práva obecně pod trestní právo spadají činy, jejichž pachatelům hrozí tresty určené především k vyvolání odrazujícího účinku, které obvykle spočívají v opatřeních zbavení svobody a v pokutách.¹¹⁷ Jak vidno, Evropský soud pro lidská práva stanovil kritéria pro posuzování protiprávního jednání jako „trestného činu“ velmi široce. Tento postup odůvodnil tvrzením, že ponechání rozhodnutí, která protiprávní jednání budou považována za trestný čin a která pouze za disciplinární delikt, na úvaze smluvních stran, by vedlo k plné závislosti rozsahu použití Úmluvy na suverénní vůli smluvních stran. Takový postup by byl podle názoru Evropského soudu pro lidská práva v rozporu s cílem a předmětem úmluvy.¹¹⁸ S ohledem na výše uvedené rozsudky je možné hovořit o národním trestním právu v užším smyslu, zahrnujícím skutkové podstaty trestných činů uvedené v zák. č. 140/1961 Sb.,¹¹⁹ a v širším smyslu, do něhož spadají nejen trestné činy vymezené trestním zákonem, ale též přestupky dle zákona č. 200/1990 Sb., o přestupcích, případně jiné správní delikty obsažené ve zvláštních

¹¹⁴ Čl. 6 odst. 2 Úmluvy: Každý, kdo je obviněn z trestného činu, se považuje za nevinného, dokud jeho vina nebyla prokázána zákonným způsobem.

¹¹⁵ Viz rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Engel and others v. Netherlands - 5100/71, 5101/71, 5102/71 ze dne 23. 11. 1976.

¹¹⁶ Obdobný názor vyjádřil Evropský soud pro lidská práva též v dalších rozhodnutích (např. Welch proti Spojenému království, 1995, Schmautzer proti Rakousku, 1995 či Putz proti Rakousku, 1996).

¹¹⁷ Viz rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Escoubet proti Belgii ze dne 28. 10. 1999.

¹¹⁸ Kmec, J.: K některým aspektům zásady ne bis in idem ve světle judikatury evropského soudu pro lidská práva, Trestní právo, 2004, č. 1, str. 22.

zákonech.¹²⁰ Za porušení povinností těmito zákony stanovenými však fyzické osoby odpovídají bez ohledu na zavinění,¹²¹ přičemž uložené tresty mohou být velmi citelné a jejich výše (v případě pokut) často několikanásobně převyšuje výši peněžitého trestu dle ust. § 53 odst. 1 tr. zákona.¹²² S ohledem na shora uvedené nezbyvá než konstatovat, že trestní právo dle chápání Evropského soudu pro lidská práva zahrnuje výrazně širší okruh norem, než je mu přisuzováno našim národním právním řádem. Některé z těchto norem nevycházejí z koncepce subjektivní odpovědnosti za protiprávní jednání, ale tuto odpovědnost pojmají jako objektivní, bez ohledu na zavinění konkrétní osoby. V rámci rozšířené definice trestního práva uplatňované Evropským soudem pro lidská práva je proto třeba i v českém trestním právu chápaném „v širším smyslu“ akceptovat existenci objektivní odpovědnosti. Pro objektivní odpovědnost však není prostor v rámci českého trestního práva požímaného v užším smyslu. Upuštění koncepce subjektivní odpovědnosti za trestný čin (byť v omezené míře) by vedlo k narušení právní jistoty. Tento negativní důsledek by výrazně převýšil pozitiva takového kroku spočívající zejména v procesním usnadnění při objasňování a dokazování trestné činnosti.

6.3.2.2 Zásada individuální trestní odpovědnosti fyzických osob

České trestní právo je založeno na individuální trestní odpovědnosti, tedy odpovědnosti fyzické osoby za její vlastní jednání.¹²³ Zásada individuální trestní odpovědnosti je zakotvena v § 9 tr. zákona a dále rozvedena v následujících ustanoveních (§ 10, § 11, § 12 a § 90 tr. zákona). § 9 tr. zákona definuje pachatele trestného činu jako osobu, která trestný čin sama spáchala. V případě spolupachatelství nebo účastenství odpovídá každá fyzická osoba za spáchání deliktu samostatně. Naš právní řád nezná kolektivní odpovědnost, případně odpovědnost za cizí vinu. Trestní odpovědnost právnických osob je v

¹¹⁹ Případně v obdobných právních normách jiných smluvních států.

¹²⁰ Např. zák. č. 185/2001 Sb., o odpadech, zák. č. 254/2001 Sb. o vodách, zák. č. 289/1995 Sb., lesní zákon a další.

¹²¹ Hendrych, D. a kol. : Správní právo, 5. Vydání, Praha, C. H. Beck, 2003, str. 227.

¹²² Např. za porušení povinností vyplývajících ze zákona č. 185/2001 Sb., o odpadech, v platném znění může být fyzické osobě oprávněné k podnikání uložena pokuta ve výši do 50.000.000,- Kč.

¹²³ Jelínek, J. a kol.: op cit. sub. 38, str. 30.

odborných kruzích již delší dobu diskutována, k jejímu uzákonění však doposud nedošlo.

Jednání naplňující znaky skutkové podstaty trestného činu však pachatel nemusí vždy provést osobně, ale může k jeho realizaci využít jinou osobu jako tzv. živý nástroj. Jedná se zpravidla o osobu, jejíž trestní odpovědnost je vyloučena s ohledem na nedostatek věku, duševní poruchu, nebo některou z okolností vylučujících protiprávnost.¹²⁴ Pachatel, který uvedeným způsobem jinou osobu využil, se označuje jako nepřímý pachatel a za trestný čin odpovídá tak, jako by jej spáchal sám.

Složitější je posuzování individuální trestní odpovědnosti fyzických osob v případě, že jednají jako zástupci osob právnických. V § 90 tr. zákona jsou vymezeny trestné činy s omezeným okruhem pachatelů, u kterých příslušná ustanovení zvláštní části trestního zákona vyžadují určitou vlastnost, způsobilost, nebo postavení. V případě, že trestní zákon zužuje tímto způsobem okruh možných pachatelů, postačí, když požadovanou vlastnost má právnická osoba, jejímž jménem pachatel jedná. Dosavadní právní úprava však nezná přímou trestní odpovědnost právnických osob. I v případě, že zákonem stanovený zákaz poruší právnická osoba, trestní odpovědnost nese stále fyzická osoba, která svým jednáním zákon porušila.

6.3.3 Zásady vyjádřené v trestním zákoně významné pro ukládání a výkon trestu

6.3.3.1 Zásada účelnosti trestu

Tato zásada je vyjádřena v § 23 odst. 1 tr. zákona. Prioritním účelem trestu je ochrana společnosti před pachateli trestných činů. Tohoto cíle má být dosaženo prostřednictvím preventivního i represivního působení na odsouzeného. Podstata trestu spočívá ve snaze zabránit odsouzenému v další trestné činnosti prostřednictvím omezujících opatření technického charakteru (např. odnětím svobody). Tato složka sankce se označuje jako individuální

¹²⁴ Např. krajní nouzi ve smyslu ust. § 14 tr. zákona.

trestní represe. Trestem je dále sledována převýchova pachatele, tedy individuální prevence v pozitivním i negativním smyslu. Individuální prevence a represe působí jako nástroje prevence generální.

6.3.3.2 Zásada individualizace trestu

Tento princip navazuje na předchozí zásadu účelnosti sankce a vyjadřuje požadavek, aby trest za spáchaný delikt dopadl pouze na osobu pachatele. § 31 odst. 1 tr. zákona ukládá soudu povinnost přihlídnout při stanovení druhu trestu a jeho výměry mimo jiné k možnost nápravy a osobním poměrům pachatele.¹²⁵ Soud musí vzít v úvahu i další okolnosti charakterizující osobnost pachatele, např. jeho kriminální minulost (§ 41, § 42 tr. zákona), zmenšenou přičetnost (§ 32 odst. 1 tr. zákona), případně polehčující a přitěžující okolnosti ve smyslu ust. §§ 33, 34 tr. zákona. Účelem těchto ustanovení je spravedlivé potrestání pachatele a eliminace negativních důsledků trestu pro jeho nejbližší okolí.

Zásada individualizace se vedle rozhodování o druhu a výši trestu týká i výkonu samotného výkonu trestu.¹²⁶ Práce s pachatelem a jeho převýchova je bezesporu složitá záležitost, při které je třeba najít rozumný kompromis mezi stimulací pozitivních vlastností odsouzeného a represivním působením. Spravedlnost a účelnost trestu má význam i jako prostředek generální prevence, tedy výchovného působení na ostatní členy společnosti, které odrazuje od páčání trestné činnosti a zároveň motivuje k aktivní spolupráci se státními orgány při potírání kriminality. Významná je v tomto směru i aktivita sdělovacích prostředků zveřejňujících fakta o stíhání závažných trestných činů.

6.3.3.3 Zásada diferencovaného výkonu trestu odnětí svobody

Dle § 39a tr. zákona mohou být odsouzení pro výkon trestu odnětí svobody umístěni do čtyřech základních typů zařízení, které se liší podle přísnosti režimu na věznice s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou. Základními kritérii pro umísťování pachatelů do jednotlivých typů věznic jsou

¹²⁵ Např. výživa nezletilých dětí pachatelem, těhotenství pachatelky atd.

¹²⁶ Zejména výkonu trestu odnětí svobody, umožňujícího důsledné výchovné působení na odsouzeného.

povaha (závažnost) spáchaného deliktu a osoba pachatele¹²⁷. Smyslem diferenciací výkonu trestu odnětí svobody je jeho další individualizace. Jednotlivé věznice se liší zejména způsobem vnějšího střežení a zajištění vnitřní bezpečnosti. Způsob výkonu trestu v jednotlivých typech věznice stanoví zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v podrobnostech vyhláška Ministerstva spravedlnosti ČR č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

7. Porovnání základních zásad kontinentálního a anglo – amerického práva

7.1 Obecná charakteristika anglo – amerického právního systému

Angloamerický systém práva, někdy též označovaný jako systém common law, se vyvinul v Anglii a v současnosti zahrnuje prakticky všechny anglicky mluvící země. Jeho vliv se projevuje i v dalších státech, které byly v minulosti politicky či ekonomicky spjaty s Velkou Británií.¹²⁸ Právní řád USA je postaven na principech převzatých z britského práva, ale v důsledku rozdílného vývoje obou států vykazuje řadu odlišností. Jedná se především o diverzitu mezi americkým federálním právem a právními řády jednotlivých členských států. Vzhledem k celkové složitosti legislativní úpravy v USA se v dalším výkladu zaměřím pouze na právo britské.

Britský právní řád je silně poznamenán tradicemi, zvyky a obyčejí britské společnosti. Jeho základy byly položeny již v XI. století, kdy území Anglie sjednotili Normané pod vedením Viléma Dobyvatele (r. 1066). Významnou roli v tomto směru sehráli tzv. královští soudci, kteří původně rozhodovali jednotlivé spory podle místního obyčejového práva. Jejich rozhodnutí byla později s dílčími změnami aplikována na další případy podobného druhu.¹²⁹

¹²⁷ Přihlíží se zejména k trestní minulosti pachatele, resp. ke skutečnosti, zda tento již v minulosti vykonal nepodmíněný trest odnětí svobody či nikoli.

¹²⁸ Zejména bývalé britské kolonie.

¹²⁹ Powel, R.: Law today, Longman, England, 1993, str. 15 - 16.

Během staletí se tak vyvinul specifický právní systém založený na doktríně precedentů (doctrine of precedent), který byl ve XIV. století doplněn o obecná pravidla spravedlnosti (equity).

Hlavním problémem systému common law byla jeho nízká flexibilita. Neschopnost práva adekvátně reagovat na nové společenské trendy se stala podnětem pro zákonodárnou činnost parlamentu. V současné době je řada společenských vztahů upravena prostřednictvím obecně závazných právních předpisů, které jsou interpretovány prostřednictvím soudních rozhodnutí. Tyto judikáty jsou do budoucna závazné pro řešení obdobných případů. Dnešní anglické právo představuje hybrid mezi tradičním soudcovským právem založeným na doktríně precedentů a právem tvořeným legislativní činností parlamentu.

V poslední době jsme svědky vzájemného sblížování systému common law a kontinentálního právního systému. Tento trend je patrný nejen ve Velké Británii, ale i v řadě dalších evropských států,¹³⁰ kde je naopak kladen stále větší důraz na soudcovskou interpretaci práva. Vzhledem k politické a ekonomické integraci států EU lze v budoucnu předpokládat úzké propojení obou právních systémů.

7.2 Porovnání britského trestního práva a jeho základních zásad s principy kontinentálního trestního práva

V této kapitole se pokusím o stručnou charakteristiku základních zásad ovládajících anglické trestní právo a trestní proces. Zaměřím se zejména na principy, které se v kontinentálním, resp. českém trestním právu nevyskytují buď vůbec, nebo jsou chápány a vykládány odlišně.

Anglické trestní právo představuje široký pojem, neboť na rozdíl od českého trestního práva nerozlišuje mezi trestním právem a správním trestáním.¹³¹ Trestněprávní problematika není upraven komplexně v rámci jednoho kodexu, ale je roztržena mezi množstvím právních norem vydaných parlamentem jakožto zákonodárným orgánem a pravidla vytvořená judikaturou v rámci systému

¹³⁰ Především ve skandinávských zemích.

¹³¹ Špicar, P.: Zavinění jako neodmyslitelná součást trestného činu, *Trestněprávní revue*, 2007, č. 5, str. 121.

precedentů. Nastíněný rozsah trestněprávní úpravy a různorodý charakter pramenů anglického trestního práva se odráží též v kategorizaci deliktů. V literatuře se lze setkat s rozlišením na delikty „opravdově trestné“ (truly criminal) a „kvazi trestné“ (quasi criminal),¹³² přičemž rozhodujícím kritériem pro uvedenou diferenciaci je míra společenské stigmatizace příslušného protiprávního jednání. Častěji je užíváno třídění trestných činů dle právních pramenů na delikty specifikované v zákonech schválených parlamentem¹³³ a delikty vyplývající z práva soudcovského (tzv. „common law crimes“).

S ohledem na shora uvedený rozsah trestněprávní úpravy je i samotný pojem trestný čin („crime“) definován velmi široce jako komisivní či omisivní protiprávní jednání, které je státem sankcionováno.¹³⁴ Trestný čin ve smyslu common law se skládá ze dvou prvků odpovídajících znakům skutkové podstaty trestného činu dle tuzemské trestněprávní teorie. „Actus Reus“ představuje samotné protiprávní jednání, „Mens Rea“ vyjadřuje subjektivní vztah pachatele k předmětnému protiprávnímu jednání.¹³⁵ U většiny trestných činů je vyžadováno zavinění ve formě úmyslu („intention, knowledge“) či nedbalosti („recklessness, negligence“).

Anglické právo, podobně jako právní řády všech vyspělých demokratických států, respektuje zásadu ekonomie trestního práva, která je chápána jako snaha o minimální zasahování do práv a svobod jednotlivců („the policy of minimum criminalization“) při zajištění maximální ochrany společenských vztahů („the policy of social defence“).¹³⁶

Jak bylo výše uvedeno, v anglickém trestním právu je koncepce trestní odpovědnosti pro většinu trestných činů založena na požadavku vědomého konání či opomenutí, spolu se zlým úmyslem. Z tohoto pravidla však existují výjimky. Anglické trestní právo totiž v některých případech operuje s pojmem striktní (objektivní) odpovědnosti (tzv. „strict liability“), tedy odpovědnosti bez ohledu na zavinění. Ke vzniku trestní odpovědnosti za trestný čin tak v některých případech postačí samo porušení povinností stanovených veřejnoprávní normou, bez ohledu na zavinění konkrétní fyzické osoby. Tato

¹³² Simester, A.P.: Is Strict Liability always wrong?, Oxford University Press, 2005, str. 23 - 24.

¹³³ Např. majetkové trestné činy jako krádež, vloupání, loupež jsou definovány zákonem označeným jako Theft Act z r. 1968.

¹³⁴ Seago, P.: criminal Law, Sweet & Maxwell, London, 1989.

¹³⁵ Low, P.: Criminal Law, West Publishing co., St. Paul, 1984, str. 1 - 3.

forma odpovědnosti se uplatňuje zejména u trestných činů, jejichž skutkové podstaty jsou výsledkem zákonodárné činnosti parlamentu, zejména u trestných činů proti životnímu prostředí¹³⁷ či deliktů sexuální povahy¹³⁸. Jedním z mála „common law deliktů“ kalkulujících se striktní odpovědností je „rouhačské hanobení“ („blasphemous libel“), dle kterého mohou být postiženy osoby publikující materiály urážející křesťanství.¹³⁹

Anglické trestní právo zná vedle trestní odpovědnosti fyzických osob též trestní odpovědnost osob právnických, která je dle koncepce strict liability definována jako odpovědnost za protiprávní stav bez ohledu na zavinění konkrétní osoby, případně jako tzv. vicarious liability, tedy odpovědnost právnické osoby za protiprávní jednání jejích pracovníků.¹⁴⁰ Anglická judikatura v minulosti dovodila též existenci přímé odpovědnosti právnických osob v široké škále např. majetkových trestných činů, založenou jednáním vedoucích představitelů právnických osob.¹⁴¹

Mezi nejvýznamnější trestně - procesní principy charakteristické pro oba právní systémy náleží zásada presumpce nevinu. Obžalovaný může být uznán vinným a potrestán pouze v případě, že žalobce na základě předložených důkazů prokáže jeho vinu. Někteří britští autoři hovoří o prolomení principu presumpce nevinu v souvislosti se snahou zákonodárce o částečné přenesení důkazního břemene na obžalovaného („the policy of ease of proof“). Tento postup byl uplatněn například v zákoně o policejních soudech („Magistrates Courts Act“), podle kterého musí obžalovaný u některých trestných činů sám prokázat existenci polehčujících okolností. Důvodem takového postupu je údajně přetížení orgánů činných v trestním řízení v důsledku nárůstu kriminality v posledních letech.

Pro anglosaské trestní řízení jsou dále charakteristické principy oportunity a kontradiktornosti. Zásada oportunity představuje protipól principu legality

¹³⁶ Viz Ashworth, A.: Principles of Criminal Law, Clarendon Press, Oxford, 1991, str. 135 - 137.

¹³⁷ V tomto směru bývá zmiňován např. Rivers Act z r. 1951 a související proces Alpacell vs. Woodward z r. 1972.

¹³⁸ Např. trestný čin pohlavní aktivity s dítětem podle Sexual Offence Act z r. 2003.

¹³⁹ Uvedený trestný čin vyznívá archaicky, nicméně byl uplatněn ještě v r. 1979, což svědčí o skutečnosti, že doposud není obsolentní.

¹⁴⁰ Musil, J.: Trestní odpovědnost právnických osob: historický vývoj a mezinárodní srovnání, Pocta prof. JUDr. Oto Novotnému k 70. narozeninám, Codex, 1998, str. 79.

¹⁴¹ Karabec, Z., Nečada, V., Vlach, J.: Trestní odpovědnost právnických osob - otevřený problém, Trestní právo, 2007, č. 4, str. 8.

typického pro kontinentální trestní proces. V souladu se zásadou oportunity nemusí státní zástupce zahájit trestní stíhání vždy, když jsou splněny zákonné podmínky. Tato skutečnost otevírá prostor pro mimosoudní vyřízení věci a současně dovoluje státnímu žalobci uzavřít dohodu s obžalovaným, který pak výměnou za ukončení trestního stíhání svědčí proti svým komplicům (tzv. korunní svědek). Zmíněný postup představuje účinný nástroj v boji proti organizovanému zločinu.¹⁴²

Princip kontradiktornosti se uplatňuje v průběhu soudního jednání při dokazování. Obžalovaný je oprávněn navrhopvat a předkládat důkazy svědčící v jeho prospěch a aktivně se podílet na jejich provádění (např. přímý výslech svědka obžalovaným či jeho zástupcem). Zásada kontradiktornosti pronikla do právního řádu řady evropských států kontinentálního systému. V omezené míře byla zakotvena i v českém trestním řádu (§ 215 odst. 1, 2 tr. řádu).

I přes odlišný charakter obou právních řádů (českého a anglického) vycházejících z rozdílných právních systémů a rozdílných pojetí trestního práva mezi nimi najdeme řadu styčných bodů. Kontinentální a anglosaské právo se v poslední době stále více sblíží. Tyto tendence se projevují i v našem právním řádu (posílení kontradiktornosti, připravované zavedení trestní odpovědnosti právnických osob atd.). V budoucnu pravděpodobně dojde k dalšímu stírání rozdílů a není vyloučeno, že se jednou dočkáme jednotného evropského trestního práva fungujícího v rámci území ES.

8. Základní zásady trestního práva hmotného de lege ferenda

8.1 Úvod

Základní zásady představují relativně stabilní postuláty ovládající charakter právní úpravy po delší časové období. I tyto principy však v průběhu času podléhají změnám v závislosti na sociálněpolitickém vývoji. Náš právní řád zaznamenal na počátku devadesátých let minulého století rozsáhlé legislativní

¹⁴² Musil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo procesní, C.H.Beck, Praha, 2007, str. 110 - 113.

změny, jejichž cílem bylo vytvořit podmínky pro fungování právního státu a rozvoj demokratické společnosti. Tyto změny se pochopitelně nevyhnuly ani oblasti trestního práva hmotného.¹⁴³ Jen zákon č. 140/1961 Sb. byl od r. 1989 novelizován celkem šedesátkrát. I přes značný počet novelizací je však předmětný právní předpis ve své koncepci stále poznamenán právní doktrínou totalitního státu ovládaného komunistickou ideologií třídního boje. Konkrétní projevy represivního pojetí trestního práva jako prostředku potlačení demokratických složek společnosti byly v rámci novelizací počátkem devadesátých let dvacátého století potlačeny, nicméně tyto se nadále odrážejí v systematické obecné a zvláštní části trestního zákona, jakož i v systematické a proporcionalitě jednotlivých sankcí, které často nekorespondují s hodnotovým systémem moderní demokratické společnosti.

Bezmála dvacet let po pádu komunistického režimu by však nebylo korektní přičítat veškeré problémy, s nimiž se lze při interpretaci a aplikaci trestněprávních norem setkat, pouze koncepci socialistického trestního práva, z níž stávající trestní zákon vychází. Četnými změnami provedenými po r. 1989, často pod tlakem aktuálních požadavků praxe či nutnosti zajistit kompatibilitu našeho trestního práva s mezinárodními smlouvami a právem Evropské unie byla narušena celková jednota pojetí trestního zákona jako základní normy trestního práva hmotného. Snaha zajistit trestněprávní ochranu novým institutům zakotveným ve zvláštních zákonech vedla k narušení jednotících trestněprávních principů, z nichž by platná právní úprava měla vycházet a které by i důsledně respektovala. V důsledku toho se ve stávajícím trestním zákoně prolínají různá pojetí poznamenaná dobou vzniku určitých normativních konstrukcí.¹⁴⁴

Dne 27. 1. 2009 podepsal prezident Václav Klaus nový trestní zákoník schválený Parlamentem ČR pod č. 40/2009 Sb. Tímto symbolickým krokem byl zakončen zdlouhavý legislativní proces směřující k celkové rekodifikaci trestního práva hmotného. S účinností od 1. 1. 2010 tak začne platit nový trestní zákon vycházející (alespoň podle tvrzení autorů důvodové zprávy) ze zhodnocení účinnosti dosavadních trestněprávních předpisů s přihlédnutím k poznatkům teorie i praxe v rozvinutých evropských demokraciích, jehož cílem je

¹⁴³ K tomu blíže viz. kapitola 3.7.

¹⁴⁴ Viz důvodová zpráva k obecné části zák. č. 40/2009 Sb.

vytvoření ideálního systému ochrany společnosti a jednotlivců před kriminalitou a jejími novými formami. Provedené změny se dotýkají i některých základních zásad trestního práva hmotného, které byly popsány v předchozích kapitolách. V následujícím výkladu se pokusím nastínit principy nové trestněprávní kodifikace v porovnání se zásadami charakteristickými pro současnou právní úpravu.

8.2 Základní zásady nového trestního zákoníku

Základní zásady nového trestního zákoníku byly v hrubých rysech definovány již v r. 1996 komisí Ministerstva spravedlnosti ČR pro přípravu věcného záměru reformy trestního práva. Komisí vypracovaný podkladový materiál počítal se zachováním osvědčených trestněprávních zásad charakteristických pro demokratický právní stát při současné změně pojetí trestného činu a trestu, nové kategorizaci trestných činů a nové systematice zvláštní části trestního zákona. Předmětný materiál počítal též se zavedením trestní odpovědnosti právnických osob.¹⁴⁵

V duchu uvedeného podkladového materiálu komise ministerstva spravedlnosti vychází zákon č. 40/2009 Sb. z ústavně podmíněných principů zakotvených v Ústavě, Listině základních práv a svobod, jakož i mezinárodních smlouvách o lidských právech, jimiž je Česká republika vázána.¹⁴⁶ Jedná se především o obecné zásady humanity, zákonnosti, přiměřenosti a ekonomie trestního práva, dále o principy zákazu analogie a retroaktivity k tíži pachatele a princip subjektivní odpovědnosti, který doplňuje o nové formy zavinění. Trestní odpovědnost právnických osob nakonec nebyla zavedena. Do budoucna se počítá s úpravou odpovědnosti právnických osob samostatným zákonem.

Některé z výše uvedených zásad nejsou v novém trestním zákoníku přímo definovány, ale jsou vyjádřeny v jeho celkové koncepci a promítají se do jednotlivých ustanovení zákoníku v rámci úpravy trestněprávních institutů v obecné části, jakož i konkrétních skutkových podstat ve zvláštní části zákona.

¹⁴⁵ Válková, H.: Rozcestí české reformy trestního práva hmotného, Česká reforma trestního práva hmotného na rozcestí – Bilance a perspektivy, Sborník příspěvků z odborného semináře, Západočeská univerzita v Plzni, 2006.

¹⁴⁶ Důvodová zpráva v tomto směru uvádí velké množství dokumentů, přičemž vedle úmluv o základních lidských právech a svobodách udává též rámcová rozhodnutí Rady Evropské unie.

Jiné z těchto principů jsou definovány přímo v textu obecné části trestního zákona, což svědčí o skutečnosti, že zákonodárce do budoucna zjevně přisuzuje základním zásadám trestního práva hmotného daleko větší význam než doposud. Nově tedy lze členit základní zásady trestního práva hmotného na principy v trestním zákoně přímo neuvedené a principy v trestním zákoně výslovně či nepřímo specifikované. První z uvedených skupin zásad splývá s obecnými ústavně podmíněnými principy společnými pro právní řád jako celek, které jsou podrobně popsány výše.¹⁴⁷ V následujícím výkladu se zaměřím na zásady specifikované přímo v trestním zákoníku, zejména pak na ty, které v rámci rekonstrukce doznaly změn vůči stávající úpravě.

8.2.1 Zásada zákazu retroaktivity

V §§ 1 až 3 trestního zákoníku je specifikován princip zákazu retroaktivity, resp. zákazu retroaktivity k tíži pachatele,¹⁴⁸ podle kterého je čin trestný, jen pokud jeho trestnost byla zákonem stanovena dříve, než byl spáchán. Trestnost činu se stejně jako doposud¹⁴⁹ posuzuje podle zákona účinného v době, kdy byl čin spáchán (§ 2 odst. 1). Podle pozdějšího zákona se trestnost činu posuzuje jen tehdy, jestliže je to pro pachatele příznivější. Oproti stávající úpravě nový trestní zákon v § 2 odst. 2, 3 pamatuje na situaci, kdy se zákon změnil během páchaní činu. V takovém případě se použije zákon účinný v době dokončení jednání, kterým je čin spáchán. § 2 odst. 3 pak dle mého názoru poněkud nadbytečně, upravuje situaci, kdy zákon účinný v době dokončení jednání dozná následných změn. V takovém případě se ve smyslu výše uvedeného ust. § 2 odst. 1, věta druhá užije na posouzení trestnosti činu zákona nejmírnějšího.

Rozhodujícím kritériem pro určení, který zákon se na posouzení trestnosti činu použije, je tedy doba spáchání činu, jež je v § 2 odst. 4 stanovena jako časový úsek, kdy pachatel konal nebo byl povinen konat, bez ohledu na to, kdy nastane následek konání či opomenutí. Okamžik dokonání činu při tomto pojetí tedy není rozhodující.

¹⁴⁷ Viz kapitola č. 6.1.

¹⁴⁸ Viz kapitola 6.2.1.

¹⁴⁹ Srov. § 16 odst. 1 zák. č. 140/1961 Sb.

Přesná specifikace doby spáchání trestného činu představuje bezesporu krok správným směrem. V teorii byly doposud vedeny spory, zda za dobu spáchání činu lze považovat dobu jednání nebo dobu, kdy nastane následek trestného činu.¹⁵⁰ Ve prospěch zákonodárcem zvolené koncepce svědčí zejména fakt, že mezi dobou jednání a předpokládaným následkem (dokonáním) může zejména u nedbalostních trestných činů uplynout poměrně dlouhá doba, která je z hlediska individuální trestněprávní prevence nežádoucí. Ztotožnění doby spáchání činu s dobou následku konkrétního protiprávního jednání by navíc mohlo mít za následek tzv. skrytou zpětnou působnost pozdějšího trestního zákona¹⁵¹, který by se tak uplatnil i na jednání, ke kterému došlo před delším časovým úsekem, a to i za předpokladu, že by pozdější úprava byla pro pachatele méně příznivá. Fakticky by se jednalo o zpětnou účinnost zákona k tíži pachatele, což by bylo v rozporu se zásadou *nulum crimen sine lege previa*.¹⁵²

Co se týče trestu za činy spáchané před účinností nového zákona, zákonodárce přejal úpravu dle ust. § 16 odst. 2, 3 zák. č. 140/1961 Sb. I nadále bude tedy možné uložit pachatel pouze takový druh trestu nebo ochranného opatření, který dovoluje uložit zákon účinný v době, kdy se o trestném činu (ochranném opatření) rozhoduje, a to i v případě, že novější právní úprava bude pro pachatele méně příznivá. Toto ustanovení představuje výjimku ze zásady, že dřívějšího zákona je třeba užít jako celku.¹⁵³

8.2.2 Principy rozhodné pro určení místní působnosti

V §§ 4 - 8 jsou specifikovány zásady rozhodné pro místní působnost nového trestního zákoníku, tedy zásada teritoriality, registrace, personality, ochrany, universality a subsidiární universality. Předmětná ustanovení *de facto* přejímají platnou právní úpravu obsaženou v hlavě třetí stávajícího trestního zákona (§§ 17 - 21 tr. zák.).

¹⁵⁰ K tomu blíže Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: op. cit. sub. 35, str. 148.

¹⁵¹ Kratochvíl, V. a kol.: op. cit. sub. 34, str. 48.

¹⁵² Předmětná zásada byla blíže rozebrána v kapitole 6.2.1.

¹⁵³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: op. cit. sub. 35, str. 149.

8.2.3 Zásada zákonnosti a subsidiarity trestní represe

Průlomové ustanovení představuje § 12 nového trestního zákoníku¹⁵⁴ zdůrazňující v odstavci 1 význam základní zásady zákonnosti, která navazuje na princip „nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege“ vymezený spolu se zákazem retroaktivity v § 1. Odstavec 2 v souladu s aktuální judikaturou vrcholných národních i nadnárodních soudních institucí¹⁵⁵ vyjadřuje zásadu subsidiarity trestní represe a z ní vyplývající princip užití trestního práva jako prostředku „ultima ratio“ v případech, kdy nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiných právních předpisů. V liberálním demokratickém právním státě je třeba státní zásahy v rámci kriminální politiky uplatňovat přiměřeně a maximálně zdrženlivě, přičemž je nutno zajistit, aby trestní právo bylo použito teprve tehdy, kdy ostatní sociálně politické a právní prostředky nejsou dostatečně účinné nebo selhávají. Uvedené pojetí, které v obecné poloze řeší vztah hierarchie odpovědností (civilní, disciplinární, správní a trestní), včetně vztahu k přestupkům a jiným správním deliktům, představuje současně významné vodítko pro orgány činné v trestním řízení, jež nabádá, aby instituty trestního práva uplatňovaly zdrženlivě, pouze tam, kde jiné mimotrestní právní prostředky nejsou efektivní. Zakotvení zásady subsidiarity trestní represe a z ní vyplývajícího principu „ultima ratio“ do trestního zákoníku má význam i interpretační, neboť říká, že trestnými činy mohou být pouze závažnější případy protispolečenských jednání.¹⁵⁶ Znaky trestného činu je třeba vykládat tak, aby za trestný čin byl považován jen čin společensky škodlivý.

8.2.4 Zásada formálního pojetí trestného činu?

Nový trestní zákoník již neobsahuje pojem společenské nebezpečnosti, který nahrazuje pojmem společenské škodlivosti. Dle důvodové zprávy je tento krok motivován snahou oprostít se od tzv. třídního pojetí a třídního uplatňování

¹⁵⁴ § 12/ 1: jen trestní zákon vymezuje trestné činy a stanoví trestní sankce, které lze za jejich spáchání uložit, § 12 /2: trestní odpovědnost pachatele a trestněprávní důsledky s ní spojené lze uplatňovat jen v případech společensky škodlivých, ve kterých nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiných právních předpisů.

¹⁵⁵ Viz výše citované Ústavního soudu ČR ze dne 23. 3. 2004, sp. zn. I ÚS 4/04 či usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 16. 11. 2005, 5 Tdo 1367/2005.

¹⁵⁶ Novotný, O. Znovu k návrhu nového trestního kodexu. Trestní právo. 3/2005, str. 2; shodně Pipek, J. Formální pojetí trestného činu a princip oportunitu. Trestněprávní revue, 2004, č. 11, str. 311.

trestního zákona, které je s pojmem společenské nebezpečnosti spojováno. Pojem společenská nebezpečnost se dle názoru zákonodárce jeví jako nevyhovující též z toho důvodu, že z hlediska své povahy směřuje do budoucna.¹⁵⁷ Tato argumentace není dle mého názoru příliš přesvědčivá, zvláště pak za situace, kdy společenská škodlivost není v zákoně přesně specifikována. Co si tedy pod tímto pojmem lze představit? Podle Nezkusila je základní obsah pojmu společenské škodlivosti dán zaměřením trestného činu proti chráněným zájmům, jejichž ochrana je účelem trestního zákona.¹⁵⁸ S tímto názorem lze souhlasit. Jestliže vymezíme společenskou škodlivost jako zaměření trestného činu, resp. konkrétního protiprávního jednání naplňujícího příslušnou skutkovou podstatu, proti zákonem chráněnému statku, bude podle mého názoru nutné stanovit míru společenské škodlivosti individuálně podle kritérií vymezených v § 39 odst. 2 ve vztahu k povaze a závažnosti trestného činu, tedy podle významu chráněného zájmu, způsobu provedení činu a jeho následků, okolností, za kterých byl čin spáchán, osoby pachatele atd., tedy podle kritérií doposud využívaných pro určení stupně společenské nebezpečnosti.¹⁵⁹ Takoveto pojetí společenské škodlivosti nutně vede k závěru, že pojmy společenská škodlivost a společenská nebezpečnost jsou v podstatě totožné. Je sice pravdou, že pojem společenská nebezpečnost může být chápán poněkud širěji¹⁶⁰ než společenská škodlivost, domnívám se nicméně, že oba uvedené pojmy jsou v praxi orgánů činných v trestním řízení vykládány jako synonyma. Za společensky nebezpečné je tak považováno pouze jednání, které působí škodlivě vůči zájmům chráněným trestním zákonem.

S výše uvedenou změnou pojmů souvisí důvodovou zprávou proklamované opouštění doposud uplatňovaného principu formálně-materiálního pojetí trestného činu. V § 13 odst. 1 je trestný čin vymezen jako protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v trestním zákoně. Předmětná definice vychází z čistě formálního pojetí trestného činu. Od tohoto kroku si zákonodárce slibuje sjednocení výkladu a aplikace zákona a posílení rovnosti fyzických osob před zákonem. Zákonodárce dále argumentuje

¹⁵⁷ Viz důvodová zpráva k § 12 zák. č. 40/2009.

¹⁵⁸ Nezkusil, J.: Materiální protiprávnost v návrhu rekonstrukce, Trestní právo, 2009, č. 1, str. 16.

¹⁵⁹ Viz § 3 odst. 4 zák. č. 140/1961 Sb., v platném znění.

¹⁶⁰ Např. jako nebezpečnost stávající a nebezpečnost potenciální, sloužící zákonodárci jako vodítko k rozhodnutí stran kriminalizace příslušného jednání.

tvrzením, že čistě formální pojetí trestného činu odpovídá logice trestního práva, neboť se jeví jako prospěšnější, aby orgány činné v trestním řízení ve větší míře využívaly instituty tzv. depenalizace umožňující alternativní vyřízení věci ještě v předsoudním stádiu trestního řízení, než aby se některými méně závažnými jednáními vykazujícími formální znaky trestného činu vůbec nezabývaly s odůvodněním, že se s ohledem na nedostatek společenské nebezpečnosti nejedná o trestné činy.

Lze souhlasit s názorem, že formální pojetí trestného činu může vést k přesnějšímu vymezení jednotlivých skutkových podstat. Jako sporný se naopak jeví další argument obsažený v důvodové zprávě, totiž že prostřednictvím formálního pojetí trestného činu dojde k důslednému naplnění zásady žádný trestný čin bez zákona, neboť orgány činné v trestním řízení napříště nebudou oprávněny učinit závěr, že konkrétní protiprávní jednání naplňující formální znaky trestného činu není trestným činem s ohledem na nedostatek jeho materiální podmínky. Při důsledném uplatňování zásady subsidiarity trestní represe zakotvené v ust. § 12 odst. 2 však orgány činné v trestním řízení dle mého názoru budou muset v rámci posuzování konkrétního protiprávního jednání důsledně vážit, zda předmětné protiprávní jednání dosahuje předpokládané míry společenské škodlivosti a zda k odstranění jeho negativních následků nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiných „mimotrestních“ právních předpisů. Touto cestou pak bude bezpochyby možné uzavřít, že posuzované jednání, přestože vykazuje veškeré formální znaky některé skutkové podstaty uvedené ve zvláštní části trestního zákona, není trestným činem, neboť s ohledem na skutečnosti specifikované v § 39 odst. 2 není natolik společensky škodlivé, aby v dané věci bylo na místě uplatnit trestněprávní odpovědnost pachatele a důsledky s ní spojené. Takovýto postup si lze představit zejména u některých majetkových trestných činů, např. trestného činu úvěrového podvodu (§ 211 odst. 1 zák. č. 40/2009 Sb.),¹⁶¹ kdy doposud bezúhonná osoba při sjednávání úvěrové smlouvy úmyslně sdělí nepravdivý údaj, který však nebude natolik podstatný, aby zásadně ovlivnit rozhodnutí druhé smluvní strany úvěr poskytnout, přičemž dotyčná osoba bude

¹⁶¹ Nutno podotknout, že základní skutková podstata tr. činu úvěrového podvodu dle § 211 odst. 1 zák. č. 40/2009 Sb. bohužel nedoznala změn oproti stávající úpravě obsažené v § 250b odst. 1 zák. č. 140/1961 Sb. a nedošlo tak k odstranění nadbytečné kriminalizace vztahující se k jednání fyzických osob při uzavírání závazkových vztahů, viz. kapitola 6.3.1.1.

následně poskytnutý úvěr řádně splácet. Při striktně formálním pojetí by za této situace přicházelo v úvahu zahájení trestního stíhání dlužníka pro shora uvedený trestný čin, jehož formální znaky uvedeným jednáním beze zbytku naplnil.

Domnívám se nicméně, že s ohledem na význam chráněného zájmu, osobu pachatele, způsob provedení činu a jeho následky by trestní stíhání pachatele bylo v rozporu se zásadou užití trestního práva jako „ultima ratio“, zvláště pak za situace, kdy věřitel může své nároky vůči dlužníkovi vymáhat v občanskoprávním řízení. Jinak řečeno, popsané konkrétní jednání (jež v praxi není neobvyklé) nepovažují za natolik společensky škodlivé, aby toto v uvedeném konkrétním případě mohlo být kvalifikováno jako trestný čin. Zakotvení zásady subsidiarity trestní represe a z ní vyplývajícího principu „ultima ratio“ do trestního zákoníku má tedy zásadní interpretační význam, neboť znaky trestného činu je třeba vykládat tak, aby za trestný čin byl považován jen čin společensky škodlivý, jehož znaky jsou definovány v trestním zákoně.

Otázkou je, zda takovýto přístup nepředstavuje faktický návrat k materiálnímu, resp. formálně-materiálnímu pojetí trestného činu. Je sice pravdou, že zásada subsidiarity trestní represe a z ní vyplývající princip „ultima ratio“, jakož i pojem společenské škodlivosti nejsou součástí definice trestného činu vyjádřené v § 13 odst. 1. Někteří autoři proto výše uvedené principy chápou jako „pouhá“ interpretační pravidla, s odůvodněním, že formální pojetí trestného činu neznamena též formální aplikaci trestněprávních norem.¹⁶² Nelze však pominout, že samotná definice trestného činu se vždy uplatní v rámci posuzování trestní odpovědnosti konkrétního pachatele. V novém trestním zákoníku je trestný čin vymezen jako jednání protiprávní a trestné na podkladě formálních znaků trestného činu, ale zároveň je chápán jako souhrn takových znaků, které jej charakterizují jako čin společensky škodlivý, a to nikoli pouze typově, ale též v každém konkrétním posuzovaném případě. Společenská škodlivost činu jako interpretační princip se tedy při výkladu nového trestního zákoníku bude uplatňovat v relaci ke konkrétní skutkové

¹⁶² Novotný, O.: Znovu k návrhu trestního kodexu, Trestní právo, 2005, č. 3, str. 2.

podstatě, resp. k jejím jednotlivým znakům.¹⁶³ S ohledem na shora uvedené mám za to, že zákonodárce koncepci formálně-materiálního pojetí trestného činu neopustil. Formální pojetí trestného činu jako takové samo o sobě v praxi neexistuje, lze k němu dospět toliko umělou izolací formální a materiální stránky jako dvou neoddělitelných součástí trestného činu,¹⁶⁴ působících vždy ve vzájemné kombinaci. Materiální kritéria se tedy budou uplatňovat i nadále, a to nejen v legislativním procesu při rozhodování o kriminalizaci či dekriminalizaci jednotlivých typových jednání specifikovaných v rámci skutkových podstat, ale i při interpretaci a následné aplikaci jednotlivých ustanovení zákona na konkrétní protiprávní jednání v rámci rozhodování o trestní odpovědnosti, případně druhu a výši trestu.

8.2.5 Zásada kategorizace deliktů

V § 14 nového trestního zákona zákonodárce upouští od dosavadního pojetí jednotného deliktu. Zákonodárci v tomto směru přistoupili k zavedení bipartice, tedy zakotvení dvou základních kategorií trestných činů. Trestné činy budou nadále tříděny dle typové závažnosti na přečiny a zločiny. Jedná se o návrat ke kategorizaci deliktů, která se v českém trestním právu hmotném již v minulosti jednou uplatnila, a to na základě zákona č. 150/1969 Sb, o přečinech.¹⁶⁵

Přečiny jsou pozitivně vymezeny v § 14 odst. 2 jako všechny nedbalostní trestné činy a úmyslné trestné činy s horní hranicí trestní sazby do tří let. Zločiny jsou naopak vymezeny negativně jako všechny trestné činy, které podle trestního zákona nejsou přečiny. Za zločiny tak budou považovány všechny ostatní trestné činy uvedené ve zvláštní části trestního zákona, tedy úmyslné trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby převyšuje tři léta. Nový trestní zákon rozeznává ještě speciální kategorii zločinů, a to zvláště závažné zločiny, kterými jsou úmyslné trestné činy, na něž zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let. Pro zařazení jednotlivých deliktů do shora uvedených kategorií tedy zákonodárce využil dvě základní

¹⁶³ Kratochvíl, V.: K pojetí trestného činu v návrhu trestního zákoníku České republiky 2006, *Trestněprávní revue*, ročník 5/2006, str. 131.

¹⁶⁴ Fenyk, J., Císařová, D.: Společenská nebezpečnost a materiální protiprávnost jako dvě formy vyjádření jediného materiálního znaku trestní odpovědnosti, *Trestní právo*, 2003, č. 9, str. 17.

¹⁶⁵ Zrušen zákonem č. 175/1990 Sb. s účinností ke dni 1. 7. 1990.

kritéria, totiž výši trestní sazby a formu zavinění. Za nastíněnou kategorizací je však třeba spatřovat též hlediska obecnější povahy, zejména význam ohrožených společenských vztahů, rozdílnou typovou závažnost deliktů a v neposlední řadě též následky, které u těchto základních kategorií trestných činů přicházejí v úvahu.¹⁶⁶

Takto pojatá kategorizace trestných činů se nepochybně odrazí zejména v trestním procesu jako jedno z kritérií pro stanovení typu řízení, příslušnosti soudů, vymezení řízení před samosoudcem, používání odklonů a dalších institutů trestního řízení. Je žádoucí, aby se zejména u přečinů uplatňovaly zjednodušené formy řízení, odklony a alternativní tresty při využití prostředků probace a mediace. Hmotněprávní dopad výše uvedené kategorizace trestných činů spatřuji v možné změně postoje společnosti k pachatelům méně závažných deliktů, kteří již nebudou svými spoluobčany automaticky vnímáni jako zločinci, kterým je třeba se zdaleka vyhnout, ale pouze jako osoby, které se dopustili méně závažného protiprávního jednání.¹⁶⁷ Takovýto přístup bezesporu přispěje k usnadnění resocializace, zejména prvotrestaných pachatelů.

Komplikaci, s níž se orgány činné v trestním řízení budou v souvislosti s výše uvedenou kategorizací bezesporu potýkat, spatřuji v problematickém odlišení přečinů od přestupků. Předmětná otázka vyvstane zejména u těch trestných činů, jejichž zákonným znakem není způsobení škody v konkrétní minimální výši. Za této situace nezbude než uplatnit materiální kritérium společenské nebezpečnosti, či společenské škodlivosti, což však nebude jednoduché, neboť samotný termín společenská škodlivost je nejasný.¹⁶⁸ Pro určení míry společenské škodlivosti a následné rozhodnutí bude tedy nutné vycházet z kritérií dle ust. § 39 odst. 2, které jsou však taktéž specifikována poněkud obecně a poskytují široký prostor pro subjektivní výklad. V důvodové zprávě tolik kritizovaná praxe, podle níž konkrétní soudce, státní zástupce či dokonce policejní orgán rozhoduje, jaké jednání je či není trestným činem (namísto aby rozhodoval pouze o vině a trestu za trestný čin, případně jiném alternativním řešení), tak z největší pravděpodobností přetrvá i nadále.

¹⁶⁶ Nezkusil, J.: Kategorizace trestných činů v návrhu rektifikace trestního práva hmotného, *Trestní právo*, 2008, č. 7-8, str. 40.

¹⁶⁷ Podobně jako např. pachatelé přestupků.

¹⁶⁸ Viz výše kapitola 8.2.4.

8.2.6 Zásada subjektivní trestní odpovědnosti

Dosavadní pojetí zavinění jako předpokladu subjektivní odpovědnosti za spáchaný trestný čin bude zachováno. Nový trestní zákon stejně jako stávající rozeznává dvě formy zavinění – úmysl (§ 15) a nedbalost (§ 16), které dále třídí na úmysl přímý a nepřímý (eventuální) a nedbalost vědomou a nevědomou. Definice uvedených forem zavinění zákonodárce převzal ze zákona č. 140/1961 Sb., v platném znění (§ 4, § 5).

Vedle výše uvedených obecných forem úmyslu (přímého, nepřímého) nový trestní zákon operuje s pojmem úmysl předem uvážený, který je, na rozdíl od úmyslu neuváženého v prudkém hnutí mysli, u zvláště závažných zločinů a u úmyslných trestných činů proti životu a zdraví stanoven jako zvláště přitěžující okolnost. Úmysl předem uvážený současně představuje obecnou přitěžující okolnost (§ 42 písm. a) nového trestního zákona). Vedle úmyslu předem uváženého operuje nový trestní zákoník v § 42 písm. a) též s pojmem rozmysl, který má být dle důvodové zprávy chápán jako jakýsi mezistupeň mezi jednáním afektivním, tedy zcela neuváženým, a jednáním předem uváženým. Rozmysl tedy může představovat i velmi krátkou úvahu, na jejímž základě již pachatel jedná uváženě, aniž však zváží všechny okolnosti činu a tento do detailů naplňuje (v takovém případě by se již jednalo o předchozí uvážení).¹⁶⁹

Pojem úmyslu eventuálního je v souladu s požadavky praxe nově doplněn o definici srozumění (§ 15 odst. 2), které chápe jako smíření pachatele s tím, že způsobem uvedeným v trestním zákoně může porušit nebo ohrozit zákonem chráněný zájem. Touto cestou se zákonodárce zjevně snaží co nejlépe vyjádřit rozdíl mezi přímým úmyslem, kdy pachatel jedná s cílem způsobit poruchu zájmu chráněného trestním zákonem, a úmyslem eventuálním, kdy pachatel svým jednáním sleduje jiný cíl, avšak je mu jasné, že tohoto dosáhne pouze tak, že zřejmě poruší určitý z hlediska trestního práva relevantní statek.

V praxi byla v minulosti často řešena otázka, zda lhostejný vztah pachatele k následku jeho protiprávního jednání, tedy k porušení zájmu chráněného trestním zákonem, lze považovat za srozumění.¹⁷⁰ Uvedená zákonná definice

¹⁶⁹ Rozmysl je dle nového trestního zákoníku podmínkou pro uplatnění kvalifikované skutkové podstaty trestného činu vraždy ve smyslu § 140 odst. 2.

¹⁷⁰ Viz např. usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 27. 4. 2006, sp. zn. 8 Tdo 473/2006, rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 10. 3. 2005, sp. zn. 3 Tdo 1174/2004 a další.

podle mého názoru tento problém vyřešila. Do budoucna bude tedy možné jednoznačně dovodit nepřímý úmysl u pachatele, jehož jednání sice přímo nesměřovalo k protiprávnímu následku, ovšem pachatel o možnosti vzniku tohoto následku věděl, přičemž mu bylo lhostejné, zda předmětný následek skutečně nastane či nikoliv, a současně nepočítal s žádnou konkrétní okolností, jež by eventuálnímu vzniku následku mohla zabránit.

V § 16 odst. 2 se nově setkáváme s pojmem hrubá nedbalost, která (podobně jako výše uvedený předem uvážený úmysl) není zvláštním druhem nedbalosti fungujícím vedle nedbalosti vědomé a nevědomé, ale jen vyjádřením míry nedbalosti požadované trestním zákonem. Jedná se o vyšší stupeň intenzity nedbalosti, ať již vědomé či nevědomé, a to na základě přístupu pachatele k požadavku náležité opatrnosti, který svědčí o zřejmé bezohlednosti pachatele k zájmům chráněným trestním zákonem. Hrubá nedbalost dle nového trestního zákona představuje podmínku trestní odpovědnosti za některé hospodářské trestné činy. Slabinu definice hrubé nedbalosti spatřuji v nejednoznačnosti užívaných pojmů „náležitá opatrnost“ a „zjevná bezohlednost“, které nejsou zákonem definovány a mohou být vykládány různě.

V souladu s požadavky praxe je v zákoně nově definován též skutkový a právní omyl (§§ 18, 19). Úpravou obsaženou v § 19 zákonodárce prolomil mezi veřejností často tradovanou zásadu neznalost zákona neomlouvá. Předmětné ustanovení výslovně vylučuje pro nedostatek zavinění trestní odpovědnost osoby jednající v tzv. omluvitelném omylu, tedy v situaci, kdy dotyčný nevěděl o protiprávnosti svého jednání a tohoto omylu se nemohl vyvarovat. S ohledem na rozsah a složitost našeho právního řádu se takováto úprava jeví jako rozumná zejména ve vztahu některým hospodářským a celním deliktům, kdy požadavek konkrétní znalosti zákonné úpravy může být např. pro cizince neúměrně přísný. V každém konkrétním případě bude však třeba důsledně zkoumat, zda se pachatel mohl právního omylu vyvarovat či nikoli.

8.2.7 Zásady rozhodné pro ukládání a výkon trestů

Druhy trestních sankcí, jakož i obecné zásady pro ukládání a výkon trestů jsou vymezeny v § 36 a násl. nového trestního zákona. Nutno podotknout, že

předmětné principy nejsou v zákoně přímo definovány, ale promítají se do formulací jednotlivých ustanovení upravujících obecná pravidla pro ukládání trestních sankcí, jakož i konkrétní tresty a ochranná opatření. Obdobně není v novém trestním zákoně vyjádřen ani účel trestu,¹⁷¹ který je třeba vydedukovat z příslušných ustanovení o trestních sankcích.

Obecně lze říci, že úprava trestních sankcí vychází z tradičních základních principů demokratického právního státu, tedy zásad zákonnosti, přiměřenosti, humanismu, personality a individualizace trestu, při současném respektování principů depenalizace a resocializace, zejména u méně závažných trestných činů. Na druhé straně zákonodárce zjevně pokračuje v již zažitém trendu zpřísnování trestních sankcí za závažné delikty. Nový trestní zákon zachovává v souladu s převažujícím teoretickým názorem dualismus trestních sankcí, které člení na tresty a ochranná opatření (§ 36).

Zásada zákonnosti je obecně vyjádřena v § 37 odst. 1, který obdobně jako čl. 39 Listiny stanoví, že trestní sankce (tedy tresty i ochranná opatření) lze ukládat jen na základě zákona. V § 37 odst. 2 jsou zakotveny zásady přiměřenosti a humanity, v jejichž duchu zákon zakazuje uložení krutých a nepřiměřených trestních sankcí a současně stanoví též minimální standard pro výkon trestních sankcí, když říká, že tímto nesmí být ponížena lidská důstojnost. Zásada přiměřenosti je dále rozvedena v § 38 odst. 1, 2 stanovícím povinnost přihlížet při ukládání sankcí k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele a vylučujícím uložení citelnější trestní sankce v případě, kdy k nápravě narušených společenských vztahů postačí sankce pachatele méně postihující. Z předmětného ustanovení je patrný přístup zákonodárce k trestním sankcím jako prostředkům „ultima ratio“¹⁷² a současně jeho negativní vztah k ukládání tzv. exemplárních trestů, kdy do budoucna má být zřejmě kladen větší důraz na individuální preventivní působení na pachatele trestného činu.

Prohloubení principu individualizace trestu přináší nový trestní zákon v § 39 odst. 1, když zakotvuje povinnost soudu přihlídnout při stanovení druhu a výměry trestu mimo jiné též k dosavadnímu způsobu života pachatele a jeho chování po činu, zejména jeho snaze nahradit škodu nebo odstranit jiné

¹⁷¹ Doposud upraven v § 23 zák. č. 140/1961 Sb., v platném znění.

¹⁷² Viz kapitola 8.2.3.

škodlivé následky činu, a v neposlední řadě též k účinkům a důsledkům, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele. Katalog okolností, k nimž je třeba při ukládání trestu přihlížet, se tak oproti platné úpravě značně rozšiřuje. V souladu s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva¹⁷³ trestní zákon v § 39 odst. 3 nově ukládá soudu přihlédnout při stanovení druhu trestu a jeho výměry též k době, která uplynula od spáchání trestného činu, k případné změně situace a k délce trestního řízení, trvalo-li nepřiměřeně dlouhou dobu. V návaznosti na shora uvedené je doplněn též demonstrativní výčet polehčujících (§ 41) a přitěžujících (§ 42) okolností o okolnosti zohledňující osobní poměry pachatele, jeho psychický stav v době páchaní činu, jakož i chování po činu.

Ve vztahu k principu účelnosti trestu je třeba zmínit zejména zpřísnění trestní represe uplatňující se zejména ve vztahu k nejzávažnějším trestným činům proti životu a zdraví. Horní hranice trestu odnětí svobody byla navýšena ze současných patnácti na dvacet let (§ 55 odst. 1). V souvislosti s tím se změnila též výměra výjimečného trestu, za který má být vedle trestu odnětí svobody na doživotí považován trest odnětí svobody v rozmezí nad dvacet až do třiceti let (§ 55 odst. 1). Podmínky pro ukládání výjimečného trestu zůstávají v podstatě stejné, pouze výčet trestných činů, za něž lze uložit trest odnětí svobody na doživotí, se změnil, resp. byl zúžen o trestné činy specifikované v § 29 odst. 4 platného trestního zákona a současně rozšířen o zvláště závažné zločiny útoku proti lidskosti, použití zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje, válečné krutosti, persekuce obyvatelstva a zneužití mezinárodně uznávaných a státních znaků. Navazující úprava specifikuje ukládání trestu recidivistovi. Trestní zákon již neobsahuje často kritizovaný¹⁷⁴ pojem zvláště nebezpečného recidivisty. Vzhledem k tomu, že recidivní trestná činnost je i nadále pokládána za velmi vážný a nebezpečný fenomén, zachovává nový trestní zákon možnost přísnějšího postihu recidivy prostřednictvím mimořádného zvýšení trestu odnětí svobody u pachatele, který znovu spáchal zvláště závažný zločin (§ 14 odst. 3), ač již byl pro takový nebo jiný zvláště závažný zločin v minulosti potrestán, za podmínky, že závažnost zvláště

¹⁷³ Viz např. rozsudky Evropského soudu pro lidská práva ve věcech Eckle proti Německu, 1982; Kudla proti Polsku, 2000 a další.

¹⁷⁴ Viz např. nález Ústavního soudu ČR ze dne 13. 5. 2004, sp. zn. IV. ÚS 396/03.

závažného zločinu je vzhledem k takové recidivě a ostatním okolnostem případu vysoká nebo možnost nápravy pachatele je ztížena (§ 59 odst. 1). V případě takto vymezené recidivy může soud uložit trest odnětí svobody v rámci trestní sazby, jejíž horní hranice se zvyšuje o třetinu, kdy po tomto zvýšení může převyšovat maximální výměru trestu odnětí svobody, tedy dvacet let (§ 59 odst. 2). Na rozdíl od trestání zvlášť nebezpečného recidivisty podle § 42 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb. není soud povinen ukládat trest odnětí svobody v horní polovině takto zvýšené trestní sazby. Touto cestou se rozšiřuje prostor pro soudní individualizaci trestu. Úpravu obsaženou v § 59 odst. 2 však považuji za nekoncepční, neboť tato rozhodně nepřispívá k celkové přehlednosti systému sankcí a do jisté míry tak podlamuje princip právní jistoty. V důsledku zvolené úpravy umožňující překročení horní hranice trestní sazby u trestu odnětí svobody může dojít ke smazání rozdílu mezi trestem odnětí svobody a trestem výjimečným, neboť hlavním kritériem pro odlišení obou sankcí je právě doba odnětí svobody. Důslednější by proto dle mého názoru bylo nepřekračovat horní hranici trestu odnětí svobody ani v případě mimořádného zvýšení trestu odnětí svobody ve smyslu ust. § 59 odst. 1. Přikláním se též k zařazení recidivy mezi kritéria pro uložení výjimečného trestu, při současném rozšíření katalogu zvlášť závažných zločinů, za které lze uložit výjimečný trest odnětí svobody na doživotí o zločiny jako vražda podle § 140 odst. 1, 2, 3, loupež s následkem smrti podle § 173 odst. 4, znásilnění s následkem smrti podle § 185 odst. 4, pohlavní zneužití s následkem smrti podle § 187 odst. 4 atd., které pachatel spáchal opakovaně a za něž již byl v minulosti potrestán.

Přes výše uvedené nedostatky představuje nový trestní zákon žádoucí posílení represivní funkce trestu vůči pachatelům společensky vysoce nebezpečných deliktů. Jak již bylo výše uvedeno, ruku v ruce se zpřísněním trestní represe u závažných trestných činů jde její uvolnění u deliktů bagatelních, projevující se nejen v upřesnění podmínek pro individuální ukládání trestu, ale též v rozšíření katalogu alternativních trestů o trest domácího vězení (§ 52 odst. 1 písm. b). Někteří autoři v tomto směru kritizují skutečnost, že možnost uložení trestu odnětí svobody zůstává nadále zachována u všech trestných činů. S názorem, že touto cestou dochází k prolomení zásady přiměřenosti trestu, se neztotožňuji. Trest odnětí svobody není pouze sankcí, ale též významným kritériem pro stanovení typové

nebezpečnosti předmětného trestného činu a kategorizaci jednotlivých deliktů. Zachování trestu odnětí svobody jakožto krajního prostředku nápravy u všech trestných činů se jeví jako žádoucí též s ohledem na nutnost zachování nezbytné míry represe vůči některým „nenapravitelným“ pachatelům, kteří se opakovaně dopouštějí totožných bagatelních deliktů a jakékoli alternativní tresty se u nich míjejí účinkem.¹⁷⁵ V neposlední řadě je třeba zohlednit též pozitivní míru působení tohoto druhu sankce v rámci generální prevence.

8.2.8 Zásada členění skutkových podstat dle objektu trestného činu

Systematika zvláštní části zákona č. 40/2009 Sb. respektuje nově vnímanou hierarchii klíčových hodnot demokratického právního státu, které mají být chráněny prostřednictvím trestněprávních norem. Na prvním místě jsou tedy řazeny skutkové podstaty zaměřené na ochranu života, zdraví, osobní svobody a lidské důstojnost. Teprve poté následují trestné činy věnované ochraně majetku a duševního vlastnictví, delikty hospodářské, trestné činy obecně nebezpečné a trestné činy proti životnímu prostředí. Prakticky až na konci, v hlavě IX., XI. a XII., jsou zakotveny skutkové podstaty zajišťující ochranu republiky a akceschopnost ozbrojených sil.

Zvolená systematika nepochybně koresponduje s hodnotovým systémem demokratické společnosti, který na první místo staví život, zdraví, osobní svobodu a důstojnost jednotlivců, jejichž zájmy do jisté míry upřednostňuje před zájmy celospolečenskými. Tento přístup vychází z mezinárodní politické situace a je charakteristický pro většinu demokratických právních řádů střední a západní Evropy, procházejících v posledních desetiletích obdobím nerušeného mírového rozvoje. To však neznamená, že by zákonodárce protiprávní jednání ohrožující zájmy státu a jeho politického zřízení bagatelizoval. Trestní sazby za trestné činy obsažené v hlavě IX trestního zákona zůstávají i nadále citelné¹⁷⁶ a většinu těchto deliktů lze řadit mezi zvlášť závažné zločiny ve smyslu ust. § 14 odst. 3 věta druhá tr. zákona. V členění zvláštní části nového trestního zákona

¹⁷⁵ Jedná se zejména o pachatele drobných krádeží ve smyslu ust. § 247 odst. 1 písm. e) tr. zákona či pachatele trestného činu řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění dle § 180d tr. zákona.

¹⁷⁶ Za nejzávažnější trestné činy proti ČR přichází v úvahu uložení výjimečného trestu.

se tedy i nadále uplatňuje zásada vyrovnanosti zájmů individuálních a zájmů celku.

8.3 Zhodnocení přínosu nového trestního zákoníku

Obecně lze říci, že zákon č. 40/2009 Sb. představuje moderní právní normu, která v obecné části vhodně kombinuje ustanovení doposud platného trestního zákona s poznatky teorie i praxe a přispívá tak k objasnění řady otázek, které doposud v praxi nebyly uspokojivě vyřešeny. Vedle výše uvedených nedostatků spatřuji jeho slabou stránku též v převzetí stávající úpravy jednotlivých vývojových stádií trestného činu, kdy zákonodárce sice zachovává trestnost přípravy jen u zvláště závažných zločinů, nedotčenou však ponechává obecnou trestnost pokusu, byť současně umožňuje soudu v konkrétních odůvodněných případech přistoupit k mimořádnému snížení trestu odnětí svobody ve smyslu ust. § 58 odst. 5, případně upustit od potrestání ve smyslu § 46 odst. 2. Osobně nejsem příznivcem zachování pokusu jako obecné formy trestné činnosti, neboť mám zato, že společenská škodlivost pokusu je vzhledem k absenci škodlivého následku objektivně nižší než u dokonaného trestného činu. Domnívám se proto, že s ohledem na princip ekonomie trestního práva není nezbytné trestat pokus všech trestných činů, plně by postačilo trestat pouze pokus zločinů a vybraných závažnějších přečinů. U přečinů méně závažných¹⁷⁷ bych trestnost pokusu zcela vyloučil, neboť typová nebezpečnost takovýchto deliktů je sama o sobě nízká,¹⁷⁸ a v případě pokusu je dále snižována absencí škodlivého následku. Podobná úprava pokusu je využívána i v zahraničí, např. v právu anglickém.¹⁷⁹ Obdobné výhrady lze uplatnit i ve vztahu k trestání pokusu. Podle sazby za dokonaný trestný čin považuji za vhodné trestat pouze pokus zločinu, pokus přečinu navrhuji trestat zásadně mírněji než přečin dokonaný s možností fakultativního navýšení trestní sazby s ohledem na osobu

¹⁷⁷ Např. přečinů proti majetku, u nichž podmínkou trestní odpovědnosti není způsobení škody alespoň nikoli nepatrné.

¹⁷⁸ Míra společenské nebezpečnosti v těchto případech často hraničí s přestupky či jinými správními delikty.

¹⁷⁹ Pokus trestného činu v anglickém trestním právu je upraven prostřednictvím „Criminal Attempt Act 1981“. V čl. 1 odst. 4 uvedeného právního předpisu jsou taxativně vymezeny delikty, na něž se trestnost pokusu nevztahuje.

pachatele a okolnosti činu.¹⁸⁰ Nastíněný přístup k trestnosti a trestání pokusu trestného činu nejen že by odpovídal zákonodárcem proklamované teorii subsidiarity trestního práva, ale současně by ulehčil práci orgánům činným v trestním řízení (zejména soudcům a státním zástupcům), které by tak nebyly nuceny k neekonomickému plýtvání časovým a intelektuálním potenciálem při řešení bagatelních deliktů.

S rozpaky pohlížím též na některá ustanovení zvláštní části trestního zákona, jež obsahuje řadu nových skutkových podstat kriminalizujících jednání, která doposud nebyla trestná buď vůbec, nebo jejich pachatele bylo možné stíhat podle jiných, obecnějších ustanovení trestního zákona.

Jako příklad v tomto směru poslouží skutková podstata trestného činu neposkytnutí pomoci řidičem dopravního prostředku (§ 151). Zákonodárce se touto cestou zjevně snaží reagovat na množící se případy, kdy řidič odjede od dopravní nehody, kterou sám způsobil, aniž poskytne nezbytnou pomoc dalším, často těžce zraněným účastníkům nehody. Není pochyb, že takovéto jednání je vysoce společensky nebezpečné a morálně zavrženíhodné, mohlo by však být postihováno i podle ustanovení obecné skutkové podstaty trestného činu neposkytnutí pomoci (§ 150). Současně je třeba namítnout, že existuje více činností svou nebezpečností srovnatelných z bezohledným řízením motorového vozidla, a to např. neopatrná manipulace se střelnou zbraní, již je ohrožen totožný zákonem chráněný zájem (totiž zájem na ochraně života a zdraví fyzických osob) a která může vést k totožným následkům (způsobení těžké újmy na zdraví nebo usmrcení). Principálně nevidím rozdíl mezi jednáním řidiče, který na přechodu srazí chodce a z místa ujede a jednáním např. myslivce, který při honu nedopatřením postřelí nadháněče a z místa uteče. Fakt, že ujetí z místa nehody je v posledních letech rozšířeným jevem, podle mého názoru nezvyšuje konkrétní společenskou nebezpečnost jednání příslušného řidiče oproti osobě vykonávající jinou, obdobně nebezpečnou činnost, při které jinému způsobí újmu na zdraví a ponechá zraněného bez pomoci. Zpřísněná odpovědnost dle § 151 se navíc uplatní bez ohledu na závažnost újmy na zdraví, již poškozený utrpěl, vůči kterémukoli z účastníků dopravní nehody, ať již tuto zavinil či nikoli. Domnívám se proto, že zpřísněním postihu řidičů

¹⁸⁰ K trestnosti a trestání pokusu blíže viz Kučera, P.: Objektivní teorie, subjektivní teorie a pokus trestného činu - 2. část, trestněprávní revue, 2009, č. 2, str. 39 - 40.

jakožto skupiny osob vykonávajících jednu ze škály potenciálně nebezpečných činností zákonodárce porušil zásadu rovnosti. K předmětné skutkové podstatě bude třeba přistupovat obezřetně a v rámci trestního řízení vždy důsledně vážit okolnosti příslušného případu. Uvedenými úvahami v žádném případě nechci obhajovat „piráty silnic.“ Iniciativu zákonodárce směřující ke zpřísnění postihu nezodpovědných řidičů vítám. Nepovažuji však za vhodné znevýhodnit jednu skupinu pachatelů protiprávního jednání (řidiče ujíždějící od dopravních nehod) oproti jiným pachatelům pouze z toho důvodu, že příslušné jednání se v poslední době vyskytuje častěji.

Další spornou skutkovou podstatu představuje trestný čin pomluvy (§ 184), který byl do nového trestního zákoníku převzat v nezměněné podobě. Odpůrci tohoto deliktu obvykle namítají, že právní řád české republiky poskytuje tomu, kdo se cítí poškozen sdělením nepravdivých údajů o své osobě, dostatečné nástroje k obraně prostřednictvím mimotrestních právních norem, zejména občanského zákoníku, případně tiskového zákona, či zákona o provozování rozhlasového a televizního vysílání. Ochrana cti je soukromým zájmem každého jednotlivce. Kriminalizace vyslovení, případně šíření dehonestujících informací je v rozporu s pojetím trestního práva jakožto „ultima ratio,“ a navíc může být zneužita k potlačení svobody projevu. Příznivci stávající úpravy trestného činu pomluvy naopak poukazují na význam lidské cti a důstojnosti coby statků hodných zvýšené právní ochrany a nedostatečný generálně preventivní účinek občanskoprávních sankcí.¹⁸¹ Skutková podstata trestného činu pomluvy, jak je definována v § 184 (§ 206 zák. č. 140/1961 Sb., v platném znění), představuje dle mého názoru kompromis mezi ústavně garantovanými právy na ochranu osobnosti (čl. 10 Listiny) a na svobodu projevu (čl. 17 Listiny). Nesouhlasím s tvrzením, že ochrana cti je soukromým zájmem jednotlivce. Naopak, právo na ochranu cti a lidské důstojnosti je po právu na ochranu života a zdraví nejvýznamnějším lidským právem, garantovaným jak vnitrostátními, tak mezinárodními právními předpisy. Osobně tedy nevidím problém v tom, že ochrana cti je realizována mimo jiné normami práva trestního, ale spíše v tom, do jaké míry mají být trestněprávní normy v tomto směru uplatňovány. Obavy, že by na základě předmětného

¹⁸¹ Viz Gřivna T.: Právo na zachování cti a jeho ochrana v trestním právu, Pocta Jánů Grónskému, 1. vydání, Nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 2008, str. 603 - 613.

ustanovení mohla být potlačena diskuze o otázkách veřejného zájmu a omezena svoboda projevu, nelze brát na lehkou váhu. Zvláště v případě osob politicky činných je totiž často těžké odlišit veřejnou subjektivně zabarvenou kritiku od nepravdivých údajů, jejichž sdělení je podmínkou trestní odpovědnosti pro trestný čin pomluvy. Nejvyšší soud ČR v souladu se zásadou ekonomie trestního práva opakovaně zdůraznil, že veřejná činnost jednotlivých osob může být taktéž veřejně posuzována, přičemž kritiku osoby působící ve veřejném životě, byť se jedná o kritiku vyhraněnou, nadsazenou a osobně zaujatou, která však zároveň vyjadřuje hodnotící úsudek, který nemusí být zcela odtržen od reality, nelze považovat za jednání naplňující trestný čin pomluvy.¹⁸² Aby mohl být sdělený údaj označen za nepravdivý, musí se dle názoru Nejvyššího soudu ČR jednat o údaj ověřitelný. Za nepravdivý údaj však nelze považovat tvrzení hodnotící povahy, prezentovaná jako subjektivní úsudek autora.¹⁸³ S presentovaným názorem Nejvyššího soudu ČR se plně ztotožňuji, neboť mám za to, že u trestného činu pomluvy je více než kde jinde na místě zdrženlivost.

V neposlední řadě je třeba poukázat na řadu v minulosti často diskutovaných trestných činů, které zná i stávající trestní zákon a které zákonodárce do nové úpravy beze změny převzal. Jedná se zejména o některé delikty proti majetku. V kapitole 6.3.1.1. jsem podrobněji hovořil o trestném činu úvěrového podvodu, který je v novém trestním zákoně v totožném znění upraven v § 211. Trestnost uvedení nepravdivých údajů bez ohledu na vznik škody a její výši je navíc s ohledem na zavedení nové skutkové podstaty dotačního podvodu rozšířena i na žádosti o poskytnutí návratné finanční výpomoci nebo příspěvku (§ 212 odst. 1).

Shora uvedená ustanovení nového trestního zákona vyvolávají pochybnosti, zda nová trestněprávní úprava nebyla pojata příliš široce a zda se nesnaží regulovat vztahy, k jejichž úpravě plně postačují nástroje mimotrestních právních odvětví.

Škála jednání, u kterých je možné uplatnit trestní odpovědnost pachatele a trestněprávní důsledky s ní spojené, se tedy stále rozšiřuje. V tomto směru nezbývá než odkázat na ust. § 12 odst. 2 tr. zákona zakotvující zásadu subsidiarity trestní represe jakožto klíčové pravidlo pro interpretaci

¹⁸² Viz usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 28. 5. 2008, sp. zn. 7 Tdo 608/2008.

¹⁸³ Viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 1. 9. 2004, sp. zn. 7 Tdo 726/2004.

trestněprávních norem. V budoucnu bude tedy záležet na orgánech činných v trestním řízení, zejména soudech a státních zastupitelstvích, zda se s trestního práva stane nástroj státní represe, nebo krajní prostředek ochrany narušených společenských vztahů.

9. Závěr

Česká republika prošla v posledních dvou desetiletích řadou převratných změn, které výrazně ovlivnily charakter trestního práva hmotného i procesního. Tato právní odvětví se podařilo úspěšně transformovat v účinný nástroj ochrany demokratické společnosti a základních lidských a občanských práv. V praxi se ovšem neustále objevují nové skutečnosti vyžadující adekvátní reakci ze strany státních orgánů. Z tohoto důvodu patří trestní právo k nejrychleji se vyvíjejícím odvětvím českého právního řádu.

V této práci jsem se pokusil popsat nejvýznamnější principy typické pro trestní právo hmotné. Snažil jsem se podat jejich ucelený obraz zahrnující i stručné srovnání se zahraniční úpravou, jakož i nástin budoucího pojetí základních principů podle nového trestního zákoníku účinného od 1.1.2009. České republika jako jeden z členů Evropské unie není izolovaným státem. Stupňující se míra evropské integrace však přináší vedle řady hospodářských a sociálních výhod i některé negativní důsledky spočívající zejména v nárůstu organizované trestné činnosti. Trestní právo musí najít způsob, jak tomuto nebezpečí účinně čelit, při současném respektování základních lidských práv a svobod. Ani ta nejlepší právní úprava však není samospasitelná. Právní řád, jakkoli rozsáhlý a vnitřně propracovaný, nikdy nemůže působit jako jediný regulativ společenských vztahů, ale vždy musí fungovat ruku v ruce s jinými normativními systémy, tedy zejména nepsanými morálními pravidly, akceptovanými širokou veřejností. Žel bohu se nemohu ubránit pocitu, že dříve respektovaná morální pravidla se ze společenského života postupně vytrácejí, což je spolu s technickým a vědeckým pokrokem jeden z faktorů, který nutí zákonodárce k neustálému rozšiřování právní úpravy, jež se tak stále více rozrůstá do oblastí, jež dříve byly doménou morálky. Teorie, s níž byl každý

absolvent právnické fakulty seznámen v prvním ročníku studia, totiž že právo je minimum morálky, již dávno přestala platit, spíše lze říci, že morálka je minimem práva. Přímým důsledkem této situace je mimo jiné přetíženost orgánů činných v trestním řízení, které nepracují natolik efektivně, jak by si většina občanů přála, ačkoli jejich pracovníci rozhodně netráví pracovní dobu „s nohama na stole“. Východiskem z této neutěšené situace je důsledné respektování zásady ekonomie trestního práva, která umožňuje vydělit ze široké škály protiprávního jednání nejzávažnější delikty, na jejichž potírání je třeba se zaměřit. Současně je nezbytné věnovat zvýšenou pozornost neustálému zvyšování úrovně a výkonnosti všech orgánů činných v trestním řízení, jak po stránce personální, tak technické, prostřednictvím legislativních změn urychlit jejich procesní postup, a dbát, aby jejich kapacity byly využívány účelně a hospodárně. Jedině tímto způsobem bude možné zajistit odpovídající podmínky pro rozvoj demokratické společnosti ve sjednocené Evropě.

10. Basic Principles of Criminal Law

Our everyday life is influenced by various kinds of rules. The main reason of this regulation is an effort to stabilize relations among citizens. The criminal law, as a part of public law, is one of the most important regulators of social life. In fact, the criminal law consists of a general and special part. The general part deals with purposes, principles and rules that are common to all crimes. Particular crimes are described and defined in the special part of criminal law. Both these parts are closely related, because every specific crime definition embodies the general principles and purposes of criminal law.

Presented work is focused on the basic principles of criminal law. It is divided into nine parts. A short introduction is followed by the definition of basic principles of the criminal law and description of its historical development from the ancient times over the Middle Ages to the present.

The basic principles of the criminal law establish a complicated system mentioned at the chapter number four. A better understanding of this system

is important for knowledge of the character and function of criminal law and criminal process in the society.

Other two parts are focused on the detailed characteristic of basic criminal law principles included in the Constitution and Declaration of the Human Rights as well as in the Czech criminal code. The following chapter compares the principles of the Czech criminal law and the rules of the common law. The last part presents a prepared recodification of the criminal code in the connection with changes of its basic principles.

The criminal law is one of the most rapidly developing parts of the law. The most important task of criminal rules is to protect the society against unlawful behavior of some individuals or groups as well as to observe the basic human rights of all citizens. At present, we are witnesses of the increasing criminality in many countries all over the world. The main reason of this situation is probably the technical development and/or the economical and political globalization opening new opportunities for organized crime.

Regardless the quality of the Czech criminal code there is impossible to ensure a proper protection of citizen's rights and interests without the substantial increasing of the quality of work of criminal proceedings. This is the only way how to ensure optimal conditions for successful future of our society within the united Europe.

Seznam klíčových slov:

trestní právo - Criminal Law

zásady - Principles

Seznam použité literatury:

- Ashworth, A.: Principles of criminal law, Clarendon Press, Oxford, 1991
- Císařová, D., Jelínek, J.: Trestní právo hmotné. Obecná část, UP, Olomouc, 1993
- Fenyk, J., Císařová, D.: Společenská nebezpečnost a materiální protiprávnost jako dvě formy vyjádření jediného materiálního znaku trestní odpovědnosti, Trestní právo, 2003, č. 9, str. 15 a n.
- Císařová, D., Fenyk, J., Gřivna, T., Kloučková, S., Mandák, V., Púry, F., Repík, B., Růžek, A. Trestní právo procesní. 4. aktualizované a přepracované vydání. Praha : Linde, 2006
- Dezhbakhsh, H., Rubin, P.H., Shepherd, J.M.: Does Capital Punishment Have a Deterrent Effect? New Evidence from Post-Moratorium Penal Data, American Law & Economics Review, 2003, č. 5
- Filip, J.: Ústavní právo ČR, MU, Brno, 1997
- Fryšták, M. a kol.: Trestní právo hmotné, obecná část, KEY Publishing, s.r.o., Ostrava, 2008
- Gřivna, T.: Zásada ne bis in idem v evropském právu, Trestněprávní revue, 2006, č. 5, str. 133 a n.
- Gřivna T.: Právo na zachování cti a jeho ochrana v trestním právu, Pocta Jánu Grónskému, 1. vydání, Nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň, 2008, str. 603 - 613
- Hall, J.: General principles of Criminal Law, 2nd Ed., Indianapolis, Inc Publishers, 1973
- Harvánek, J.: Přípustnost retroaktivity v právním státě, Brno, AUBI 117, 1993
- Harvánek, J. a kol.: Teorie práva, MU, Brno, 1998,
- Hendrych, D. a kol. Právní slovník. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2001

- Hendrych, D. a kol.: Správní právo, 5. Vydání, Praha, C. H. Beck, 2003
- Hruška, J.: Mezinárodní historické mezníky a východiska v boji proti drogové trestné činnosti, Trestní právo, 2009, č. 2, str. 7 - 16
- Chmelík, J. a kol.: Trestní právo hmotné, Linde Praha, a.s., 2007
- Jánošíková, P., Knoll, V., Rundová, A.: Mezníky českých právních dějin, Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2005
- Jelínek, J. a kol. : Trestní právo hmotné, obecná část, Linde Praha, a.s., 2005
- Jelínek, J. a kol. Trestní právo procesní. 5. aktualizované vydání. Praha: Linde, 2007
- Jelínek, J. a kol. Trestní zákon a trestní řád. poznámkové vydání s judikaturou, 25. aktualizované vydání podle stavu k 1. 9. 2007. Praha: Linde, 2007
- Karabec, Z., Nečada, V., Vlach, J.: Trestní odpovědnost právnických osob - otevřený problém, Trestní právo, 2007, č. 4, str. 6 a n.
- Kincl, J., Urfus, V., Skřejpek, M.: Římské právo, C.H. Beck, Praha, 1997, str. 328
- Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné, MU, Brno, 2002
- Kratochvíl, V.: „Zrcadlo prvních třiceti šesti...“(paragrafů obecné části nového trestního zákona České republiky – 2002), Trestněprávní revue, 2003, č. 1
- Kratochvíl, V. : Od materiálního pojetí k formálnímu pojetí trestného činu, Časopis pro právní vědu a praxi, 2005, č. 8, str. 172 a n.
- Kratochvíl, V.: K pojetí trestného činu v návrhu trestního zákoníku České republiky 2006, Trestněprávní revue, 2006, č. 5, str. 131 a n.
- ¹ Fenyk, J., Císařová, D.: Společenská nebezpečnost a materiální protiprávnost jako dvě formy vyjádření jediného materiálního znaku trestní odpovědnosti, Trestní právo, č. 9/2003, str. 17
- Kubů, L., Hungr, P., Osina, P.: Teorie práva, Linde Praha, a.s. - Právnické a ekonomické nakladatelství a knihkupectví Bohumily Hořínkové a Jana Tuláčka, Praha, 2007
- Kučera, P.: Objektivní teorie, subjektivní teorie a pokus trestného činu - 2. část, trestněprávní revue, 2009, č. 2, str. 36 a n.

- Lipšič, D.: Trest smrti – áno či nie?, Trestní právo, č. 06/2008
- Low, P.: Criminal Law, West publishing co., St. Paul, 1984
- Malý, K.: K českému trestnímu právu 15. a 16. století,
- Malý, K.: České právo v minulosti, Orac, s.r.o., Praha, 1995
- Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přeprac. vyd., Linde a.s., Praha, 2003
- Mezník, J., Kalvodová, V., Kuchta, J.: Základy penologie, MU, Brno, 1995, ČSAV, Praha, 1962
- Musil, J.: Trestní odpovědnost právnických osob: historický vývoj a mezinárodní srovnání, Pocta prof. JUDr. Oto Novotnému k 70. narozeninám, Codex, 1998, str. 79 a n.
- Musil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol. Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 3. přepracované a doplněné vydání. Praha : C. H. Beck, 2007
- Nett, A., Zezulová, J., Vlček, E., Draštík, A.: Trestní právo procesní, Obecná část, MU, Brno, 2000
- Nezkusil, J.: Československé trestní právo, I. díl, Orbis, Praha, 1976
- Nezkusil, J.: K problematice diferenciacie trestní odpovědnosti, UK, Praha, 1994
- Nezkusil, J.: Kategorizace trestných činů v návrhu rektifikace trestního práva hmotného, Trestní právo, 2008, č. 7-8, str. 40 a n.
- Nezkusil, J.: Materiální protiprávnost v návrhu rekodifikace, Trestní právo, 2009, č. 1, str. 15 a n.
- Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné, I. Obecná část, Codex, Praha, 1997
- Novotný, O.: Znovu k návrhu nového trestního kodexu, Trestní právo, 2005, č. 3, str. 2 a n.
- Novotný, O. a kol. Trestní právo hmotné. I. Obecná část. 5. vydání. ASPI Publishing, Praha. 2007
- Novotný, F., Paroulková, V.: K některým otázkám nutné obrany, Pocta Dagmar Císařové k 75. narozeninám, LexisNexis CZ s.r.o., Praha, 2007, str. 89 a n.

- Pipek, J.: Formální pojetí trestného činu a princip oportunity. *Trestněprávní revue*, 2004, č. 11, str. 310 a n.
- Powel, R.: *Law Today*, Longman, England, 1993
- Púry, F.: Poznámky k pojetí trestního práva jako „Ultima ratio“, *Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám*, Aspi, a.s., Praha, 2008, str. 252 a n.
- Repík, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*, *Trestní právo*, 2002, č. 1
- Růžek, A.a kol.: *Trestní právo procesní*, UK, Praha, 1992
- Říha, J.: Trestný čin řízení motorového vozidla bez řidičského oprávnění podle § 180d trestního zákona, *Bulletin advokacie*, 2007, č.1, str. 24 a n.
- Seago, P.: *Criminal Law*, Sweet & Maxwell, London, 1989
- Sedláčková, B., Sedláček, D.: Na prahu novely trestně právních předpisů – právní postřehy z praxe, *Trestní právo – současnost a perspektivy*, Sborník z vědecké konference uspořádané vysokou školou Karla Engliša v Brně dne 30. 1. 2002, Line, Brno, 2002
- Schelle, K. a kol.: *Právní dějiny*, Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň, 2007, str. 76.
- Simester, A.P.: *Is Strict Liability always wrong?*, Oxford University Press, 2005, str. 23 - 24
- Solnař, V.: *tresty a ochranná opatření*, Academia, Praha, 1979
- Šámal, P.: K úvodním ustanovením připravované rekodifikace trestního zákona, *Trestněprávní revue*, 2002, č. 12
- Šámal, P.: *Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému*, Codex Bohemia, Praha, 1999
- Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: *Trestní zákon, Komentář, I. díl, 6. doplněné a přepracované vydání*, C.H.Beck, Praha, 2004
- Šámal, P. a kolektiv. *Trestní řád. Komentář. I. díl. 5. vydání*. Praha : C.H. Beck, 2005
- Špicar, P.: *Zavinění jako neodmyslitelná součást trestného činu?*, *Trestněprávní revue*, 2007, č. 6, str. 121 a n.
- Válková, H.: *Rozcestí české reformy trestního práva hmotného, Česká reforma trestního práva hmotného na rozcestí – Bilance a perspektivy*,

Sborník příspěvku z odborného semináře, Západočeská univerzita v Plzni, 2006

- Vlček, E.: Právní dějiny ČSR (1939 – 1947), UP, Olomouc, 2005
- Vlček, E.: Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu, MU, Brno, 2006
- Wintr, J.: Říše principů. Obecné a odvětvové principy současného českého práva., Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2006
- Zachar, A.: Historický vývoj trestnoprávnej úpravy vražd od prvopočiatkov po prijatie zákona č. 140/1961 Zb., Trestní právo, 2006, č. 12
- Zapletal, J.: Zločin jako volba (K neoklasickým kriminologickým teoriím), Kriminalistika, 2003